

ÎNCEPUTURILE ARTEI FIGURATIVE TRACICE ÎN SECOLUL AL V-LEA A.CHR. – CU PRIVIRE SPECIALĂ ASUPRA DOBROGEI DE NORD ȘI A SPAȚIULUI DE LA NORD DE DUNĂRE PÂNĂ LA NISTRU

EMILIAN TELEAGA*

Rezumat: Articolul tratează începuturile artei figurative tracice din sec. V a.Chr., un fenomen preponderent sud-dunărean, în manifestările sale din spațiul dintre Nistru și Dunăre și din Dobrogea de nord. Autorii antici considerau că Tracia se întindea în sec. V a.Chr. de la Strymon până la Dunăre, la nord de fluviu existând un regat scitic, spre interiorul continentului fiind agatirsii și siginnii (fig. 1).

Selectarea obiectelor indigene de artă figurativă tracică din sec. V a.Chr. pornește de la criterii clare: ele au fost găsite în zona cercetată, sunt fabricate din metal sau piatră pentru populațiile indigene, excluzându-se importurile grecești și ahemenide.

Obiectele de artă figurativă din sec. V a.Chr. aparțin unui număr redus de tipuri funcționale: statui de piatră, un sceptru de bronz, *akinakai*, aplice, pandantive, o pecete, piese de harnașament, zornăitoare, un vârf de tijă și o patriță (fig. 3; 5–7; 9–11); cartarea nu arată o concentrare regională a răspândirii lor, probabil datorită unei centralizări difuze a puterilor locale (fig. 2). Obiectele de artă figurativă din Tracia secolului V a.Chr. sunt realizate în stil animalier scitic sau în stil grec, unele dintre ele fiind motive eterogene.

Harnașamentul calului de călărie de la Stănțești se poate reconstitui ca o mască având coarne de țap de stâncă, pește cu cap de mistreț ca *prometopidion*, aripi decorând fălcelele și zăbală cu psalii terminate în cap de pasăre de pradă. Această combinație se regăsește în toreutica tracică „clasică” (fig. 9; 12). Harnașamentul cailor de călărie din Tracia secolului V a.Chr. era împodobit cu obiecte de bronz decorate în stil animalier, abia în sec. IV a.Chr. acestea fiind lucrate din argint.

Majoritatea obiectelor figurative din sec. V a.Chr. de la nord de Dunăre au fost produse în stil animalier scitic, doar câteva fiind făcute în stil grecesc. Pasărea de pradă reprezintă un simbol de putere al sciților nord-pontici întâlnit și la Dunărea de Jos (fig. 4); alte motive animaliere scitice sunt cerbul ca animal cosmic, capul de elan, căprioara și țapul de munte, pisica sălbatică. Statuile antropomorfe de războinici și pecetea lui Skyles indică prezența unei pătri conducătoare scitice aflate în legătură cu coloniile grecești.

Grifonul, ursul sau lupul, mistrețul și peștele există atât în stilul scitic, cât și în cel grecesc.

Albina (simbol al nemuririi sufletului în lumea greacă) și leul sunt motive specifice stilului grecesc din sec. V a.Chr. însă primul motiv are o semnificație pur decorativă, iar cel de-al doilea, întâlnit la sud de Dunăre, are mai multe înțelesuri, astfel încât răspândirea motivului nu poate fi interpretată politic, ca întindere a stăpânirii odryse.

Toate motivele figurative și însemnele de putere din sec. V a.Chr. din zona cercetată trec în arta tracică „clasică”, fie păstrându-și simbolistica inițială, fie devenind motive decorative.

Cuvinte-cheie: geografie istorică, Tracia, Sciția, sec. V a.Chr., artă figurativă tracică, stil animalier scitic, stil grec, motive figurative eterogene, simboluri de putere, începutul toreuticii tracice, autoreprezentarea elitelor.

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: emilientelega@hotmail.com; Vorgeschichtliches Seminar, Philipps-Universität Marburg; e-mail: teleaga@staff.uni-marburg.de.

1. INTRODUCERE

Acest articol constituie o parte a lucrării bilingve germano-bulgare apărute recent, care tratează începuturile artei figurative tracice din sec. V a.Chr., un fenomen preponderent sud-dunărean¹; puținele manifestări de acest gen din spațiul dintre Nistru și Dunăre și din Dobrogea de nord din perioada în discuție sunt reluate aici și în limba română.

Arta tracică s-a aflat în ultimele decenii în centrul atenției lumii arheologice și a publicului larg datorită descoperirilor spectaculoase din tumulii din Bulgaria, puternic mediatizate, inclusiv prin expoziții internaționale. Deși literatura de specialitate s-a îmbogățit considerabil, lipsește o tratare tematică bine gândită a artei tracice, considerată drept o creație a secolului IV a.Chr., și o analiză contextuală a conținutului ei.

Lucrarea pornește de la următoarele premise:

În sec. V a.Chr. exista un orizont de morminte tumulare și depozite conținând obiecte de artă realizate local.

Motivele figurative din sec. V. a.Chr. se dezvoltă selectiv până la manifestările artei tracice din sec. IV a.Chr.

Aceste motive sunt folosite de unele elite pentru reprezentare și pot reflecta apartenența lor la anumite structuri politice.

2. SCHIȚĂ DE GEOGRAFIE ISTORICĂ A TRACIEI ȘI A SCIȚIEI DE SUD-VEST ÎN SEC. V A.CHR. (fig. 1)

După întoarcerea lui Darius din expediția contra sciților nord-pontici din anii 513–512 a.Chr. se constituie, în cursul expansiunii persane în Europa, satrapia Skudra; regatul ahemenid controla sursele de metale prețioase din Thasos și din *peraia* sa². Înfrângerile din războiul persan din anii 480–479 a.Chr. au cauzat retragerea persană treptată din Europa (până în anul 465 a.Chr.), macedonenii, atenienii și alte orașe-state grecești disputându-și hegemonia asupra zonei³. Regatul macedonean se întindea spre est până la Axios și s-a extins sub Alexandru I și succesorii săi până la Strymon⁴.

Colonizarea coastei nord-egene, a Chersones-ului și a bazinului Mării Marmara a fost realizată de către grecii din Parion, Eubeea, Corint, Andros, de către ionienii din Teos, Samos, Chios și Milet, de către megarieni, ca și de către atenieni. Controlul resurselor de metale prețioase din Thasos, din Munții Pangaion, din regiunea minieră dintre lacul Prasias și muntele Dysoron, respectiv din interfluviul

¹ Teleaga 2015. Lucrarea bilingvă tratează 136 de obiecte de artă figurativă provenind din 73 de puncte; articolul analizează doar 50 de astfel de obiecte descoperite în 30 de localități.

² Hammond, Griffith 1979, p. 55–69.

³ Rehm 2009.

⁴ Hammond, Griffith 1979, p. 98–141.

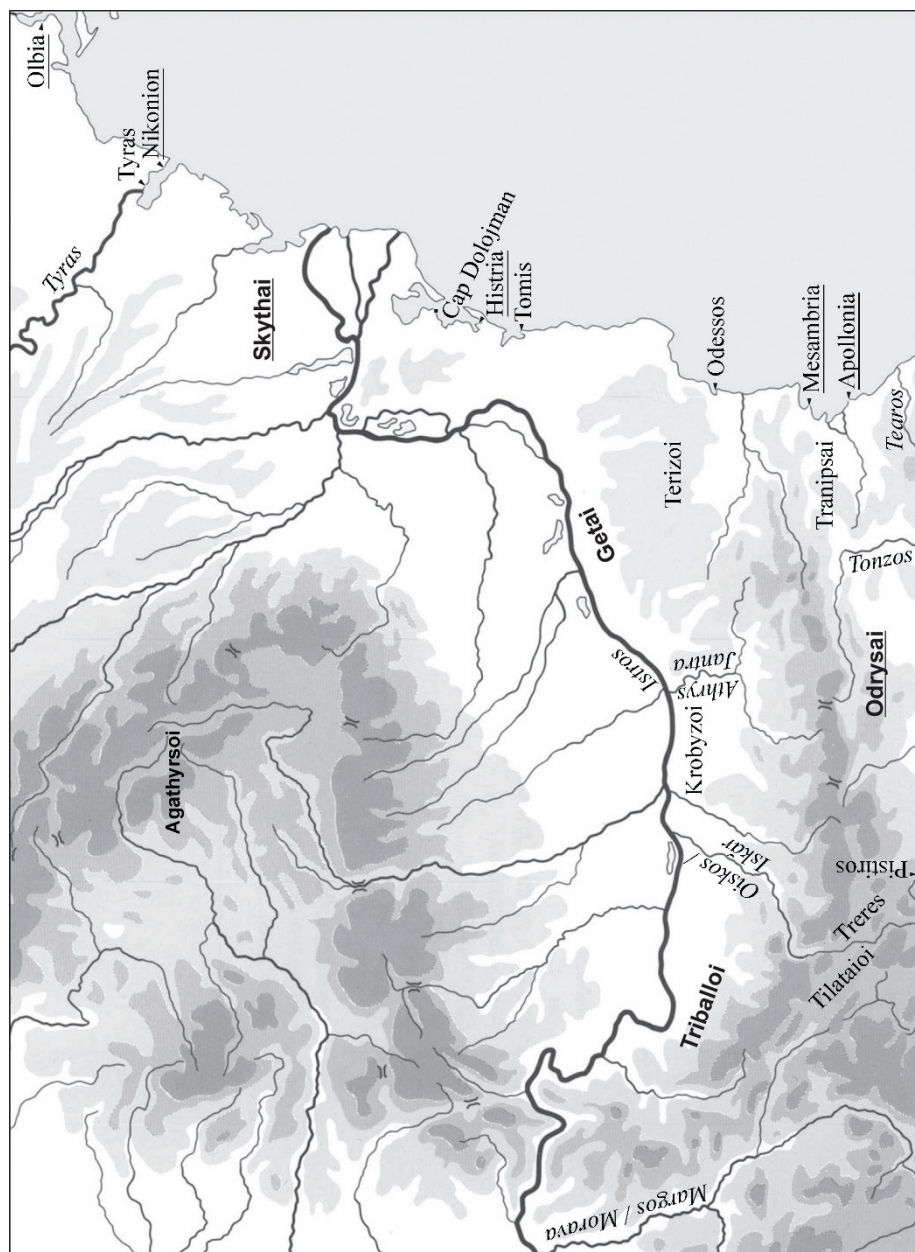

Fig. 1. Geografia istorică a nordului Peninsulei Balcanice și a regiunilor învecinate de la nord de Dunăre în sec. V a. Chr. (orașele-state și triburile emittente de monede sunt subliniate).

Axios – Strymon a jucat un rol important în activitatea politică și militară din sec. V a.Chr.⁵. Hegemonia persană, instaurată la sfârșitul secolului VI a.Chr., a fost înlocuită după războaiele persane de către cea a Ligii delio-attice.

Cele mai importante colonii ale coastei de vest a Mării Negre au fost fondate de către Milet (Apollonia, Istros și Olbia), respectiv de către Calchedon și Megara (Mesambria), iar în interiorul continentului doar la Pistiros existau coloniști greci⁶. Colonizarea greacă putea fi realizată cu succes prin interacțiunea cu băștinașii și cu structurile de putere locale, astfel apărând, pentru prima dată în Tracia, contactul direct și de durată al unor grupe aniconice cu lumea reprezentărilor și simbolurilor grecești.

Imaginea modernă, istorică și culturală, asupra Traciei secolului V a.Chr. se datorează mai ales izvoarelor scrise grecești⁷. Tracia însemna în sec. V a.Chr. estul Peninsulei Balcanice, de la coasta nord-egeană până la Dunăre și de la coasta vest-pontică până la Strymon⁸. Grecii considerau această regiune, din punct de vedere etnic, ca fiind Țara tracilor, iar, din punct de vedere politic, ca fiind regatul odrys⁹. Acest regat umpluse *vacuum*-ul de putere cauzat de retragerea persană, deoarece Atena era o putere maritimă, nu continentală. Geții de la Dunărea de Jos erau aliații odrysilor, pe când triballi erau dușmanii acestora.

După Herodot, dinastia scitică a lui Ariapeithes și a fiilor săi, Skyles și Oktamasades, formase un regat nord-pontic în sec. V a.Chr., regat care se întindea până la Dunărea de Jos și care exercita o influență politică asupra coloniilor grecești. După același autor antic, Istros curgea de la vest la est înspre Sciția „pătrată” nord-pontică și o separa de Tracia. După descrierea sa geografică, în *Istros* se vărsau cinci râuri scitice: *Pyretos*, *Tiarantos*, *Araros*, *Naparis* și *Ordessos*. Conform cercetării actuale, doar *Pyretos* corespunde sigur Prutului de astăzi, identificarea celorlalte patru fiind controversată; totuși, se poate afirma că *Tiarantos* corespunde probabil Siretului, iar *Ordessos* Argeșului. La nord de Dunăre, spre interiorul continentului și

⁵ Fol, Spiridonov 1983, p. 24, 31–32, 48–49; Spiridonov 1983, p. 98, hărțile 21–22; Avram 2004; Flensted-Jensen 2004; Loukopoulou 2004a; Loukopoulou 2004b; Loukopoulou 2004c; Loukopoulou, Laitar 2004; Picard 2006, pl. 37–38.

⁶ Avram, Hind, Tsetschladze 2004, p. 924–941; Archibald 2004.

⁷ Principalele surse istorice sunt Herodot și Thukydides care au trăit în acea vreme și care au redat situația politică a Traciei din sec. V a.Chr., deosebită de cea ulterioară. Povestirile herodoteice despre spațiul tracic sunt aproape totdeauna mediteranocentriste: cu cât se îndepărtează de coastă, cu atât cunoștințele sale devin mai imprecise, mai ales cele referitoare la regiunile situate la nord de Balcani. El credea, de exemplu, că la nord de Dunăre nu ar exista albine din cauza frigului (Herodot, V, 10; Asheri 1990). Datele sale despre sciții nord-pontici sunt însă foarte detaliate și au fost adunate probabil la Olbia. S-a presupus chiar că el ar fi poposit acolo (West 2007). Thukydides avea, datorită biografiei sale, cunoștințe directe și precise despre Tracia (Luschnat 1970).

⁸ În descrierea herodoteică a campaniei lui Megabazos din anul 512 a.Chr., Macedonia se afla la vest de muntele Dysoron, munte care a putut fi identificat la est de Strymon și la nord de muntele Pangaion (Herodot, V, 17; Picard 2006, p. 270, pl. 37). După Thukydides, Strymon era granița de vest a Traciei (Thukydides, II, 96, 3).

⁹ Grecii aveau cunoștință atât despre existența neamurilor tracice din Asia Mică și din interfluviul Axios-Strymon, cât și despre faptul că nu toate neamurile Traciei aparțineau regatului odrys (Thukydides, II, 96–97; Asheri 1990, p. 135–143).

în afara Sciției pătrate, trăiau agatirsii, din țara cărora izvorăște râul *Maris* (Mureș) care se varsă în Istros (în loc de Tisa), la nord de care sunt localizați neurii¹⁰. Agatirsii erau legați mitologic și politic de sciții nord-pontici, aveau însă alte obiceiuri apropiate de cele ale tracilor¹¹. Herodot mai amintește, la nord de Dunăre, și pe siginni care pretindeau a avea o descendență medică și care se învecinau cu veneții¹².

Granița de nord, pretinsă de odrysi pentru regatul lor în fața sciților, se afla de-a lungul Istros-ului. Astfel, la Dunărea de Jos aveau loc demonstrații de putere și se încheiau contracte. Existența unui factor de putere – chiar o prezență a puterii scitice – la sud de Dunărea Inferioară în prima jumătate a secolului V a.Chr. este transmisă de diferite izvoare scrise¹³.

¹⁰ Herodot, IV, 47–49, 99–101; Janakieva 2009, p. 29–30, 94–95, 103–104, 114, 133; Dan 2011, p. 47–53.

¹¹ Herodot, IV, 10, 48, 78, 97, 100, 104; Tomaschek 1893.

¹² Herodot, V, 9; Weißbach 1944. Atribuirea monumentelor arheologice din perioada Hallstatt-ului târziu din regiunea de la nord de Dunăre triburilor amintite de Herodot reprezintă o problemă a cercetării care a condus la o interpretare falsă a izvoarelor istorice. La aceasta se adaugă faptul că situația politică și tradițiile de cercetare din diferitele țări joacă un rol important. Astfel, Anna Meljukova stabilea o graniță arheologică între traci herodoteici și sciți (de-a lungul Nistrului, apoi de-a lungul liniei dintre stepă și silvostepă în zona dintre Nistru și Prut, apoi de-a lungul Dunării până la gura Prutului), reprezentând aproximativ granița dintre Ucraina și Republica Moldova – România. La vest de această graniță se aflau monumentele tracice, la est cele scitice. În Dobrogea, prezența scitică a fost acceptată numai în sec. IV a.Chr., deoarece regatul lui Ataias nu putea fi negat (Meljukova 1979). Păreră exprimată de A. Meljukova a fost întărită de Alexandru Vulpe. El a cartat trei dintre cele cinci râuri secundare scitice ale lui Herodot între Prut și Siret și le-a localizat în bazinul Siretului, corespunzător graniței traco-scite. Ca urmare a unei analize arheologice complexe, V. Vasiliev atribuia agatirsilor grupul migrator Ciurbrud aparținând Hallstatt-ului târziu din Transilvania centrală. A. Vulpe nega caracterul migrator și scitic al agatirsilor (Vulpe 1983; Vulpe 1986; Vulpe 2003; Vulpe 2012). Cercetarea arheologică din Ungaria îi tratează altfel pe sciți, deoarece ungurii înșiși, venind din stepele nord-pontice în 895/896 p.Chr. prin Etelköz, au migrat în bazinul carpatic. În cadrul aceleiași concepții istoricizante, a fost cercetată arheologic și grupa Alföld (numită și cultura scitică, cultura din epoca scitică sau cultura Vekerzug) în legătură cu alte grupuri culturale. Sciții nu au fost niciodată puși acolo sub semnul întrebării, cel puțin nu pentru aportul lor la constituirea acestei culturi (Párducz 1973; Kemenczei 2009, p. 7–19, 111–114).

¹³ O expediție scitică de jaf ajungea în anul 496 a.Chr. până în Chersonesos (Herodot, VI, 40). Mai târziu s-a realizat un pact politic, deoarece o fiică a regelui odris Teres s-a căsătorit cu regele scit Ariapeithes. Din această căsătorie a rezultat Oktamasades. O altă soție a regelui scit era originară din Histria. Ambele căsătorii politice dovedesc poziția de putere a regelui scit față de vecinii din sud-vest. Skyles, fiul unei femei din Histria, devine în următoarea generație succesorul tatălui său. Skyles a fost îndepărtat mai târziu de la putere de către fratele său vitreg, Oktamasades, și s-a refugiat la regele trac Sitalkes. Oktamasades l-a urmărit cu armata sa și s-a întâlnit la Dunăre (fluviu de graniță) cu armata lui Sitalkes. Conflictul a fost oprit printr-un schimb de prizonieri (Skyles și un frate al lui Sitalkes aflat la regele scit) și *statu quo* – Dunărea ca graniță între sciți și odrisi – restabilit (Herodot, IV, 78–80; Alexandrescu 1990, p. 68–70). Puterea lui Skyles este atestată în această regiune: după Herodot, el avea o soție la Olbia și un palat. Nikonion bătea monede cu numele său. Pecetea sa a fost descoperită în sudul teritoriului Histriei, deci el avea o anumită influență asupra Histriei și, în general, asupra regiunii de la sud de Dunăre. Cercetări recente presupun chiar că Skyles exercita un protectorat asupra comunităților de la Nikonion, Olbia și Kerkinitis (Vinogradov, Kryžickij 1995, p. 130–134; Vinogradov 1997, p. 613–633, pl. 39; Alekseev 2005, p. 39–55; Mielczarek 2005).

Geții care trăiau la Dunărea de Jos au fost supuși în anii 513–512 a.Chr. de către Darius, ulterior fiind, în anumite perioade, aliați ai regilor odrysi, dar nu există dovezi ale supunerii lor de către cei din urmă. Triballii, aflați în teritoriul din nord-vestul regatului odrys până la Dunăre, de la Morava până la Iskăr, formau o putere militară independentă¹⁴.

De aceea, Dunărea de Jos trebuie înțeleasă (precum mai bine cunoscuta graniță de vest a Traciei de pe Strymon) ca fiind o zonă disputată între puterea scită și cea odrysă și nu ca o linie de demarcație dintre două state moderne.

În sec. V a.Chr. tezaurele monetare din spațiul cercetat constau din monede locale găsite în imediata apropiere a acestor orașe, ceea ce înseamnă că zona lor de influență era redusă.

3. OBIECTELE DE ARTĂ FIGURATIVĂ LOCALĂ ȘI SIMBOLURILE DE PUTERE DIN SEC. V A.CHR. (Lista 1; fig. 2)

Cercetarea modernă a monumentelor tracice a fost influențată hotărâtor de către Bogdan Filov. Analizând arta tracică, acesta definea o grupă traco-scitică, creată de artiști traci în sec. IV a.Chr., o grupă de obiecte de artă grecești importate și o grupă de reprezentări greco-barbare create de artiști autohtoni¹⁵. Direcția de cercetare dominantă până în vremea celui de-al Doilea Război Mondial considera creațiile figurative în stil animalier din regiune ca fiind scitice sau aparținând unei subgrupe a artei scitice¹⁶.

După cel de-al Doilea Război Mondial, mai ales prin studiile lui Dumitru Berciu și Ivan Venedikov, a fost subliniată independența artei tracice considerate a se dezvolta separat de cea scitică și suferind influențe persane prin intermediul grecilor. După Dumitru Berciu, toreutica în stil animalier sever traco-getic s-a dezvoltat la începutul secolului IV a.Chr.¹⁷. Inițial, Petre Alexandrescu a considerat această interpretare ca fiind o „lucrare tezistă, deoarece autorul ei, deși nu realizează o analiză stilistică riguroasă, afirmă în mod repetat apartenența monumentelor cercetate la această artă”¹⁸. Mai târziu, a preluat-o și el, cercetând arta tracică pe baza conceptului de „atelier”, împrumutat din istoria artei¹⁹. Atât Petre Alexandrescu, cât și alți autori considerau că toreutica tracică ar fi un fenomen al secolului al IV-lea a.Chr.²⁰. O prezență mai timpurie a artei tracice – în

¹⁴ Herodot, IV, 93–97; Thukydides, II, 96, 1, 3–4; Fol, Spiridonov 1983, p. 58–61; Spiridonov 1983, p. 100, 104, hărțile 20, 28.

¹⁵ Filov 1917, p. 54–73.

¹⁶ Schmidt 1927; Nestor 1932, p. 141–151; Jacobstahl 1944, p. 36.

¹⁷ Berciu 1969, p. 261–264; Venedikov, Gerassimov 1973.

¹⁸ Alexandrescu 1974.

¹⁹ Alexandrescu 1983.

²⁰ Frey 1984, p. 261; Sîrbu 2012.

sec. V a.Chr. – a fost evidențiată doar prin mormintele fastuoase de la Duvanlij, alte descoperiri contemporane fiind rareori tratate în cercetările recente²¹. Această direcție de cercetare studiază contextual teme artistice și încearcă, astfel, să descopere ideologia tracică²². Ultimele contribuții importante se datorează lui I. Marazov și B. Kull, care încearcă să lămurească motivele artistice tracice și ideologia regală²³.

Descoperirile de matrițe și poansoane, ca și cercetările arheometrice, deschid drumuri noi în cercetarea aspectelor tehnologice ale artei tracice²⁴.

Deoarece nu toate obiectele de artă figurativă sunt produse pe teritoriul Peninsulei Balcanice, alegerea pieselor indigene s-a realizat pe baza unor criterii:

a. Obiectele de artă figurativă și simbolurile de putere din sec. V a.Chr. trebuie să fi fost găsite în zona cercetată (nord-estul Traciei, până la Nistru) din afara coloniilor grecești; excepție fac acele piese al căror centru de răspândire se situează în hinterland și care apar doar individual în contexte coloniale grecești (fig. 2). Doar statuile de piatră din secolele VI–V a.Chr. au fost cercetate până la Bug (fig. 3/5–7, 8).

b. Toate obiectele de artă și simbolurile de putere tratate aici trebuie să fi fost produse din metal și piatră, cele din materiale organice nefiind păstrate.

c. Ele trebuie să fi fost produse îndeosebi pentru populația indigenă, denumită convențional traci sau sciți, care trăiau la Dunărea de Jos, și nu pentru străini (greci, perși etc.). Identitatea comanditarilor sau a proprietarilor lor este însă doar rareori atestată prin inscripțiile de pe aceste obiecte.

d. Au fost excluse importurile grecești și ahemenide, lucru dificil de realizat pentru importurile din bronz sau metale prețioase, identificate doar pe baza criteriilor tipologice și stilistice ca provenind din zona mediteraneeană.

Din „provinciile artistice” mediteraneene și din lumea stilului animalier scitic veneau permanent impulsuri noi în repertoriul imagistic tracic, de aceea modelele statice (mai exact, îndepărtarea de modelul grec sau atelierele tracice) nu sunt potrivite pentru această analiză. Dezvoltarea artei tracice este cercetată aici prin derivarea stilistică din motive figurative mai vechi selectate cu o anumită semnificație. De asemenea, aici arta tracică este cercetată prin metode cantitative și statistice. Descifrarea semnificației figurative a motivelor din secolul V a.Chr. se bazează pe simbolistica lor contextuală din arta tracică „clasică”, pe semnificația acestora în cultura macedoneană și scitică și pe izvoarele scrise grecești.

²¹ Domaradski 1988; Bouzek 2006, p. 322–334.

²² Marazov 1978; Schneider, Zazoff 1994.

²³ Kull 1997; Marazov 2000; Marazov 2003; Marazov 2007.

²⁴ Kull, Stîngă 1997; Torbov, Antonov 2002; Minčev 2004; Atanasov 2005; Iliev *et alii* 2007; Minčev 2007b; Kuleff, Tonkova, Stoyanov 2009; Bonev *et alii* 2013.

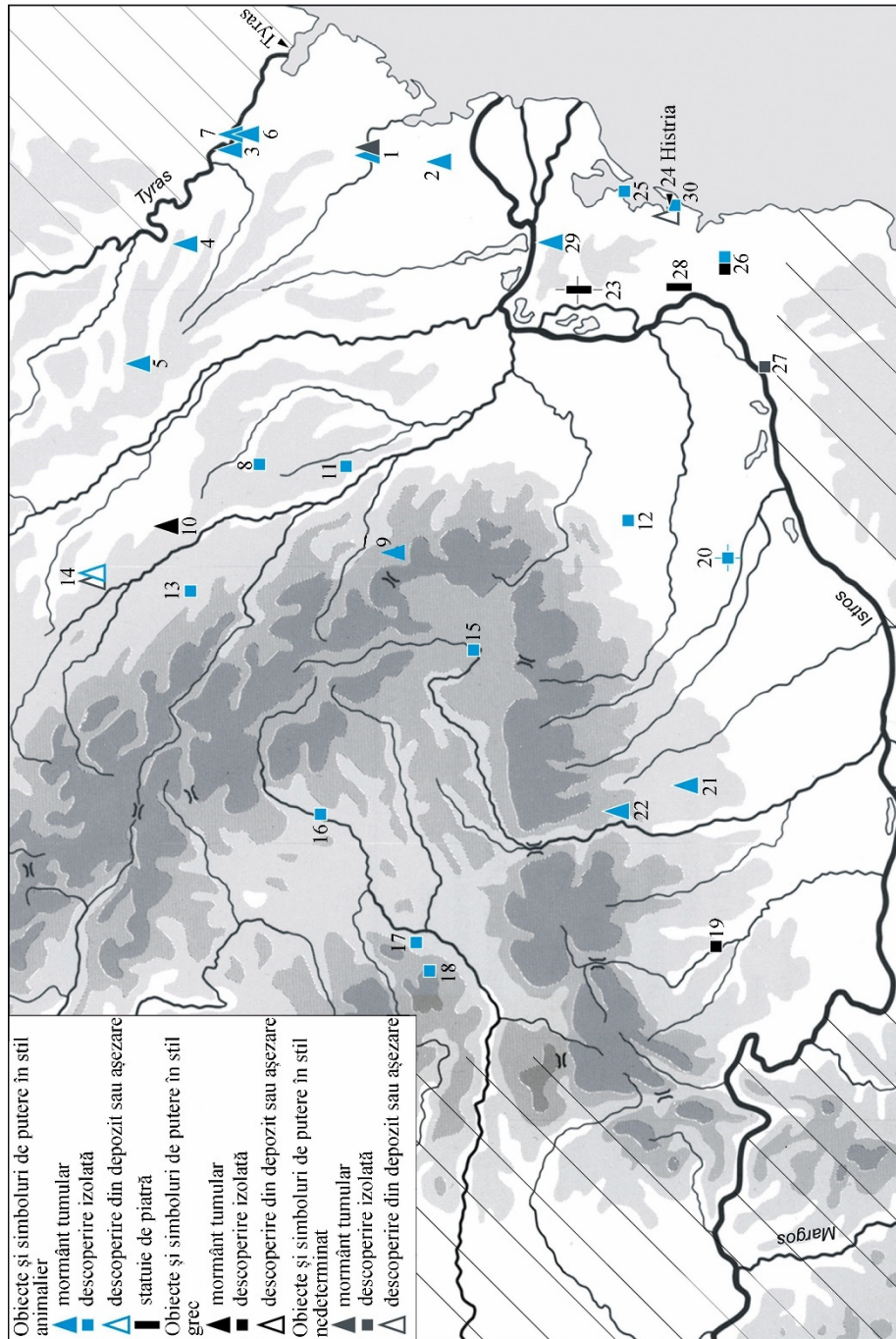

Fig. 2. Obiecte de artă locală din sec. V a.Chr. în zona cercetată, provenind din tumuli bogat înzestrați, depozite și descoperiri izolate.

**Lista 1. Obiectele de artă figurativă locală și simbolurile de putere
din sec. V a.Chr. în spațiul cercetat (fig. 2)**

1. Arciz, regiunea Odessa, Ucraina: a. tumul, mormântul 1, cu arme, sec. V a.Chr. Două plăcuțe din aur – cap de pasăre de pradă; podoabă de curea de formă tronconică din aur – cap de pasăre de pradă²⁵; b. tumulul 13, mormânt dublu cu două seturi de piese de harnașament, sfârșitul secolului V a.Chr. Podoabă de fruntar – cap de grifon (fig. 10/10–14)²⁶;
2. Červonyj Jar, regiunea Odessa, Ucraina, tumulul 1, mormânt jefuit, cu arme și un cal, mijlocul secolului V a.Chr. – două aplice în formă de rozetă și patru aplice de fâlcele decorative în formă de gheare, prelungite prin segmente (fig. 5/4; 10/9)²⁷;
3. Cöbruč, raion Căușeni, Rep. Moldova, tumulul 1, mormânt jefuit, cu arme, 475–450 a.Chr. O plăcuță din aur rectangulară – cap de cerb lopătar (fig. 10/5)²⁸;
4. Mereni, raion Criuleni, Rep. Moldova, tumulul 1, mormântul 7, de femeie, 500–450 a.Chr. Două plăcuțe din aur – pisici sălbatice la pândă (fig. 7/2)²⁹;
5. Pîrjolteni, raion Ungheni, Rep. Moldova, mormânt cu set de piese de harnașament, sec. V a.Chr. Decor tăiat în os – cap de urs reprezentat frontal³⁰;
6. Răscăieții Noi, raion Ștefan Vodă, Rep. Moldova, tumulul 2, mormântul 7. O plăcuță decorativă de curea, din bronz, găsită lângă bazinul scheletului – pisică sălbatică la pândă³¹;
7. Răscăieți, raion Ștefan Vodă, Rep. Moldova, descoperire întâmplătoare pe vârful tumulului. Un vârf de tijă, din bronz, cu plăcuța terminală asemănătoare unui cap de pasăre de pradă, decorată cu șapte capete de pasăre și cu ochiul ca o rozetă (fig. 6/1)³²;
8. Armășoia, jud. Vaslui, România, descoperire întâmplătoare. Plăcuță cruciformă de *gorythos* – pisică sălbatică încovrigată, cap de pasăre de pradă, cap de urs³³;
9. Bârsești, jud. Vrancea, România, tumulul 1. Plăcuță cruciformă de *gorythos* – cerb îngenunchiat privind în spate, pisică sălbatică încovrigată și cap de pasăre de pradă (fig. 5/2)³⁴; din același mormânt provine un pumnal *akinakes* de tip *Bârsești* datat pe la 500 a.Chr.³⁵;
10. Cucuteni, jud. Iași, România, tumulul 3, mormântul 4, 550–400 a.Chr. Patru pandantive din argint aurit – pupe de insecte, provenind probabil de la cercei aparținând tipului 27, varianta 6 după Petrenko (fig. 10/7)³⁶;
11. Găiceana, jud. Bacău, România, descoperire întâmplătoare. *Akinakes* de fier – capetele mânerului în formă de capete de păsări de pradă (fig. 3/9)³⁷;

²⁵ Alekseeva, Ohotnikov, Redina 1997, p. 50, fig. 4/20, 23–24.

²⁶ Alekseeva, Ohotnikov, Redina 1997, p. 53, fig. 3/1.

²⁷ Gudkova 1978, p. 189, fig. 5/3–4; Meljukova 1979, p. 145–146, fig. 40; Černenko 2006, p. 41, nr. 138.

²⁸ Agul'nikov, Subbotin 1997; Teleaga 2008, p. 15, cat. 50.

²⁹ Dergačev, Postică, Sava 1988, p. 12–16, fig. 13–23.

³⁰ Lapušnjan 1979, p. 18–20, fig. 3/13.

³¹ Levițchi 1998, p. 31, fig. 3/13.

³² Nudel'man, Rikman 1956, p. 129, fig. 2.

³³ Nițu 1953, p. 3–6, fig. 1.

³⁴ Dumitrescu 1974, p. 457, fig. 471/2.

³⁵ Vulpe 1990, p. 53–54, nr. 65, pl. 13.

³⁶ Petrenko 1978, p. 36, pl. 23/16–29; 24, 1–14; Dinu, Măghescu, Boghian 1984; Dinu 1995.

³⁷ Buzdugan 1976, p. 245, fig. 5/1, 10/48; Vulpe 1990, p. 57–61, nr. 74, pl. 15.

12. Râmnicu Sărat, jud. Buzău, România, descoperire întâmplătoare din 1978. O aplică de harnașament din bronz cu ureche longitudinală – aripă cu palmetă decorativă (fig. 3/10)³⁸;

13. Petricani, jud. Neamț, România, descoperire întâmplătoare. *Akinakes* de fier, capătul mânerului – cap de pasăre de pradă³⁹;

14. Stâncești, jud. Botoșani, România, Cetatea 2, depozit din locuința 2. Set de piese de harnașament constând dintr-un *prometopidion* (ființă compozită: pește cu cap de mistreț) din electron (Au: 59,30%, Ag: 40,00%, Cu: 0,70%, Bi: 0,01%), două fălcele (aripi) – tot din electron (Au: 64,49 respectiv 69,49%, Ag: 30,00 respectiv 35,00%, Cu: 0,51%, Bi: 0,01%), două „coarne de bronz” și o zăbală bimetalică (muștiuc din fier și două psalii de bronz cu capete în formă de cap de pasăre) (fig. 9; 12)⁴⁰;

15. Dobolii de Jos, jud. Covasna, România, descoperire întâmplătoare. *Akinakes* de fier – două pisici sălbatice la pândă pe garda mânerului, capetele mânerului în formă de gheare; motivul capului păsării de pradă pe vârful cozii pisicii, pe umărul acesteia și pe capetele mânerului; cca 500 a.Chr. sau prima jumătate a secolului V a.Chr. (fig. 7/3)⁴¹;

16. Gornești, jud. Mureș, România, descoperire întâmplătoare. O zornăitoare de bronz – căprioară culcată; sec. V a.Chr. (fig. 6/2)⁴²;

17. Teiuș, jud. Alba, România, descoperire întâmplătoare din zona unei necropole. Plăcuță cruciformă de *gorythos* – pisică sălbatică încovrigată și la pândă; pisica săbatică care sfâșie un animal mic; sec. V a.Chr. (?) (fig. 5/1)⁴³;

18. Țelna, jud. Alba, România, descoperire întâmplătoare. Plăcuță cruciformă de *gorythos*, cu imagini degenerate – pisică sălbatică încovrigată și pândind (?), capetele crucii în formă de pasăre de pradă (?); cca 400 a.Chr.⁴⁴;

19. Brădești, jud. Dolj, România, descoperire întâmplătoare. Set de piese de harnașament, aflat în Muzeul Olteniei din Craiova, nr. inv. 6115. Nouă plăcuțe de curea: patru în formă de palmetă, cu ureche longitudinală, din prima jumătate a secolului V a.Chr. (4,7–4,8 × 4,0–4,2 cm) (fig. 11/1–4), trei în formă de albină, cu ureche transversală (2,7–3,0 × 2,0–2,1 cm) (fig. 10/6; 11/5–7) și două triplu semisferice (fig. 11/8–9)⁴⁵;

20. București, România, descoperire întâmplătoare. Patru zornăitoare de bronz – căprioară culcată; sec. V a.Chr.⁴⁶;

21. Cepari, jud. Argeș, România, tumulul 5, mormânt cu arme și piese de harnașament. *Akinakes* din fier – capetele mânerului în formă de capete de pasăre de pradă (fig. 3/4)⁴⁷;

³⁸ Obrăzarul se găsește în Muzeul Județean Buzău (nr. inv. 36672) și este ilustrat mulțumită desenului în creion realizat de către Dorin Sîrbu (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București). El a fost publicat în mod eronat ca provenind de la Glodeanu Sărat, jud. Buzău (Măndescu 2010, pl. 133/E).

³⁹ Buzdugan 1975; Vulpe 1990, p. 57–61, nr. 76, pl. 15.

⁴⁰ Florescu A., Florescu M. 2005, p. 70–78, fig. 11–12, 109–116.

⁴¹ Géza 1886; Fettich 1928; Vulpe 1990, p. 62–64, nr. 78, pl. 16.

⁴² Hampel 1895, p. 2–5, fig. 3; Bakay 1971, p. 26–27, fig. 3/5, pl. 9.

⁴³ Vasiliev 1980, p. 77–78, 150, pl. 21/1.

⁴⁴ Vasiliev 1980, p. 77–78, 151, pl. 21/3.

⁴⁵ Nestor 1932, p. 149–151, pl. 18/4–6.

⁴⁶ Hampel 1895, p. 5–7, fig. 5–7; Pârvan 1926, p. 21–24, fig. 10–13, pl. 3.

⁴⁷ Popescu, Vulpe 1982, p. 88–89, fig. 11/a; Vulpe 1990, p. 57–61, nr. 75, pl. 15, 53.

22. Tigveni, jud. Argeș, România, tumulul 15, mormântul 1. Mormânt de bărbat, de femeie și de cal – cu arme, podoabe, set de piese de harnașament și ceramică. Zăbală constând din muștiuc de fier și psalii de bronz, terminate în formă de cap de pasăre de pradă⁴⁸;

23. Dobrogea, România, descoperire întâmplătoare. O statuie de piatră cu centură și trei adâncituri pe burtă; a doua jumătate a secolului V a.Chr.⁴⁹;

24. Histria, jud. Constanța, România, groapa α, cca 500 a.Chr. Două distribuitoare de curea din bazalt, în formă de colți de mistreț, aparținând unui set de piese de harnașament (fig. 5/3)⁵⁰;

25. Cap Dolojman, com. Jurilovca, jud. Tulcea, România, descoperire întâmplătoare. O plăcuță de bronz (cap de elan) (fig. 6/3)⁵¹;

26. Medgidia, jud. Constanța, România, descoperire întâmplătoare. *Akinakes* în teacă, de bronz, care se fixa pe o statuie (?). Plăcuța mânerului – pasăre de pradă cu șarpe în cioc; apărătoarea de mâner în formă de inimă – țap de stâncă îngenuchiat privind în spate; plăcuță de prindere la curea în formă de pește – cap de animal de pradă reprezentat frontal, ochi cu două linii spiralate, două înotătoare (sau urechi) și un cap de pasăre de pradă în interiorul unui cap de pasăre de pradă. Dumitru Berciu sublinia asemănările stilistice cu placa decorativă de la Gărcinovo, pe care el o data mai timpuriu decât *akinakes*-ul de la Medgidia: vezi mai ales liniile oblice în relief ale marginilor animalelor și imaginilor. De aceea, dar și datorită păsării de pradă cu șarpe în cioc (vezi excursul), este probabilă o datare la mijlocul secolului V a.Chr. (fig. 3/8; 5/9; 7/1; 10/1)⁵²;

27. Dealul Pârjoaia, com. Canlia, jud. Constanța, România, decoperire dintr-o așezare (?). O patriță – cap de grifon cu cioc rulat (fig. 6/5)⁵³;

28. Stupina, jud. Constanța, România, descoperire întâmplătoare. Statuie de piatră cu *akinakes* în zona pântecului; a doua jumătate a secolului V a.Chr. (fig. 3/5)⁵⁴;

29. Telița, Celic-Dere, jud. Tulcea, România, tumulul 11, mormântul principal, 450–425 a.Chr. pe baza unor amfore nepublicate. *Akinakes* din sec. VI a.Chr. de tip *Ferigile-Lăceni* după Vulpe⁵⁵, o piatră de ascuțit și capul unui sceptru de bronz în formă de cap de pasăre de pradă (fig. 3/2)⁵⁶;

30. Vadu, jud. Constanța, România, descoperire întâmplătoare. O pecete din aur cu inscripțiile Σκυλεω și Κελεόε Ἀργόταν παρ εἶναι, 475–450 a.Chr. Figură feminină tronând: picioarele în conduri fără toc, rezemate pe un scăunaș, pe cap cu un fel de diademă, coafură cu coadă de cal, poartă o rochie lungă și ține o oglindă într-o mână și o floare de crin în cealaltă (fig. 3/1)⁵⁷.

⁴⁸ Popescu, Vulpe 1982, p. 95, fig. 18/f; Werner 1988, p. 38–39, nr. 128, pl. 19, 78.

⁴⁹ Alexandrescu 1958, p. 291–292, fig. 3–4; Ol'chovskij, Evdokimov 1994, p. 16, nr. cat. 3, pl. 2.

⁵⁰ Alexandrescu 2008, p. 120, fig. 1–2.

⁵¹ Simion 1992, p. 101, fig. 2/b.

⁵² Berciu 1958; Berciu 1959; Vulpe 1990, p. 64–67, nr. 79, pl. 16.

⁵³ Culică 1967; Treister 2001, p. 79, fig. 39/2.

⁵⁴ Alexandrescu 1958, p. 291, fig. 1–2; Vulpe 1990, p. 69–71, nr. 97, pl. 18; Ol'chovskij, Evdokimov 1994, p. 16, nr. cat. 2, pl. 2.

⁵⁵ Vulpe 1990, p. 30–34, nr. 12–18, pl. 2, 4, 37.

⁵⁶ Simion 1992, p. 100–104, fig. 5.

⁵⁷ Apostolidou 1936; Canarache 1950, p. 216–217; Vinogradov 1980; Vinogradov, Kryžickij 1995, p. 103–104, fig. 99; Dubois 1996, p. 11–15; Vinogradov 1997, p. 613–633, pl. 39; Tochtas'ev 1999, p. 169–173; Teleaga 2014, p. 295–301.

Cartarea obiectelor de artă figurativă produse local și a simbolurilor de putere din sec. V a.Chr. din zona cercetată arată prezența lor sporită în Dobrogea de nord și în regiunea de stepă basarabeană (unde se află cam jumătate din locurile de descoperire) și răspândirea lor în zona de dealuri a Moldovei, respectiv în dealurile subcarpatice (fig. 2).

Obiectele de artă figurativă și simbolurile de putere caracteristice zonei cercetate de la nord de Dunăre sunt pandantivele, zornăitoarele, plăcuțele de *gorythos* și alte plăcuțe decorative. În întreg spațiul cercetat (inclusiv Dobrogea de nord), au fost găsite seturi de harnașament figurative, *akinakai*, statui de piatră, un sceptru, un vârful de tijă, o patriță, o pecete și o cataramă de curea.

Lipsa unei zone de concentrare a motivelor figurative în spațiul cercetat poate fi interpretată printr-o centralizare încă difuză a puterilor locale în sec. V a.Chr.

4. MOTIVE FIGURATIVE ȘI ÎNSEMNE DE PUTERE

Deoarece documentația arheologică a secolului V a.Chr. se reduce aproape exclusiv la descoperiri funerare, depozite și descoperiri izolate, obiectele locale cu reprezentări de artă figurativă provin din contexte funerare sau depozite și mai rar din așezări. Repertoriul lor funcțional este foarte redus: statui de piatră, un sceptru de bronz și *akinakai*, aplice decorând *gorythoi* sau vase de lemn, pandantive, o pecete, piese de harnașament (*prometopidia* sau fruntare, plăcuțe pentru curele sau distribuitoare de curele, ca și psalii), zornăitoare, un vârful de tijă și o patriță.

Obiectele de artă produse în zona studiată sunt decorate cu motive geometrice, vegetale, zoo- și antropomorfe, mai rar cu reprezentări scenice (vultur cu șarpe în gheare).

În ceea ce privește obiectele de artă figurativă în general, pot fi definite două stiluri artistice diferite care coexistă în sec. V a.Chr. în Tracia: stilul animalier scitic și stilul grec cu variantele sale.

Datorită prezenței puterii ahemenide în Tracia în jurul anului 500 a.Chr., sunt cercetate mereu influențele artei aulice și ale stilului provincial microasiatic-persan.

Stilul animalier scitic a fost definit la începutul secolului XX: anumite animale sau părți de animale stilizate, individuale sau combinate între ele prin junctură zoomorfă ca ființe amestecate. Ființa reprezentată avea o putere supranaturală pentru purtătorii simbolurilor și, prin aceasta, rezultau tipuri de imagini care se transmiteau peste generații. În evoluția ulterioară a stilului animalier, se dezvoltă motive decorative din ființe clar recunoscutibile⁵⁸.

Obiectele decorate în stil animalier, armele de atac și harnașamentul se întâlnesc – de obicei asociate – într-o zonă care se întinde de-a lungul stepei eurasiatice, de la Dunărea inferioară până în Siberia și în Mongolia. În arheologia modernă, această triadă a fost considerată drept un indicator etnic al grupelor

⁵⁸ Borovka 1928, p. 30–31; Schefold 1938, p. 64–71.

culturale atribuite populațiilor scitice descrise de Herodot⁵⁹. Astfel, au fost proiectate fenomene medievale, precum călăreții nomazi – ca mongolii – în epoca fierului. Deși unele motive scitice în stil animalier (pisica sălbatică la pândă sau încovrigată) corespund acestui model de gândire, alte motive sunt răspândite doar regional: cămila⁶⁰, sceptorul de bronz în formă de cap de pasăre de pradă, ca și statuile de piatră, relevante etnic ca semne de putere⁶¹.

Independent de problema originii stilului animalier, stepele nord-pontice pot fi considerate în sec. V a.Chr. drept o provincie genuină a acestui stil ale cărui motive rediate în metal se bazează pe copierea simbolurilor mai vechi, realizate din lemn sau os.

Matrițele sau tiparele și formele de turnare găsite la Olbia și Berezan arată că obiectele decorate în stil animalier de la sfârșitul secolului VI a.Chr. au fost produse, alături de obiectele stilului est-grecesc, în atelierele grecești de la Bugul Inferior. Din aceste ateliere provin oglinzi cu mâner, aplice de *gorythos* și piese decorative din os, realizate în stil animalier, care au fost depuse în tumulii nord-pontici⁶². Statuile de piatră, ca indicatori ai unei eventuale prezențe scitice, lipsesc în teritoriul olbian în sec. V a.Chr., fiind descoperite doar la nord de *chora*, de-a lungul râurilor Bug și Ingul (fig. 8).

La Dunărea de Jos, inclusiv în Dobrogea, s-au descoperit atât obiecte în stil animalier, cât și o patriță, indicând un stil animalier local (lista 1, nr. 27; fig. 6/5). Statuile de piatră și un sceptor de bronz provenind din această regiune indică existența tumulilor războinicilor sciți, confirmați de inelul de la Vadu (lista 1, nr. 30; fig. 3/1).

Spre deosebire de stilul animalier scitic, reprezentările stilului grec (animale, oameni și ființe divine) sunt rediate fie separat, fie clar recognoscibile ca subiecte individuale. Artiștii secolului V a.Chr. încercau să înlăture convențiile arhaice, redarea figurilor fiind apropiată de natură. Coloniile milesiene de la Olbia și Histria erau în epoca arhaică – și au rămas și mai târziu – influențate de arta est-grecescă bazată pe propria tradiție în stil animalier. De aceea puteau coexista aceleași motive animaliere în stilul scitic sau în stilul animalier influențat de grecii din Tracia. Aceste „motive eterogene” nu pot fi interpretate etnic sau politic; ele pot fi atribuite unei tradiții artistice prin redarea lor iconografică specifică.

Nu doar stilurile definite mai sus sunt concepute ale cercetării moderne, ci și împărțirea obișnuită a lumii animale pe baza taxonomiei moderne nu corespunde sistemelor de clasificare zoologice din preistorie. Aceste sisteme și convențiile iconografice legate de ele permit descifrarea motivelor ilustrate prin taxonomia modernă (până la familia animală, dar nu totdeauna până la specie). Mai mult, unele simboluri sunt rediate conceptualizat și nu au corespondență în lumea animală reală.

⁵⁹ Yablonsky 2000.

⁶⁰ Korol'kova 1999.

⁶¹ Kovalëv 1998, p. 260–261, fig. 6–7.

⁶² Kapošina 1950; Kapošina 1956; Denisova 1994; Ostroverchov 1994.

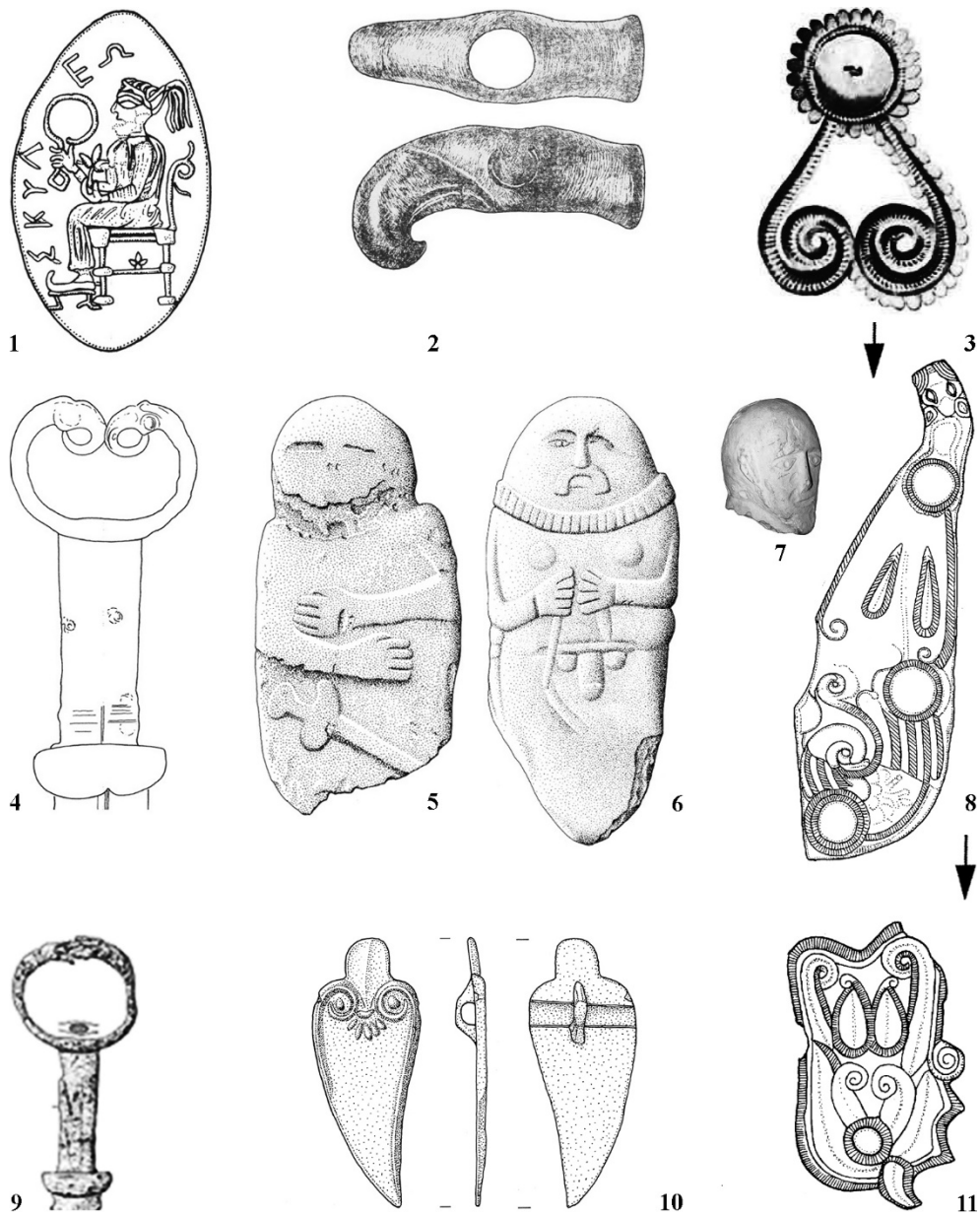

Fig. 3. 1. Vadu (după Vinogradov 1997, pl. 39/1); 2. Telița (după Simion 1992, fig. 5); 3. Witaszkowo/Vettersfelde (după Furtwängler 1883, pl. 1/1); 4. Cepari (după Vulpe 1990, pl. 15, nr. 75); 5. Stupina (după Vulpe 1990, pl. 18, nr. 97); 6. Sibioara (după Vulpe 1990, pl. 18, nr. 96); 7. Ciulnița (după Teleaga 2008, pl. 134/2); 8. Medgidia (după Berciu 1959, fig. 1/a.c, pl. 3); 9. Găiceana (după Vulpe 1990, pl. 15, nr. 74); 10. Râmnicu Sărat (după un desen în creion realizat de D. Sîrbu); 11. Sineva Mogila (după Thraker 2004, nr. cat. 239/c): 1. scara 2:1; 2–3, 8. scara 1:2; 4, 9–10 scara 1:3; 5–7. scara 1:15; 11. fără scară.

4.1. Motive și însemne de putere scitice

4.1.1. Pasăre de pradă (cap)

Aplice decorând gorythoi – Armășoaia (lista 1, nr. 8), Bârsești (lista 1, nr. 9; fig. 5/2) și Țelna (lista 1, nr. 18); apline decorative – Arciz (tumul, mormântul 1) (lista 1, nr. 1/a); capete, respectiv decorul de mâner de akinakai – Dobolii de Jos (lista 1, nr. 15; fig. 7/3), Găiceana (lista 1, nr. 11; fig. 3/9), Petricani (lista 1, nr. 13), Cepari (tumulul 5) (lista 1, nr. 21; fig. 3/4); motiv decorativ – Medgidia (lista 1, nr. 26; fig. 3/8); capete de psalii – Stâncești (lista 1, nr. 14; fig. 9/6–8) și Tigveni (tumulul 15, mormântul 1) (lista 1, nr. 22); vârf de tijă – Răscăieți (lista 1, nr. 7; fig. 6/1); sceptoru de bronz – Telița, Celic-Dere (tumulul 11-A) (lista 1, nr. 29; fig. 3/2); cap de pasăre de pradă în junctură zoomorfă.

Sceptrele în formă de cap de pasăre de pradă erau simboluri de putere în mormintele scitice cu arme din sec. VI–V a.Chr. și reprezintă o dezvoltare ulterioară a sceptorilor în formă de cap de cal din epoca timpurie a fierului. Cele din urmă apar în morminte, depozite și descoperiri izolate din sec. IX–VIII a.Chr., din bazinul carpatic până în Caucaz. Asocierile din mormintele cu aceste sceptre permit interpretarea lor ca semne reprezentative ale statutului superior, cu funcție parțial religioasă, al războinicilor și/sau al călăreților⁶³.

În comparație cu topoarele de luptă de fier din aceeași perioadă, lungi de 12,9–24,2 cm, sceptrele de bronz în formă de cap de pasăre de pradă sunt mai mici (L. medie = 7,4 cm) și mai ușoare, astfel încât ele ar fi fost nepotrivite ca arme. Așa cum arată descoperirea din grupul de tumuli Romensk, sceptorul în formă de cap de vultur era fixat pe un mâner subțire, lung de cca 45 cm (vezi lista 2, nr. 3). Aceste sceptre provin din morminte cu arme și exprimau probabil o putere militară și religioasă deosebită⁶⁴. Ele sunt descoperite, cu excepția pandantivului de os asemănător lor de la Komarovo, în zona de stepă de pe Nipru mijlociu și inferior. Descoperirile de la Dunărea de Jos pot dovedi legăturile dintre purtătorii lor și cei din grupa scitică din bazinul Niprului.

Lista 2. Sceptre de bronz în formă de cap de pasăre de pradă (fig. 3/2; 4)

1. Komarovo, Osetia de nord, Federația Rusă, tumulul 3, mormânt de om și de cal, începutul secolului VI a.Chr. Un pandantiv din os (L. = 3,8 cm), asemănător unui sceptor în formă de cap de pasăre de pradă, găsit lângă capul unui cal cu harnașament⁶⁵;

2. Aksjutincy, regiunea Sumks, Ucraina, tumulul 15, sec. VI a.Chr. Un sceptor (L. = 8,5 cm) găsit împreună cu vârfuri de săgeți și ceramică⁶⁶;

⁶³ Metzner-Nebelsick 2002, p. 462–468, fig. 206–207, pl. 37/8.

⁶⁴ Meljukova 1964, p. 68, pl. 21, 24, 27–29.

⁶⁵ Abramova 1974, p. 202, fig. 2/2, 5.

⁶⁶ Meljukova 1964, p. 68, pl. 21/29; Il'inskaja 1965, p. 209, fig. 3/9; Il'inskaja 1968, p. 155, pl. 11/10–15.

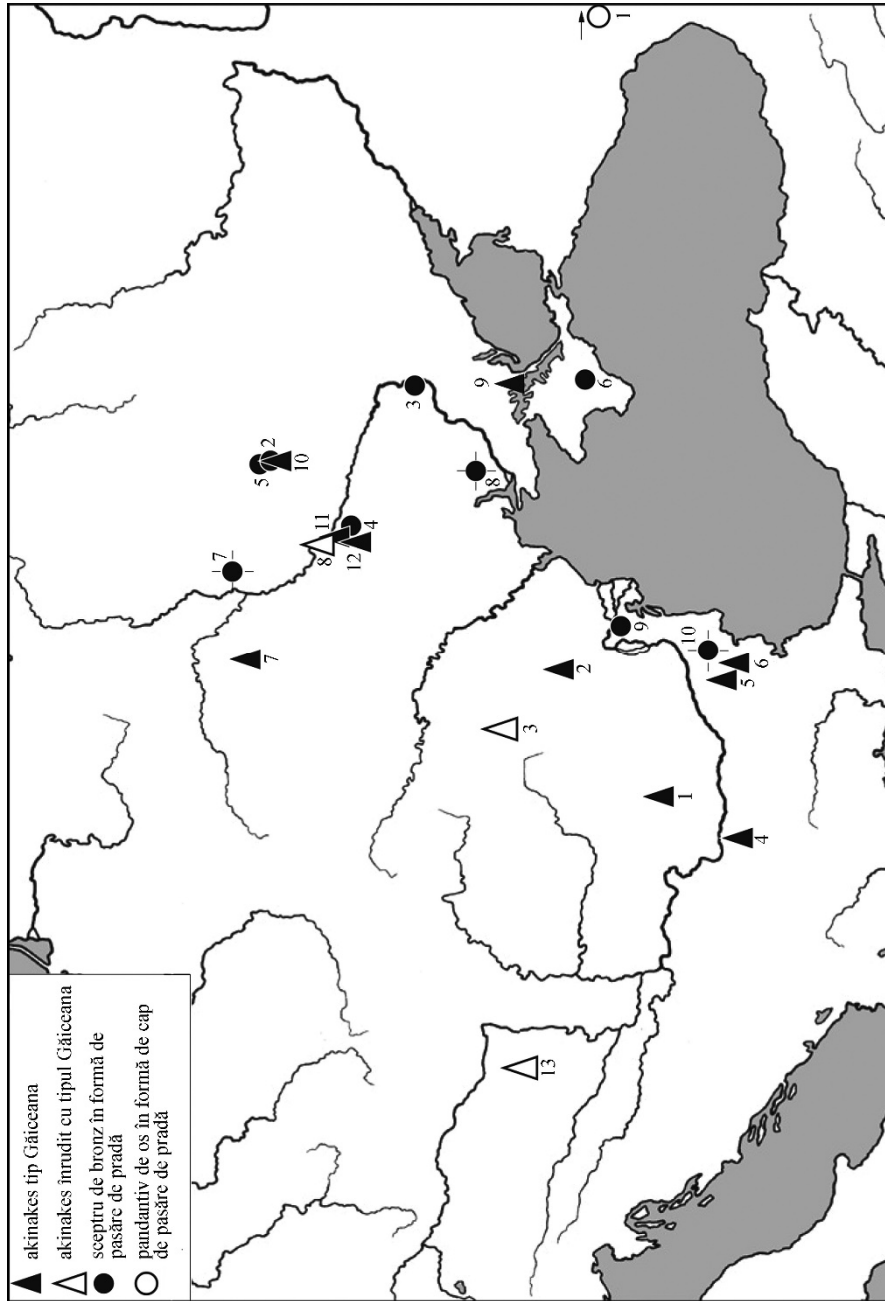

Fig. 4. Răspândirea sceptrelor de bronz în formă de cap de pasăre de pradă și a *akinaikai* de tip *Găiceana*, respectiv a pumnaletelor înrudite cu acest tip.

3. Tumulii Romensk, regiunea Sumsk, Ucraina. Un sceptru (L. = 5,7 cm) cu un mâner de bronz lung de 45 cm⁶⁷;
4. Kičkas, regiunea Zaporoz'je, Ucraina, tumul 25, sec. V a.Chr. Un sceptru (L. = 6,8 cm)⁶⁸;
5. Pastyrskoe, regiunea Čerkassk, Ucraina. Un sceptru (L. = 6,8 cm)⁶⁹;
6. lângă Simferopol, Crimeea, Ucraina, tumulul 2, mormântul 3, sec. V a.Chr. Mormântul central conținea un schelet orientat spre est, întins pe spate, în a cărui mână dreaptă se găsea un sceptru (L. = 9 cm) și două plăcuțe decorative de bronz (pisici sălbatice încovrigate), iar lângă mâna stângă zăcea o piatră de ascuțit, o lance și o armă de tip *akinakes*; în zona genunchilor se găseau vârfuluri de săgeți⁷⁰;
7. bazinul de nord al Niprului, Ucraina, colecția Kunderevič. Un sceptru (L. = 6,8 cm)⁷¹;
8. Niprul inferior, Ucraina, colecția Buračkov. Un sceptru (L. = 7,6 cm)⁷²;
9. Telița, Celic-Dere, jud. Tulcea, România, tumulul 11, sec. V a.Chr. Un sceptru (L. = 8 cm) (lista 1, nr. 29; fig. 3/2);
10. Bulgaria nord-estică. Un sceptru (L. = 7,7 cm)⁷³.

Pentru a înțelege semnificația prezenței sceptrului la Dunărea de Jos, pot fi invocate două exemple din culturile cu izvoare scrise: 1. Pe un relief înfățișând primirea unei delegații în Apadana din Persepolis, Marele rege este redat tronând cu o floare de lotus și un sceptru-baston; în spatele lui se află prințul moștenitor, majordomul și purtătorul de arme. Armele regale constau dintr-un arc în teacă, o armă de tip *akinakes* și o secure de luptă, a cărei lamă se termină în forma unui cap de pasăre⁷⁴. Deoarece Marele Rege ține în mână un sceptru-baston ca semn al demnității sale, securea cu cap de pasăre semnifică puterea sa militară. Puterea militară a Marelui Rege este întărită printr-o inscripție funerară de la Nakhs-i Rostam („sunt un războinic încercat”)⁷⁵. 2. Sceptrul în formă de cap de pasăre al oamenilor stând pe tron de pe situlele, datând cam din aceeași vreme, din aria culturală hallstattiană estică nu era un simbol al statutului militar⁷⁶. În aceste cazuri, funcția contextuală a sceptrului sau a securii cu cap de pasăre poate fi înțeleasă pe baza reprezentărilor și a izvoarelor scrise.

⁶⁷ Bobrinskij 1901, p. 62–63, pl. 11/1; Meljukova 1964, p. 68, pl. 21/24; Il'inskaja 1965, p. 208, fig. 3/3.

⁶⁸ Meljukova 1964, p. 68, pl. 21/27; Il'inskaja 1965, p. 208, fig. 3, 6.

⁶⁹ Meljukova 1964, p. 68, pl. 21/28; Il'inskaja 1965, p. 208, fig. 3/7.

⁷⁰ Otčet 1895, p. 17–18, 118, fig. 34, 294; Il'inskaja 1965, p. 209, fig. 3/8.

⁷¹ Il'inskaja 1965, p. 208, fig. 3/4.

⁷² Jačenko 1959, p. 43, pl. 3/3; Il'inskaja 1965, p. 208, fig. 3/5.

⁷³ Torbatov 1998.

⁷⁴ Securi de luptă asemănătoare s-au găsit la Persepolis (Schmidt 1957, p. 100, pl. 78/1, 79/1).

⁷⁵ Walser 1980, p. 16, fig. 40–55.

⁷⁶ Două scene de banchet de pe situlele de la Magdalenska Gora și Vače, care se datează în prima jumătate a secolului VI a.Chr., înfățișează bărbați pe tron ținând în mână un toiag scurt cu capătul în formă de pasăre de apă, respectiv de cap dublu de pasăre de pradă. Ele erau simboluri de stăpânire sacrală a purtătorilor lor; un simbol de statut militar nu poate fi identificat în aceste scene (Lucke, Frey 1962, p. 44–45, nr. 21, 33, pl. 34–35, 47–51, 68, 73; Eibner 2009, p. 26–28, 34–35, pl. 7/39–40).

Revenind la cultura scitică aproape aniconică de la Dunărea de Jos și punând problema funcției sceptrului cu cap de pasăre de pradă, se încearcă mai întâi găsirea soluției în asocierile de inventar cu astfel de obiecte din tumulul de la Telița și din cei nord-pontici (vezi lista 1, nr. 29; lista 2, nr. 2–9). Aceste sceptre sunt descoperiri izolate sau provin din morminte cu arme – probabil de războinici. O explicație imagistică a sceptrului scitic se găsește abia mai târziu pe plăcuța de aur realizată sub influența greacă dintr-un tumul din sec. IV a.Chr. de la Akjutincy: pe ea este reprezentat un războinic așezat, cu un corn de băut în mâna stângă și un topor în mâna dreaptă, acesta din urmă fiind semnul demnității sale⁷⁷. Securea reprezentată se aseamănă sceptrului în formă de cap de vultur din grupa tumulară Romensk (vezi lista 2, nr. 3). Se poate presupune că această imagine transpune funcția mai timpurie a sceptrului în formă de cap de vultur.

Capul păsării de pradă era, datorită simbolisticii sale de putere, un motiv decorativ des reprezentat pe săbiile din sec. V a.Chr. în mediul cultural scitic din bazinul carpatic⁷⁸. Inițial, capetele mânerului săbiei de la Dobolii de Jos aveau formă de gheare cu capete de pasăre de pradă. În sec. V a.Chr. exista o grupă de *akinakai* în zona Vraței, în Bulgaria nord-estică, în Moldova și pe Niprul mijlociu, ale căror terminații ale mânerului constau din capete de pasăre de pradă cu ciocuri lungi, îndoite (lista 3; fig. 3/4, 9; 4); *akinakai* de la Petricani, Kanev și Veszprém au mânerul decorat cu un cap de pasăre de pradă. Conform unui rezultat mai vechi al cercetării armelor, există o legătură strânsă între decorarea acestora și purtătorii lor. Prezența capului păsării de pradă ca decor pe *akinakai* subliniază, prin simbolistica lui de putere, legătura dintre războinicii înmormântați la Dunărea de Jos și grupa scitică din bazinul Niprului, legătură observată deja în cazul sceptrului în formă de cap de pasăre de pradă.

Lista 3. *Akinakai* cu capetele mânerului în formă de cap de pasăre de pradă⁷⁹ și *akinakai* înrudiți, cu garda decorată cu cap de pasăre de pradă (nr. 8 și 13 din această listă) (fig. 3/4, 9; 4)

1. Cepari (lista 1, nr. 21; fig. 3/4);
2. Găiceana (lista 1, nr. 11; fig. 3/9);
3. Petricani (lista 1, nr. 13);
4. Devene, oblast Vrața, Bulgaria, descoperire funerară. *Akinakes* din fier, capetele mânerului în formă de capete de pasăre de pradă⁸⁰.
5. Pravency, oblast Șumen, Bulgaria, tumulul 1, mormânt cu arme. *Akinakes* din fier, capetele mânerului în formă de capete de pasăre de pradă (?)⁸¹.
6. Ravna, oblast Varna, Bulgaria, mormântul 37, cu arme. *Akinakes* din fier, capetele mânerului în formă de capete de pasăre de pradă⁸².

⁷⁷ Il'inskaja 1968, p. 155–157, 192, pl. 22/6.

⁷⁸ Kemenczei 1991, p. 73–75, nr. 279, 281–282, pl. 62–63.

⁷⁹ Tip *Găiceana*, după Vulpe 1990, p. 57–61, nr. 74–76, pl. 15, 39/A.

⁸⁰ Nikolov 1965, p. 171, fig. 11.

⁸¹ Atanasov 1988, p. 21–22, pl. 3/3.

⁸² Mirčev 1962, p. 118, pl. 30/1.

7. Gamarnja, raion Kanev, regiunea Čerkassk, Ucraina. *Akinakes* tip *Găiceana*⁸³;
8. Kanev, reg. Čerkassk, Ucraina. *Akinakes* din fier, garda cu capete de pasăre de pradă⁸⁴.
9. Nikolaevka, reg. Cherson, Ucraina. *Akinakes* tip *Găiceana*⁸⁵;
10. Romny, reg. Sumsk, Ucraina. *Akinakes* tip *Găiceana*⁸⁶;
11. Starosel'e (bei Smela), reg. Čerkassk, Ucraina. *Akinakes* tip *Găiceana*⁸⁷;
12. Žurovka, reg. Čerkassk, Ucraina. *Akinakes* tip *Găiceana*⁸⁸;
13. Veszprém, com. Veszprém, Ungaria. *Akinakes* din fier, butonul mânerului și garda cu capete de pasăre de pradă⁸⁹.

Zăbala bimetalică din depozitul de la Stâncești (lista 1, nr. 14; fig. 9/6–8), constând dintr-un muștiuc de fier și din psalii de bronz cu capete de pasăre de pradă, este similară celei din mormântul de cal din care s-a păstrat doar harnașamentul (tumulul 24/1876) de la Nymphaion⁹⁰ și se aseamănă cu zăbala din tumulul 15, mormântul 1 de la Tigveni⁹¹.

Plăcuța terminală a vârfului de tijă de la Răscăieți are forma apropiată de capul păsării de pradă cu o rozetă în loc de ochi; ea este decorată cu șapte capete de păsări de apă întoarse în spate, ale căror corpuri sunt rediate mai scurte și într-o manieră schematică (fig. 6/1). Vârful de tijă de la Răscăieți aparține tipului I după Perevodčikova și se aseamănă pieselor din tumulul 2 de la Ulski Aul (Kuban) și celor din tumulul 1 de la Zaštita (reg. Kirovograd, Ucraina), însă plăcuța de la Răscăieți constituie o dezvoltare stilistică ulterioară a celor două: ochiul păsării de pradă devine o rozetă, capetele păsării de pradă devin păsări de apă privind înapoi, cu corpurile rediate schematic⁹².

Brațele crucii aplicelor de *gorythos* de la Armășoia, Bârsești și Ţelna sunt în formă de capete de pasăre de pradă, ca majoritatea acestor aplici decorative (de exemplu, fig. 5/2).

Plăcuțele de aur în formă de pasăre de pradă, precum cea de la Arciz (lista 1, nr. 1/a), se foloseau în sec. V a.Chr. ca decor pentru vase de lemn, acum distruse⁹³. Ele se apropie, din punct de vedere stilistic, de o plăcuță în formă de pasăre de pradă cu decor tăiat în os, care provine dintr-un context de pe la 500 a.Chr.⁹⁴.

⁸³ Meljukova 1964, p. 55, pl. 20/13.

⁸⁴ Meljukova 1964, p. 53, pl. 18/5.

⁸⁵ Evdokimov, Murzin 1984, p. 76, fig. 2/38.

⁸⁶ Evdokimov, Murzin 1984, p. 78, pl. 4/3.

⁸⁷ Ginters 1928, p. 41, pl. 19/e.

⁸⁸ Meljukova 1964, p. 54, pl. 20/12.

⁸⁹ Kemenczei 1991, p. 73, 279, pl. 62.

⁹⁰ Silant'eva 1959, p. 71, 104–105, fig. 37/3.

⁹¹ Werner 1988, p. 38–39, nr. 128, pl. 19, 78; tip V A3.

⁹² Bakay 1971, p. 51, 90; Perevodčikova 1980, p. 26, 34, 42, fig. 1/6–8.

⁹³ Rjabova 1984, p. 36–38, fig. 2.

⁹⁴ Kapošina 1950, p. 42–47, fig. 5–7.

O formă de turnare din piatră de la Olbia indică producerea acestui motiv în colonia nord-pontică⁹⁵.

Capul păsării de pradă este una dintre cele mai des reprezentate părți de animal în junctura zoomorfă a stilului animalier de la Dunărea de Jos: cerbul lopătar de pe plăcuța decorativă de la Čobruč și pisica sălbatică la pândă de pe plăcuțele de gardă ale armei de tip *akinakes* de la Dobolii de Jos conțin acest motiv (lista 1, nr. 3 și 15; fig. 7/3; 10/5). Motivul este atestat, alături de alte părți de animale, pe plăcuța de prindere la curea în formă de pește a *akinakes*-ului decorativ de la Medgidia (lista 1, nr. 26; fig. 3/8). Doar în cazul *prometopidion*-ului de la Stâncești (lista 1, nr. 14; fig. 9/5) lipsește capul păsării de pradă în junctură zoomorfă. Un ochi cu două spirale, două înotătoare sau urechi și un cap de pasăre de pradă într-un cap de pasăre de pradă decorau plăcuța de prindere la curea de la Medgidia, alături de capul de animal de pradă din extremitatea acesteia (fig. 3/8). Motivul ochiului cu două linii spiralate se regăsește în reprezentarea mai timpurie a ochiului „peștelui de aur” de la Witaszkowo, din regiunea Lubuskie (fost Vetttersfelde) (fig. 3/3)⁹⁶. O aplică de harnașament de la Sineva Mogila indică transformarea acestui motiv rar în torentica tracică clasică: un ochi asemănător cu două benzi spiralice simetrice, două înotătoare sau urechi și două gheare (fig. 3/11)⁹⁷. Capul păsării de pradă în junctură zoomorfă transmite simbolistica sa de putere celorlalte animale reprezentate care sunt încărcate cu propria lor semnificație. Prin aceasta coexistă mai multe motive decorative și se constituie mesajul în limbajul figurativ scitic.

Sceptrele de bronz în formă de cap de pasăre de pradă și *akinakai* decorați cu cap de pasăre de pradă sunt răspândiți din zona de stepă a Niprului mijlociu și inferior până în bazinul carpatic (fig. 4). Din această regiune provin seturi de piese de harnașament, zornăitoare și aplici decorate cu capul păsării de pradă, care transmiteau, prin junctura zoomorfă, simbolistica încărcată de putere asupra altor animale reprezentate. Astfel apărea un limbaj figurativ nord-pontic care reflecta identitatea de sine scitică, politică și religioasă. Probabil că această conștiință politică și figurativă a apărut în cursul expediției pontice a lui Darius din anul 513–512 a.Chr. și a continuat să se dezvolte în sec. V a.Chr., ca o formă de rezistență contra regilor traci și orașelor-stat grecești. Această identitate scitică s-a putut păstra printr-o delimitare față de străini.

Pe trei pocale (descoperite unul la Agighiol, celălalt la Rogozen și unul aflat într-o colecție din New York) și pe două coifuri de argint (unul descoperit la Peretu, celălalt existent într-o colecție din Detroit) ale torenticii tracice din sec. IV a.Chr.

⁹⁵ Vinogradov, Kryžickij 1995, p. 102, fig. 100/1.

⁹⁶ Furtwängler 1883, p. 6, pl. 1/1.

⁹⁷ Thraker 2004, nr. cat. 239/c.

este reprezentată câte o pasăre de pradă. Pasărea, cel mai adesea cu corn⁹⁸, ține într-o poziție nerealistă un pește în cioc și un iepure în ghearele sale uriașe. Pe pocale pasărea este integrată împreună cu cerbii și ȣapul sălbatic sau de stâncă în procesiunea animalelor⁹⁹. Doar pe cnemidele de la Goljamata Mogila (în apropiere de Malomirovo și Zlatinica, la sud de Munții Balcani), pasărea de pradă este reprezentată numai cu un iepure în gheare¹⁰⁰. Cele trei animale aparținând celor trei niveluri cosmologice (pasărea – cerului, iepurele – pământului și peștele – apei) au o putere simbolică deosebită în ideologia scitică: atunci când Darius a cerut regelui scit Idanthyrsos pământ și apă, acesta a răspuns cu o declarație de război înjosoare. El a trimis Marelui Rege o pasăre, un șoarece (în loc de iepure), o broască (în loc de pește) și vârfuri de săgeți¹⁰¹.

Mitologia scitică a rămas necunoscută – în afară de câteva informații grecești. Înțelesul simbolic al păsării poate fi descifrat prin ideologia perșilor, înrudiți cu sciții. Lumea reprezentărilor regale este transmisă realist prin *Cartea regilor*, scrisă mai târziu de către Firdausi: pasărea miraculoasă Simurg l-a crescut pe fiul de prinț, albinosul Destan Zal, și l-a ajutat atunci când nevasta eroului Rustam l-a adus pe lume¹⁰².

Pasărea de pradă sau capul acesteia reprezintă motive care apar în sec. V a.Chr. în Bugeac, estul și sud-estul României, în nord-estul și, uneori, în nord-vestul Bulgariei. Simbolistica puterii ei se mărginea la regiunea purtătorilor culturii scitice, în care locuiau, după Thukydides (II, 96, 1), sciții și geții cu port și armament scitic. Cu atât mai însemnată era răspândirea motivului păsării de pradă în toreutica tracică: el apare la Dunărea de Jos doar în tezaurele și descoperirile funerare de la Agighiol, Peretu și Rogozen. Valoarea păsării de pradă la Dunărea de Jos (reprezentate pe placa de la Gărcinovo și pe alte lucrări mai târzii ale toreuticii tracice) arată că apropierea dintre sciți și traci se exprima nu doar prin armament, ci și în lumea reprezentărilor și a structurilor sociale legate de acestea.

Din punct de vedere iconografic, pasărea din toreutica de argint este reprezentată ca stăpân al animalelor pe pământ și pe apă, ea având aceeași poziție ca și purtătorii de sceptru scitici în lumea oamenilor.

⁹⁸ Pasărea este reprezentată fără corn doar pe coiful aflat în muzeul din Detroit.

⁹⁹ Alexandrescu 1993. Începând cu sec. V a.Chr., pe monedele de argint ale coloniilor milesiene de la Histria, Olbia și Sinope este reprezentat un vultur care ține un delfin sau un pește în gheare și-l atacă cu ciocul (Karyškovskij 1982, pl. 7–8). Același motiv apare pe un vas scitic și pe aplicile de îmbrăcăminte din secolele V–IV a.Chr. (Michel 1995, p. 55–56, 187–191, 242–245, K 26–30). Pe situla Benvenuti (cca 600 a.Chr.) și pe o plăcuță de curea de la Ospedaletto, poate fi văzută, de asemenea, o pasăre care ține un pește în cioc (Frey 1969, p. 24, 101, 105, nr. 4, 19, pl. 47–50, 68, anexa 1; Veneto 1984, p. 708–710, anexa de după p. 712). Pasărea care ține un pește în cioc și un iepure în gheare poate fi greu derivată din aceste motive pontice sau adriatice.

¹⁰⁰ Agre 2011, p. 64–67, fig. 3/2.5–6.13.

¹⁰¹ Herodot, IV, 131–132.

¹⁰² Haiduczek 1989, p. 26–50.

Fig. 5. 1. Teiuș (după Vasiliev 1980, pl. 21/1); 2. Bârsești (după un desen în creion realizat de E. Teleaga); 3. Histria (după Alexandrescu 2008, fig. 2); 4. Červonyj Jar (după Gudkova 1978, fig. 5/3); 5. Bulgaria nord-estică (după Minčev 2005, fig. 11–12); 6. „tezaurul de la Craiova” (după Schmidt 1927, pl. 1); 7. monedă chalcidică (după Franke, Hirmer 1964, nr. 121); 8. monedă Sparadokos (după Jurukova 1976, pl. 4/20); 9. Medgidia (după Berciu 1959, fig. 1/a.c. pl. 3); 10. Rogozen (după Nikolov 1986, fig. 35); 1. scara 3:4; 2, 9. scara 1:2; 3–6. scara 2:3; 7. scara 1:1; 8. scara 2:1; 10. fără scară.

Excurs. Vultur cu șarpe în cioc (fig. 5/7–10)

Un vultur, reprezentat frontal pe mânerul *akinakes*-ului decorativ de la Medgidia, ține un șarpe în cioc (lista 1, nr. 26; fig. 5/9). Motivul se regăsește pe reversul monedelor conducătorului odrys Sparadokos, care se datează pe la mijlocul secolului V a.Chr. (fig. 5/8). Aceste monede se aseamănă cu cele de la Olynthos, bătute probabil în al doilea sfert al secolului V a.Chr.¹⁰³. Deoarece motivul lipsește în arta animalieră scitică¹⁰⁴, reprezentarea pe *akinakes*-ul decorativ de la Medgidia se explică prin preluarea ei din zona sud-tracică și, în final, din cea nord-egeeană. Atât în zona din urmă, cât și în Peninsula Chalcidică, el este un simbol de stăpânitor (fig. 5/7)¹⁰⁵. În ciuda depărtării dintre cele trei regiuni (sud-tracă, nord-egeică și a Dobrogei), existau legături politice strânse între regele odrys Sitalkes și fratele său, Sparadokos, a cărui zonă de stăpânire se afla probabil în Tracia sud-vestică, amândoi aparținând aceleiași dinastii.

Pe o plăcuță de curea din tumulul 2, mormântul 46 din Magdalenska Gora este reprezentată o pasăre de pradă cu un șarpe în cioc. Simbolul de putere mediteranean al vulturului cu șarpe în cioc degenerază, ca motiv decorativ, în scena de luptă cu haltere aparând doar ca o pasăre stând pe un copac. Mormântul se datează de la 500 a.Chr. până în prima jumătate a secolului V a.Chr.¹⁰⁶.

În toreutica tracică din sec. IV a.Chr., anume pe cana nr. 162 de la Rogozen, vulturul cu un șarpe în cioc este reprezentat într-o schemă asemănătoare (fig. 5/10)¹⁰⁷. Șarpele este figurat ca o apariție amenințătoare, care luptă cu o pasăre (pe cnemida de la Mogilanskata Mogila din Vraca), cu un călăreț sau cu un alt șarpe¹⁰⁸. Reprezentarea arată adaptarea unui motiv mediteranean la temele mitice locale.

4.1.2. Gheară

Ghearele prelungite prin segmente: aplice de curea la Červonyj Jar (lista 1, nr. 2; fig. 5/4; 10/9) și capetele mânerului săbiei de la Dobolii de Jos (lista 1, nr. 15).

Ghearele prelungite prin segmente erau folosite ca aplice de curea la Červonyj Jar. Ele aparțin unei grupe nord-pontice din sec. V a.Chr.¹⁰⁹. Ghearele constau din trei-patru segmente care se subțiază treptat și se termină printr-o gheară ascuțită. O

¹⁰³ Monedele au fost datate inițial la cca 440–431 a.Chr., ulterior la cca 443–436 a.Chr. sau mai devreme. Cea mai importantă literatură despre aceste monede: Robinson, Clement 1938, p. 292–298, 340, pl. 25, 34; Peter 1997, p. 62–75; Psoma 2001, p. 199, 253–261; Psoma 2002.

¹⁰⁴ Pe o plăcuță de aur a unei teci de sabie din sec. V a.Chr. de la Elizavetovskaja Stanica este reprezentată o ființă compozită cu coadă de pește, cap și gheare de grifon, care ține în gheare un șarpe lung, iar capul acestuia în cioc (Michel 1995, p. 184, 238, K 22; Schneider, Zazoff 1994, p. 191, 201–203, fig. 30).

¹⁰⁵ Motivul vulturului cu șarpe este adânc ancorat în lumea simbolistică greacă, fiind reprezentat foarte des și având mai multe semnificații (Schmidt 1983).

¹⁰⁶ Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, p. 134, pl. 41/1.

¹⁰⁷ Nikolov 1986, p. 34–35.

¹⁰⁸ Schneider, Zazoff 1994, p. 176–183, 202–206, fig. 1, 4, 22–26, 41–42.

¹⁰⁹ Două gheare înzăuate și un *prometopidion* de formă rombică, decorat în stil animalier, provin din tumulul 401 (sec. V a.Chr.) din Žurovka (reg. Čerkassk) (Bobrinskij 1905, p. 17, fig. 42).

formă de turnare provenind din nord-estul Bulgariei arată că ele au fost produse și la Dunărea de Jos (fig. 5/5). Din aceste gheare se dezvoltă cele din argint, subțiri, în patru muchii, prevăzute cu o ureche, care sunt folosite ca pandantive în „tezaurul de la Craiova” (fig. 5/6)¹¹⁰.

4.1.3. Aripi

Aplică – Râmnicu Sărat (lista 1, nr. 12; fig. 3/10) și podoabe de fâlcele – Stâncești (lista 1, nr. 14; fig. 9/3–4).

Aplica în formă de aripă cu peduncul de la Râmnicu Sărat este decorată cu o palmetă cu cinci frunze și volute la bază (fig. 3/10). Probabil că aceasta decora frunzarul sau botarul unui căpăstru, fiind similară cu o podoabă de fâlcele dintr-un mormânt de cal de la mijlocul secolului V a.Chr., care provine din tumulul 24/1876 de la Nymphaion. O podoabă de obrăzar similară a fost descoperită în tumulul mai timpuriu de la Tur’ja¹¹¹. Podoabe de fâlcele în formă de aripă, asemănătoare celor de la Stâncești (fig. 9/3–4), sunt atestate și pentru seturile de harnașament din sec. V a.Chr.¹¹². Mai târziu sunt specifice foile mai înguste¹¹³. Din înmormântările din tumulul Solocha, care conțin seturi cu podoabe de fâlcele, există datări ¹⁴C care întăresc încadrarea cronologică de la începutul secolului IV a.Chr.¹¹⁴. Motivul aripii nu este receptat în arta „clasică” tracică din sec. IV a.Chr. nici în seturi de harnașament, nici în alte combinații figurative, rămânând specific pentru spațiul nord-pontic.

4.1.4. Cerbi (*Cervidae*)

4.1.4.1. Cap de elan

Aplică – Cap Dolojman (lista 1, nr. 25; fig. 6/3).

Elanii locuiesc astăzi în zonele reci din regiunile păduroase eurasiatice; în epoca fierului, această specie de cerb era răspândită, ocazional, până la Dunărea de Jos¹¹⁵. În arta scitică, elanul este reprezentat continuu începând cu perioada prescitică, după cum sugerează plăcuțele de os de la Žabotin (prima jumătate a secolului VII a.Chr.)¹¹⁶.

¹¹⁰ Schmidt 1927, p. 10, 49–50, pl. 1, 3/10.

¹¹¹ Silant’eva 1959, p. 70, 105, fig. 37/7; Kantorovič 1997, p. 105–106, fig. 5/1–2.

¹¹² Il’inskaja 1968, p. 125–127, fig. 34, 37.

¹¹³ Kantorovič 1997, p. 105–106, fig. 5/3–6.

¹¹⁴ Michel 1995, p. 168–169, 220–221, K 6–7; Alekseev *et alii* 2005, p. 196–199, fig. 3.141–3.146.

¹¹⁵ Görner, Hackethal 1987, p. 329–331. Studiile arheozoologice din mai multe așezări de epoca neolitică și a bronzului (posibil și din La Tène) din România au permis descoperirea a puține resturi de oase de elan. Deoarece respectiva specie poate parcurge distanțe mari, aceste resturi au fost interpretate ca urme ale migrației (Bălășescu *et alii* 2003, p. 40–41, 47, 50–52, 94–95, 145, 152; Bălășescu, Radu, Moise 2005, p. 152).

¹¹⁶ Kossack 1987, p. 43, 48, fig. 10/5–9, 11/15–16.

Fig. 6. 1. Răscăieți (după Nudel'man, Rikman 1956, fig. 2); 2. Gornești (după Bakay 1971, pl. 9); 3. Cap Dolojman (după Simion 1992, fig. 2/b); 4. „tezaurul de la Craiova” (după Schmidt 1927, pl. 4/10); 5. Dealul Pârjoaia (după Culică 1967, fig. 4); 6. Obretenik (după Thraker 2004, nr. cat. 276); 7. Brezovo (după Filow 1917, fig. 3); 1. scara 2:5, 2-4, 6. scara 1:2; 5. scara 2:1; 7. scara 2:3.

Cele mai bune analogii pentru aplica de la Cap Dolojman (fig. 6/3) provin de la Doliște¹¹⁷ și din tumulii nord-pontici (din Crimeea până în zona de stepă) din sec. V a.Chr.¹¹⁸. Podoaba fruntarului de la Lazar Stanevo (tumulul 16) reprezintă o ființă compozită – un cap de elan cu labe de animal de pradă¹¹⁹. O podoabă de frantar asemănătoare a fost găsită în tumulul 2 (sec. V a.Chr.) de la Volkovcy¹²⁰. Un cap de elan stilizat decorează capătul unui *prometopidion* triunghiular de bronz și provine din Bulgaria de nord-est, unde a fost produs în sec. V a.Chr., dar și ulterior, fiind specific pentru această regiune¹²¹. În arta „clasică” tracică, motivul elanului este atestat doar în „tezaurul de la Craiova”¹²² (fig. 6/4).

4.1.4.2. Cap de cerb lopătar

Aplică – Čobruč (lista 1, nr. 3; fig. 10/5).

Aplica de aur din tumulul 1 jefuit de la Čobruč a fost nituită pe o ulcică de lemn acum putrezită. Ea reprezintă un cap de cerb lopătar – determinabil prin forma capului și prin coarne¹²³. Deosebite în această reprezentare sunt coarnele ale căror ochi și ramificații posterioare sunt în formă de cap de pasăre de pradă.

O formă asemănătoare au coarnele cerbului lopătar reprezentat pe aplica de aur decorând un vas de lemn care provine din mormântul 1 al tumulului 1 de la Kaštanovka (Crimeea)¹²⁴. Motivul cerbului din cele două exemple se poate data, exact pe baza tumulului 1 de la Čobruč, în al doilea sfert al secolului V a.Chr. (vezi lista 1, nr. 3, fig. 10/5).

4.1.4.3. Cerb și căprioară

Căprioara ca decor al zornăitoareii – București și Gornești (lista 1, nr. 16, 20; fig. 6/2); cerbul ca motiv decorativ al gorythos-ului – Bârsești (lista 1, nr. 9; fig. 5/2).

Animalul îngenunchiat, reprezentat plastic pe capetele zornăitoarelor de la București și Gornești (fig. 6/2), poate fi identificat drept căprioară: cap cu bot subțire, urechi mari, corp zvelt și coadă scurtă¹²⁵. Imaginea naturalistă se aseamănă celei de

¹¹⁷ Minčev 2005, p. 35–38, fig. 3/a.

¹¹⁸ Novaja Rozanovka, reg. Nikolaevsk, decor realizat din bronz al unei tolbe de săgeți din mormântul unui războinic, având platoșă în formă de solzi (Šapošnikova 1970, p. 212, fig. 5); Nymphaion, tumulul 1868, decor din bronz al unei platoșe în formă de solzi (Černenko 2006, p. 17, 54, nr. 271, pl. 16); Nymphaion, tumulul 1, mormântul 14 (1878), plăcuță de harnașament din bronz (Silant'eva 1959, p. 106, fig. 47/5); Borzna, tumulul 2, plăcuță de harnașament din bronz (Il'inskaja 1968, p. 131, pl. 31/11).

¹¹⁹ Kitov 1980, fig. 4.

¹²⁰ Il'inskaja 1968, p. 121–122, fig. 37.

¹²¹ Minčev 2007a, p. 27–28, fig. 6.

¹²² Schmidt 1927, p. 9, pl. 2/jos, 4/10.

¹²³ Görner, Hackethal 1987, p. 319–321.

¹²⁴ Rjabova 1984, p. 35, fig. 1/10; Ol'chovskij 1991, p. 89, fig. 10/1; Jacobson 1995, p. 193–194, fig. 76.

¹²⁵ Görner, Hackethal 1987, p. 325–329.

pe zornăitoarele de la Volkovcy (fost Uezd Romny)¹²⁶. Întreaga grupă se poate data pe baza criteriilor stilistice în sec. V a.Chr. Aplicele de argint mai târzii de la Brezovo reprezintă căprioara rumegând și privind în spate. Ele sunt specifice toareuticii tracice, deoarece apar atât benzile de linii, cât și decorul spiralat al încheieturilor (fig. 7/4)¹²⁷.

Reprezentările căprioarei îngenunchiate cu capul întors spre spate de pe *gorythos*-ul de la Bârsești sunt foarte schematice, identitatea animalului nefiind sigură (fig. 5/2).

4.1.5. Țap de stâncă / Coarne de țap de stâncă

Motiv decorativ – Medgidia (lista 1, nr. 26; fig. 7/1); coarne de țap de stâncă – Stâncești (lista 1, nr. 14; fig. 9/1–2).

Pe apărătoarea de mâner în formă de inimă de la Medgidia sunt reprezentați doi țapi de stâncă (fig. 7/1) care pot fi identificați drept asiatici (*Capra sibirica*) sau înrudiți cu aceștia. Coarnele puternice, îndoite spre spate, sunt specifice masculilor. Această specie de țap nu a putut fi identificată până acum prin cercetările arheozoologice privind epoca fierului din Europa sud-estică, unde specia caprei de munte este însă endemică¹²⁸.

În stilul animalier scitic, țapul de stâncă îngenunchiat privind în spate este un motiv specific, care poate fi urmărit în aceeași schemă până în sec. VII a.Chr., apărând, printre altele, pe securea de luptă fastuoasă de la Kelermes¹²⁹.

Pe apărătoarea de mâner a *akinakes*-ului de la Melgunov și pe decorul tecii *akinakes*-ului de la Șumejko, datate în sec. VI a.Chr., recent considerate mai timpurii, sunt reprezentați țapi de stâncă asemănători. Motivul este atestat în sec. V a.Chr. pe plăcuțele decorative din tumulul 35 de la Bobrica și în junctură zoomorfă, ca decor de umăr al pisicii sălbatice încovrigate din tumulul 1895 de la Kulakovsky¹³⁰.

Din punct de vedere tipologic (datorită plăcuței de prindere și a tecii dreptunghiulare cu buterola rotunjită), teaca *akinakes*-ului de la Medgidia se aseamănă cu cele de la Aleksandrovka, Elizavetovskaja Stanica, Tomakovka și cu cea din kurganul de aur (de lângă Simferopol). Aceste pumnale fastuoase aparțin secolului V a.Chr.¹³¹.

¹²⁶ Ea provine din tumulii săpați acolo în anul 1886 (Bobrinskij 1901, p. 63–64, pl. 9/3; Il'inskaja 1968, p. 159, fig. 42/5).

¹²⁷ Filow 1917, p. 29, fig. 8.

¹²⁸ Pentru determinare, v. Heptner, Nasimovič, Bannikov 1966, p. 661–669, fig. 186–187. Capra sălbatică era un simbol monetar al triburilor traco-macedonene și al dinastiei argeade (Hammond, Griffith 1979, p. 84–86, 109–110, pl. 1/k.1, 2/q). Din punct de vedere iconografic, simbolul (traco-)macedonean este departe de motivul în stil animalier, datând cam din aceeași perioadă, descoperit la Medgidia.

¹²⁹ Galanina 1997, p. 223–224, nr. 6, pl. 10/6c, 6e.

¹³⁰ Ginters 1928, p. 9–12, pl. 2/a–b, 3/a.c, 6/b; Schefold 1938, p. 46, fig. 52; Piotrowski, Galanina, Gratsch 1987, p. 65, nr. cat. 61; Kossack 1987, p. 61, fig. 4/1.

¹³¹ Ginters 1928, p. 12–14, pl. 4, 6/c, 7/b–c; Kovaleva, Muchonad 1982; Vulpe 1990, p. 66–67; Jacobson 1995, p. 236–239, 242–243, fig. 105–106, 108.

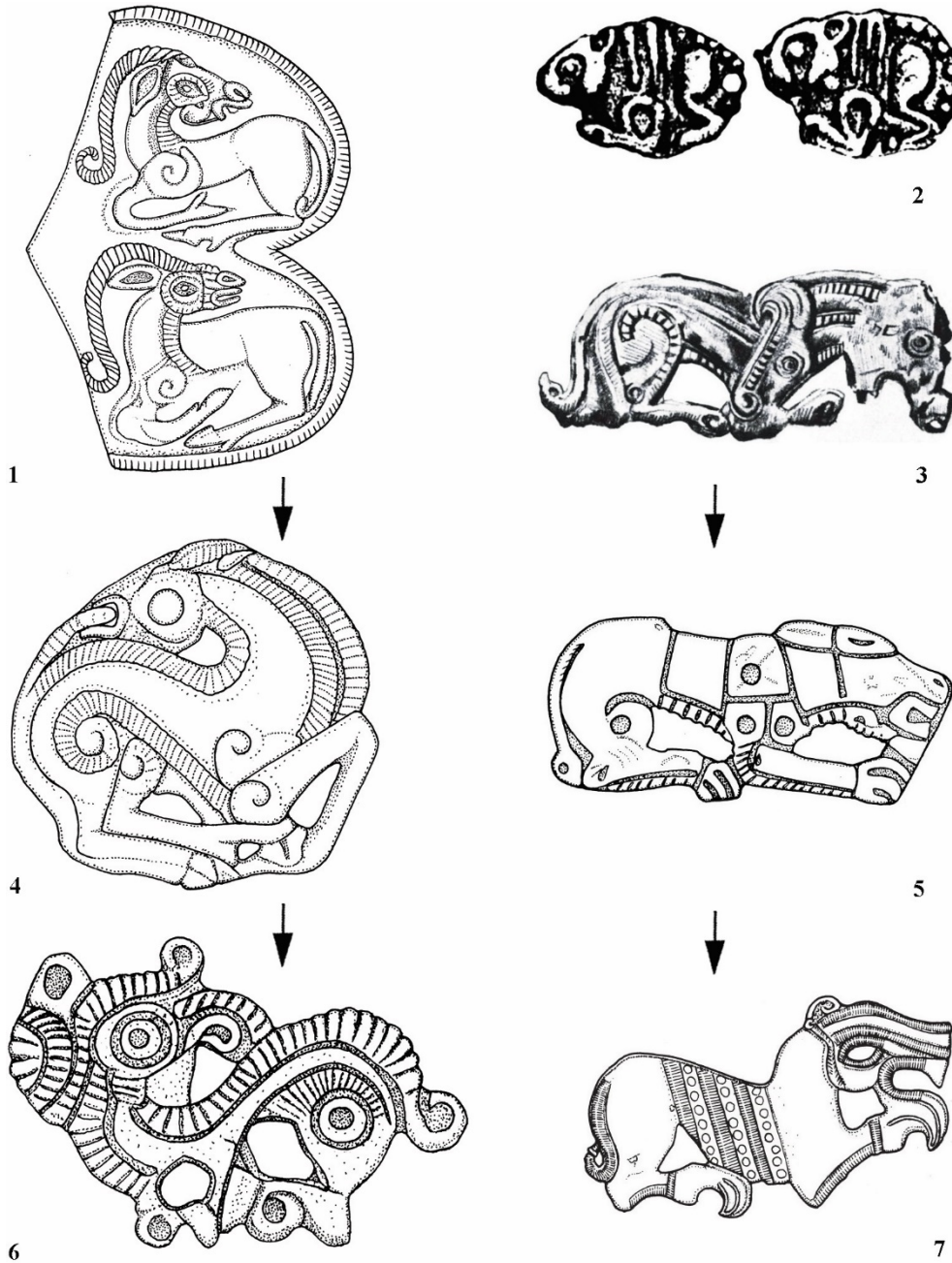

Fig. 7. 1. Medgidia (după Berciu 1959, fig. 1/b); 2. Mereni (după Dergačev, Postică, Sava 1988, fig. 17); 3. Dobolii de Jos (după Fettich 1928, fig. 1); 4. Brezovo (după Filow 1917, fig. 8); 5. Lazar Stanevo (după Velkov 1938, fig. 201); 6. Šipka (după Thraker 2004, nr. cat. 275); 7. Craiova (după Schmidt 1927, pl. 4/7); 1, 4, 6. scara 1:1; 2, 5, 7. scara 1:2; 3. scara 2:1.

Țapul de stâncă îngenunchiat privind în spate este un motiv al stilului animalier scitic care apare neschimbat în secolele VII–IV a.Chr.; totuși, unele caracteristici stilistice ale redării corpului sunt specifice secolului V a.Chr. Decorul spiralat al umerilor este întâlnit și pe plăcuța de prindere a tecii de la Medgidia. Corpul animalului se aseamănă țapului de stâncă din tumulul 1895 de la Kulakovsky, astfel încât motivul țapului de pe garda de la Medgidia se poate data la începutul secolului V a.Chr.

În toreutica tracică, imaginile țapului de stâncă în schema descrisă mai sus, mărginită de benzi de linii, sunt atestate pe două plăcuțe de aur de la Agighiol, ceea ce înseamnă că motivul stilului animalier a fost rar receptat. Asemănător este redată și imaginea caprei de la Brezovo (fig. 7/4). Din tumulul 115 (Helvecija) de lângă Šipka provine o aplică de bronz mai târzie, care reprezintă un cerb puternic stilizat, privind înapoi (fig. 7/6)¹³². Acesta din urmă constituie o dezvoltare ulterioară a schemei țapului de stâncă și a caprei de la Agighiol și Brezovo, caracterizate prin benzi de linii late, neîngrijite.

Un țap sălbatic mergând este reprezentat în șirul procesiunii animalelor de pe patru pocale de argint (două de la Agighiol, unul de la Rogozen și unul aflat în New York). Țapii sunt redați și pe un obrăzar de coif (celălalt înfățișează o pasăre de pradă cu un pește în cioc și un iepure în ghearele sale uriașe). Prin coarne și cioc, reprezentările se deosebesc clar de cerbii cu coarne ramificate, deși uneori cerbii apar cu cioc de țap¹³³.

Perechea de plăci în formă de coarne din depozitul de la Stâncești este făcută din tablă de bronz, capetele sale late fiind prinse pe un suport de lemn sau de piele prin două șiruri de nituri și alte patru nituri (fig. 9/1–2). Plăcuțele se aseamănă cu coarnele de țap de stâncă și aveau o zonă decorată prin ciocănire sub șirurile de nituri (cu o ureche și cu patru proeminente). Plăci similare nu sunt atestate nici în zona cercetată, nici în regiunile învecinate, putând fi interpretate ca elemente decorative ale seturilor de piese de harnașament (vezi cap. 4.4.).

4.1.6. Pistică sălbatică încovrigată

Reprezentare de pistică sălbatică încovrigată ca aplică – Răscăieții Noi (tumulul 2, mormântul 7) (lista 1, nr. 6); ca plăcuță de gorythos de formă cruciformă – Armășoia (lista 1, nr. 8), Bârșești (lista 1, nr. 9; fig. 5/2), Teiuș (lista 1, nr. 17; fig. 5/1) și Țelna (lista 1, nr. 18).

Pistica sălbatică încovrigată este un motiv scitic străvechi de origine chineză, animalul neputând fi determinat ca specie. Motivul este deja atestat în tumulul 1 de la

¹³² Berciu 1969, p. 222, 253, fig. 4/7, pl. 116/5–6 (Agighiol); Filow 1917, p. 29, fig. 8 (Brezovo). Stilizarea puternică a animalului și datarea tumulului Helvecija (Kitov 1997, p. 112–113, fig. 1–3) contrazic încadrarea cronologică a aplicii din tumulul 115 (de lângă Šipka) în sec. V a.Chr. (Thraker 2004, nr. cat. 275).

¹³³ Haimovici 1992, p. 189–190; Schneider, Zazoff 1994, p. 157, 161, fig. 9–11, 14 – interpretează cerbii ca animale cu copite, barbă de țap și coarne despicate.

Aržan, datat prin probe radiocarbon la aprox. 800 a.Chr. În spațiul eurasiatic, motivul are forme atât de diverse, încât se pot stabili caracteristici regionale și cronologice¹³⁴. Pisica sălbatică încovrigată de pe aplica de la Răscăieții Noi se aseamănă cu cea de la Arkovna¹³⁵, ambele fiind redată rigid, într-o schemă de la începutul secolului V a.Chr.

În cazul câtorva aplice din nordul Bulgariei (Kamen Brjag, colecția „Ares”, peștera Devetaška), capul pisicii sălbatică a devenit cap de lup, acestea fiind caracterizate prin juncturi zoomorfe specifice secolului V a.Chr. (coada în formă de pasăre de pradă și umărul în formă de bot de animal)¹³⁶.

În faza următoare a torenticii „clasice” tracice din argint, pisica sălbatică încovrigată se metamorfozează în două animale așezate opus (un leu și o căprioară): leul începe să înghită căprioara (capul acesteia fiind în gura leului)¹³⁷. Tocmai acest motiv este reprezentat într-o imagine degenerată pe plăcuțele de *gorythos* cruciforme de la Armășoia (lista 1, nr. 8), Bârsești (lista 1, nr. 9; fig. 5/2) și Teiuș (lista 1, nr. 17; fig. 5/1). Aceste aplice aparțin unui tip din bazinul carpatic, întâlnit și la Mezölak, tip datat în sec. V a.Chr. în tumulul 2 de la Volkovcy¹³⁸.

Aplica din mormântul secundar de sub tumulul 2 de la Răscăieții Noi zăcea lângă bazinul scheletului, dar folosirea ei ca plăcuță de curea nu este evidentă din cauza distrugerii mormântului. Celelalte aplice în formă de pisică sălbatică încovrigată sunt descoperiri întâmplătoare și, din această cauză, nu există indicii privind funcția lor.

4.1.7. Pisică sălbatică la pândă

Gardă de akinakes – Dobolii de Jos (lista 1, nr. 15; fig. 7/3); plăcuțe decorative din aur – Mereni (lista 1, nr. 4; fig. 7/2); plăcuță cruciformă de gorythos – Teiuș (lista 1, nr. 17; fig. 5/1) și Țelna (lista 1, nr. 18).

Aplicele scitice în formă de pisică sălbatică la pândă au o origine central-asiatică și erau larg răspândite în stepa eurasiatică. Începând din sec. V a.Chr. pisicile au fost reprezentate cu o parte dintr-un alt animal în gură¹³⁹. Motivul apare chiar de la începutul secolului V a.Chr. cu junctura tipic scitică (umărul și capătul cozii ca un cap de pasăre de pradă) pe garda *akinakes*-ului de la Dobolii de Jos (fig. 7/3), mai târziu pe plăcuțele de aur de la Mereni (fig. 7/2) și, degenerat stilistic, pe aplicele cruciforme de *gorythos* de la Teiuș (fig. 5/1) și Țelna.

¹³⁴ Kossack 1987, p. 25, 27–30, fig. 2–3; Polidovič 2001; Alekseev *et alii* 2005, p. 100–101, fig. 3/1–2; Bogdanov 2007, p. 205, fig. 2.

¹³⁵ Minčev 2005, p. 35, fig. 2.

¹³⁶ Marazov 2000, p. 271, fig. 2; Marazov 2002; Minčev 2005, p. 32–34, fig. 1/a; Thraker 2004, nr. cat. 274.

¹³⁷ Marazov 2008, p. 125, fig. 1, 5.

¹³⁸ Il'inskaja 1968, p. 77–78, fig. 37; Hellmuth 2007, fig. 3, 7–8 – Hellmuth pledează pentru un început mai timpuriu al plăcuțelor de *gorythos* cruciforme din bazinul carpatic.

¹³⁹ Bogdanov 2007, p. 210, 212, fig. 4.

În sec. V a.Chr., în nord-vestul Bulgariei, se întâlnește o grupă de paftale turnate din bronz, cu reprezentarea pisicii la pândă. Aceste paftale pot fi interpretate ca simbol tribal al războinicilor triballi¹⁴⁰ (fig. 7/5).

Motivul se întâlnește rar în toreutica tracică de argint, fiind integrat complementar în ansambluri scenice, pe o cană de la Rogozen, pe cnemida de la Mogilanskata Mogila (Vraca) și pe două aplice de harnașament din „tezaurul de la Craiova”¹⁴¹ (fig. 7/7).

4.1.8. Personaj feminin tronând

Pecetea de aur a regelui scit Skyles datând din al doilea sfert al secolului V a.Chr. poartă două inscripții: Σκυλεω – forma greacă a genitivului posesiv „aparțin lui Skyles” și Κέλεοε Ἀργόταν παρ εἶναι – tradusă de către Vinogradov „(mi)-a poruncit să fiu la Argotas” (fig. 3/1)¹⁴². Personajul feminin tronând de pe plăcuța peceții de la Vadu reprezintă interpretarea greacă a motivului scitic cu un personaj feminin cu o oglindă în mână și un războinic stând în picioare cu un vas de băut, ultimul lipsind de pe piesa de la Vadu. Personajul feminin tronând a fost interpretat ca fiind o zeiță, Argimpasa sau Tabiti, Aphrodita Urania (după Herodot IV, 59) sau Hestia sciților¹⁴³. Aceasta apare, începând cu sec. IV a.Chr., în mai multe imagini nord-pontice, iar tiara purtată pe cap în reprezentări a fost reconstituită pentru mai multe femei înmormântate în tumulii cu statut social ridicat. Scena personajului feminin tronând, în fața căruia stă un războinic sau un călăreț, a fost interpretată ca întronarea de către o zeiță a unui rege scit divinizat.

Zeița reprezentată la Vadu poate fi interpretată ca o încercare timpurie de a da divinităților aniconice scitice o înfățișare omenească, așa cum se înțelege din istoria herodoteică privind închinarea lui Skyles la zei greci. Motivul formează, împreună cu sceptra în formă de cap de pasăre de pradă și mai ales cu statuile de piatră, o grupă de însemne de putere relevante social care dovedesc prezența unei elite conducătoare scitice la Dunărea de Jos.

4.1.9. Statuie de piatră

Statuile de piatră reprezintă un fenomen larg răspândit al tumulilor din epoca fierului din Eurasia. Statuile scitice se întâlnesc în zona nord-pontică, în Crimeea și în Caucazul de nord.

¹⁴⁰ Paunova 1999; Marazov 2005, p. 231–232, fig. 5.

¹⁴¹ Nikolov 1986, p. 34–35; Torbov 2005, p. 59–60, 100, pl. 8, 21; Schmidt 1927, p. 8–9, pl. 2/sus, 4/7–8.

¹⁴² Vinogradov 1997, p. 613–633, pl. 39.

¹⁴³ Interpretarea propusă pentru reprezentarea de pe pecetea de la Vadu a fost deja publicată în limba română, fiind reluată aici doar rezumativ (Teleaga 2014, p. 295–301).

Lista 4. Statui de piatră din sec. VI–V. a.Chr., din zona cercetată până la Bugul inferior în Ucraina; nr. 7–13 listate după Ol’chovskij și Evdokimov (fig. 3/5–7, 8)

1. Ciulnița, tumulul 1, 600–550 a.Chr. Cap de statuie de piatră, cu un cercel în formă de amforă¹⁴⁴ (fig. 3/7);
2. Bârsești, jud. Vrancea, statuie de piatră androgenă provenind probabil din necropola hallstattiană târzie de pe platoul Dumbravă (Focșani, Muzeul Vrancei, Inv. 11971);
3. Hagieni, com. Platonesti, jud. Jalomița, sec. VI a.Chr. Statuie de piatră cu „guler”¹⁴⁵;
4. Dobrogea (lista 1, nr. 23);
5. Sibioara, descoperire tumulară, sfârșitul secolului VI a.Chr. Statuia de piatră a unui bărbat (mustață, organe sexuale) cu „guler”, șaibe de protecție a pieptului, arc în teacă, *akinakes*, secure și bici prinse la curea (fig. 3/6)¹⁴⁶;
6. Stupina (lista 1, nr. 28; fig. 3/5);
7. Vladimirovka, descoperire întâmplătoare, 550–475 a.Chr. Statuia de piatră a unei persoane feminine sau masculine (?) (sâni rotunzi sau șaibe de protecție a pieptului (?), „guler”, arc în teacă, secure și *akinakes* la centura castității (?), cizme)¹⁴⁷;
8. Kalinovka, sec. V a.Chr. Statuie de piatră cu colier, corn de băut, centură, arc în teacă și *akinakes*¹⁴⁸;
9. Ternovka, 450–400 a.Chr. Statuie de piatră, reprezentare umană cu mustață, corn de băut și centură cu arc în teacă, *akinakes* și piatră de ascuțit¹⁴⁹;
10. Luparevo, 500–470 a.Chr. Statuie de piatră, spartă, sabie în teacă (?)¹⁵⁰;
11. Christoforovka, 500–450 a.Chr. Statuie de piatră¹⁵¹;
12. Novaja Odessa, cca 400 a.Chr. Statuie de piatră fragmentară, colier¹⁵²;
13. Voznesenskoe, 550–450 a.Chr. Statuie de piatră fragmentară, curea¹⁵³;
14. Marjanovka, sec. V a.Chr. Statuia de piatră a unui bărbat (mustață, barbă, organe sexuale) cu colier, corn de băut, secure, centură cu *akinakes* și lopată (?), încălțăminte¹⁵⁴.

Atributele reprezentate pe statuile de piatră sunt foarte puține: centură, colier sau „guler”, cercel și cizme – piese de port; *akinakes*, arc și secure, șaibe de protecție a pieptului – arme; corn de băut, bici, cute. Aceste atribute sunt specifice unei grupe de statui de piatră nord-pontice, statui care au fost așezate pe tumuli. Cercelul în formă de amforă al capului de la Ciulnița este unic pentru aceste reprezentări, deși acesta apare atât ca *realia*, cât și în reprezentările din regiune¹⁵⁵. Nu se știe cum a

¹⁴⁴ Marinescu-Bîlcu, Rența, Matei 2000.

¹⁴⁵ Matei, Coman 2000.

¹⁴⁶ Canarache 1953, p. 715, 717, pl. 2, 4; Vulpe 1990, p. 69–71, nr. 96, pl. 18; Ol’chovskij, Evdokimov 1994, p. 16, nr. cat. 1, pl. 1.

¹⁴⁷ Subbotin *et alii*, 1992, p. 4–6, fig. 1; Ol’chovskij, Evdokimov 1994, p. 17, nr. cat. 8, pl. 6.

¹⁴⁸ Ol’chovskij, Evdokimov 1994, p. 18, nr. cat. 10, pl. 7.

¹⁴⁹ Ol’chovskij, Evdokimov 1994, p. 18, nr. cat. 10, pl. 7.

¹⁵⁰ Ol’chovskij, Evdokimov 1994, p. 18, nr. cat. 12, pl. 9.

¹⁵¹ Ol’chovskij, Evdokimov 1994, p. 18, nr. cat. 13.

¹⁵² Ol’chovskij, Evdokimov 1994, p. 18, nr. cat. 14, pl. 6.

¹⁵³ Ol’chovskij, Evdokimov 1994, p. 19, nr. cat. 17, pl. 7.

¹⁵⁴ Ol’chovskij, Evdokimov 1994, p. 19, nr. cat. 18, pl. 15.

¹⁵⁵ Berciu 1969, p. 220–221, fig. 4/8, pl. 113, 114/1, 116/1–2.

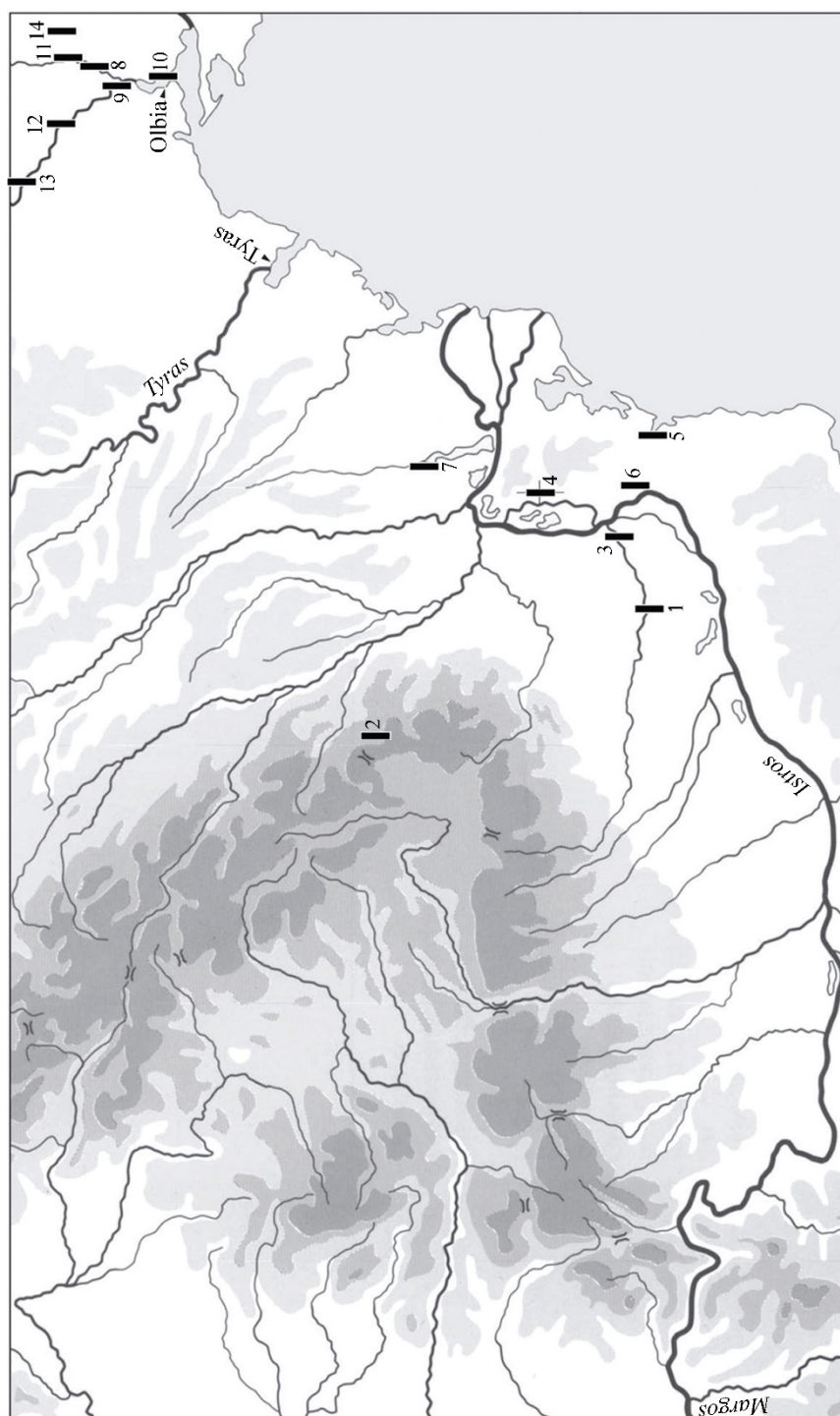

Fig. 8. Răspândirea statuilor de piatră din secolele VI-V a.Chr. în zona cercetată și la est de aceasta (până la Bugul inferior).

apărut această combinație de atribute și ce anume înseamnă ea în structura socială scitică. Aceste atribute precis reprezentate sunt depuse în mormintele nord-pontice cu arme, atribuite de obicei sciților. Datorită legăturii lor cu reprezentările morților și cultul strămoșilor, statuile pot fi socotite drept un indicator al grupelor culturale scitice. În sec. IV a.Chr. statuile de piatră sunt ridicate pe unii tumuli de la Niprul Inferior până la Dunărea de Jos, izolat și în Dobrogea. Ele sunt în continuitate stilistică și iconografică directă cu statuile mai timpurii¹⁵⁶ și ilustrează aceleași obiceiuri de înmormântare ale păturii superioare scitice din acea regiune.

4.2. Motive eterogene

4.2.1. Grifon / Cap de grifon

Patriță – dealul Pârjoaia (lista I, nr. 27; fig. 6/5); podoabă de fruntar – Arciz, tumulul 13 (lista I, nr. 1/b; fig. 10/13).

Grifonul constituie un vechi motiv al Orientului apropiat, ilustrat mai ales ca leu înaripat cu cap de vultur. El a fost ilustrat în arta greacă încă de la sfârșitul secolului VIII a.Chr. Tema mitologică greacă a luptei dintre arimaspi și grifoni păzitori ai aurului era localizată în nord și a fost ilustrată deja în sec. VI a.Chr. Puțin mai târziu decât la greci, apăruse în arta scitică o iconografie originală a grifonului, care presupunea influențe est-grecești și din Orientul apropiat: pe mai multe ofrande funerare din sec. VII a.Chr. de la Kelermes sunt reprezentați grifoni (luptând cu o ființă umană), iar partea terminală a unei zornăitoare din acea localitate are formă de cap de grifon; capete de zornăitoare scitice mai târziu au formă asemănătoare¹⁵⁷.

Capul de grifon ilustrat pe aplica de la Obretenik este caracterizat prin ciocul său spiralat (fig. 6/6). O patriță cu un cap de grifon similar, descoperită pe Dealul Pârjoaia, arată că motivul a fost fabricat în acea regiune (fig. 6/5). Această formă de cioc a capului de grifon coexistă la Dunărea de Jos cu cea cu cioc nesprialat, așa cum arată podoaba de fruntar cu cap de grifon din tumulul 13 de la Arciz (fig. 10/13). Deși lipsește o cercetare privitoare la toate formele de cioc de grifon, ciocul spiralat nu poate fi considerat o caracteristică regională la Dunărea de Jos.

Capul de grifon reprezintă un motiv decorativ obișnuit la Dunărea de Jos și apare, ca element decorativ al seturilor de harnașament, la începutul sec. IV a.Chr. la sud de Munții Balcani, la Dalakova Mogila și în tumulul de la Brezovo (fig. 6/7)¹⁵⁸. Acest element decorativ cunoaște o popularitate deosebită în seturile tracice

¹⁵⁶ Teleaga 2008, p. 248–249, harta 43.

¹⁵⁷ În general, despre grifon: Gorbounova 1997; Leventopoulou 1997; pentru imaginile scitice ale grifonilor: vezi Perevodčikova 1980, p. 26, 28–31, tab. 2, fig. 4/6, 5/2, 6/1.3, 7/1: *tipurile 5 și 7–9*; Galanina 1997, p. 132–143, 148–151, 156–157, 162–163, nr. 38, 41, 52, 218, fig. 31/8.11–13.18, 32/4–8, pl. 1, 6, 30, 35–39.

¹⁵⁸ Filow 1917, p. 27, fig. 2–3.

„clasice” de harnașament din argint¹⁵⁹.

În lumea animală reprezentată, grifonul luptă cu un leu, ține un mistreț în gheare sau atacă un cerb (vezi cap. 4.3.1), împărțind cu leul predominanța și fiind încărcat de o simbolistică a puterii.

Prin podoaba de fruntar plastică de la Arciz (vezi lista 1, nr. 1/b; fig. 10/13) sau prin elementul decorativ al *prometopidion*-ului de la Panagjuriște¹⁶⁰, grifonului sau capului de grifon îi poate fi atribuită o funcție apotropaică.

4.2.2. Cap de urs sau de lup

Cap de urs reprezentat frontal ca un decor al unei piese de os – Pîrjolteni (lista 1, nr. 5); cap de urs ca decor al aplicii de tolbă – Armășoia (lista 1, nr. 8).

Un cap de urs reprezentat frontal împodobea harnașamentul incizat în os de la Pîrjolteni; trei capete asemănătoare erau reprezentate pe brațul lung al aplicii de tolbă cruciforme de la Armășoia. Toate aceste capete se aseamănă cu imaginea capului aplicelor de curea de bronz din tumulul 1 (1886) din sec. V a.Chr. de la Aksjutincy¹⁶¹.

4.2.3. Mistreț și colț de mistreț

Colț de mistreț ca distribuitor de curele – Histria (lista 1, nr. 24; fig. 5/3); cap de mistreț ca fință mixtă pe prometopidion-ul de la Stâncești (vezi cap. 5.2.5; lista 1, nr. 14; fig. 9/5).

Distribuitorul de curele din bazalt în formă de colț de mistreț descoperit la Histria are probabil o origine ahemenidă (fig. 5/3). Tipul persan provine din zona est-estică, unde era prezent deja de pe la 800 a.Chr. ca tipul *Kammenomostskajj*, și a existat până la începutul sec. V a.Chr. Colți de mistreț și canini de câine sau lup, folosiți ca pandantive, sunt cunoscuți din mormântul princiar de la Găvani¹⁶². Aceștia reprezintă o dezvoltare ulterioară a tipului *Kammenomostskajj*, în care funcția inițială, de distribuitor de curele, este înlocuită cu cea decorativă, de pandantiv.

Mistrețul reprezintă, ca și colții săi, un simbol grec dar și un motiv foarte vechi al stilului animalier din Orientul apropiat și din Eurasia. Capătul pumnalului din camera 1 a marelui kurgan de la Aržan are formă de mistreț; animalele sunt reprezentate „mergând pe vârful degetelor” pe o statuie de piatră din acest tumul (cca 800 a.Chr.) și pe alte statui cu cerbi, decorate în stil animalier siberian din acea regiune. Motivul mistrețului

¹⁵⁹ Podoabele de fruntar de la Agighiol (Berciu 1969, p. 229–230, fig. 4/5, pl. 123/6), Pančova Mogila, lângă Starosel (Kitov 2003, p. 17, fig. 78–79), Buk’jovci, Orizovo și Teteven (*Thracian Horsemen* 1987, nr. cat. 270, 277, 280), de la Ostruša Mogila, lângă Šipka (Kitov, Krasteva 1995, p. 20, fig. 8), ca și mai multe piese de podoabă de fruntar din Bulgaria nord-estică (Paunova 2005, p. 102–104, fig. 2; Minčev 2007a, p. 25–27, fig. 1–4), podoaba de fruntar plastică și aplicile de curea din tezaurul de la Lukovit (*Gold der Thraker* 1980, nr. cat. 210, 348/a–f), respectiv aplicile de curea din Bulgaria (Mazarov 2005, p. 230–231, fig. 3–4).

¹⁶⁰ Filow 1917, p. 40–43, fig. 25.

¹⁶¹ Il’inskaja 1968, p. 134, tab. 1, pl. 17/9.

¹⁶² Il’inskaja 1968, p. 39, 192, pl. 27, 44–47; Harțuche 1985, p. 28, fig. 17; Alexandrescu 2008, p. 120–123, fig. 1–3, 5; Erlikh 2009, p. 59, fig. 11, 12–21.

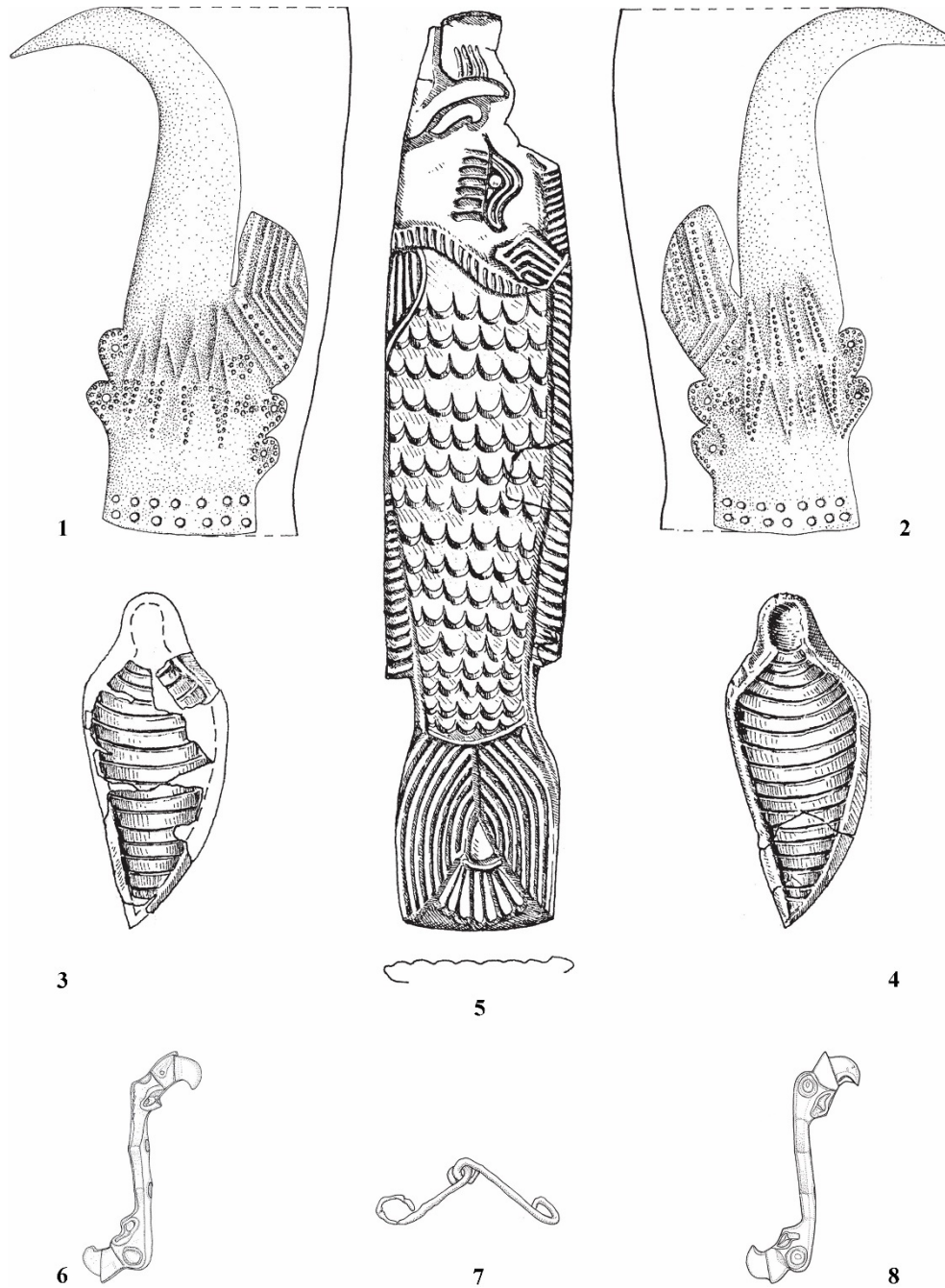

Fig. 9. Set de piese de harnașament din locuința nr. 2 din cetatea nr. 2 de la Stâncești (după Florescu A., Florescu M. 2005, fig. 111, 113, 115–116), scara 1:5.

este redat în același mod în sec. VII a.Chr. pe oglinda și pe securea fastuoasă de la Kelermes. Mai târziu, în scenele de pe obiectele tezaurului de la Witaszkowo/Vettersfelde, el este reprezentat, ca și în arta greacă, drept pradă de vânatoare sau luptând cu o panteră¹⁶³; în scena secundară de pe placa decorativă de bronz de la Gărčinovo, cu două șiruri de animale redade în manieră scitică, mistrețul este ilustrat mergând pașnic, ca și taurul.

Mistrețul este reprezentat și pe plăcuța de atârnat la curea a tecii *akinakes*-ului de la Aleksandrovka, respectiv pe teaca *akinakes*-ului de la Elizavetovskaja Stanica, ambele datate în sec. V a.Chr. (v. cap. 4.1.5). Capul de mistreț – partea superioară a ființei mixte de pe *prometopidion*-ul de la Stâncești – este un motiv decorativ al frunții, caracteristic seturilor de harnașament scitice din sec. V a.Chr.¹⁶⁴. Simbolistica mistrețului (putere și potență) reprezentată pe aceste arme și piese de harnașament a constituit impulsul pentru redarea ca un cap de mistreț a capătului superior al *prometopidion*-ului în formă de pește.

4.2.4. Pește

Prometopidion în formă de pește cu cap de mistreț – Stâncești (lista 1, nr. 14; fig. 9/5).

Peștele este un motiv scitic foarte vechi care apare deja la sfârșitul secolului VII a.Chr. în tumulul Aržan 2 și ca decor de harnașament pentru cal în necropola est-cazacă de la Čilikty. El fusese conceptualizat de către nobili ca o ființă supranaturală¹⁶⁵.

Pe placa decorativă pentru frunte de la Stâncești este reprezentat un pește cu cap de mistreț. Corpul lung al „peștelui-mistreț”, cu înotătoare dorsale și ventrale lungi și cu înotătoarea cozii neîmpărțită, simetrică, ar putea corespunde unui pește din familia *Gandidae*. Deoarece specia mihalțului din această familie trăiește și în apele dulci europene¹⁶⁶, ea ar fi putut servi ca model al plăcii în formă de pește de la Stâncești. *Prometopidion*-ul cu imaginea „peștelui-mistreț” și cu plăcuța decorativă de falcele în formă de aripă reprezintă cel mai timpuriu set de acest fel, provenind din „mormintele regale” nord-pontice (sfârșitul secolului V – începutul secolului IV a.Chr.), la care podoaba de frunte în formă de pește a fost identificată cu un sturion¹⁶⁷. Nu este însă sigur faptul că imaginea peștelui redă fidel realitatea¹⁶⁸.

În torentica tracică clasică peștele apare doar în ciocul păsării de pradă care poartă un iepure în gheare, reprezentând astfel chintesența unui nivel cosmologic, anume apa (v. cap. 4.1.1).

¹⁶³ Furtwängler 1883, p. 6, 8–9, 22–24, pl. 1/1, 2/1, 3/1; Grjaznov 1984, p. 30, 54, 73, fig. 9, 11/3, 29/2.13; Kossack 1987, p. 25–27, fig. 1/2.4; Galanina 1997, p. 101–105, 141–143, 223–224, 230, nr. 6, 52, pl. 1, 11.

¹⁶⁴ Očir-Gorjaeva 2005, p. 10, 43, nr. cat. 29–30, fig. 8/4, 10, 34, 42/8–9.

¹⁶⁵ Michel 1995, p. 157–158, 165, 216, K 2; Čugunov, Parzinger, Nagler 2010, p. 96–97, 313, fig. 286/2–6, pl. 116/1–4, 123/1.3.

¹⁶⁶ Müller 1983, p. 211–213.

¹⁶⁷ Michel 1995, p. 17–18, 166–169, 217–221, K 4–K 7, fig. 67.

¹⁶⁸ Michel consideră imaginea mihalțului ca reprezentare a somnului și peștele de la Stâncești drept un sturion, datându-l în sec. IV a.Chr. (Michel 1995, p. 35–47, 95, fig. 35, 62–68).

4.3. Motive grecești

4.3.1. Leu / cap de leu

Capul de animal de pradă redat frontal pe akinakes-ul decorativ de la Medgidia (lista I, nr. 26; fig. 3/8; 10/1).

Așa cum arată cercetările arheozoologice, leul a supraviețuit, în Europa sud-estică, din neolitic până în epoca târzie a bronzului, iar în Grecia, după autorii antici, până în epoca arhaică; el lipsește însă în stepele eurasiatice¹⁶⁹. De aceea, reprezentarea lui în arta tracică a secolului V a.Chr. nu se bazează pe întâlnirea reală cu leul, ci pe preluarea unor motive artistice mediteraneene.

Leul este un simbol de putere mediteranean, în primul rând ahemenid și macedonean, care transmite dominația lui din lumea animală asupra lumii oamenilor și prin aceasta exprimă puterea regală. Reprezentarea leului nu s-a încetățenit ca simbol al regilor odrysi, el întâlnindu-se doar pe monedele de argint ale lui Medokos (cca 405–391 a.Chr.)¹⁷⁰ și pe cele de bronz ale successorului său, Hebryzelmis (cca 390–383 a.Chr.)¹⁷¹.

Capul de animal de pradă reprezentat frontal pe plăcuța de prindere la curea a tecii *akinakes*-ului de la Medgidia se aseamănă capului de lup al leului de pe plăcuța de piept de la Bașova Mogila (Duvanlij) (fig. 10/1–2). Măști de leu redat frontal sunt reprezentate și pe placa de la Gărčinovo (aparținând artei nord-trace) sau decorează teaca *akinakes*-ului de la Tomakovka (reg. Zaporož'e) și plăcuța de aur din tumulul 402 de la Žurovka (reg. Čerkassk), respectiv pe cea din regiunea Kuban¹⁷². Platoșa de piele de la Duvanlij (Goljamata Mogila) a fost împodobită cu măști de leu, pentru Skythodokos, de către un meșter grec pe la mijlocul secolului V a.Chr. (fig. 10/4)¹⁷³; la fel și placa de piept de la Dălboki (de asemenea o lucrare a artei tracice de pe la 430 a.Chr.). Preluarea motivelor decorative grecești în arta locală tracică din sec. V a.Chr. – în același timp cu modelele lor – este dovedită de o matriță de bronz de la Madara, datată pe criterii stilistice în sec. V a.Chr. (fig. 10/3), și de o posibilă altă mască de leu din Bulgaria nord-vestică, cu o datare imprecisă¹⁷⁴.

În arta tracică mai târzie leul este ilustrat în mai multe moduri, ceea ce dovedește receptarea simbolisticii sale.

¹⁶⁹ Herodot, VII, 75–76; Haimovici 1992, p. 185–187; Bălășescu, Radu, Moise 2005, p. 133, tab. 64, foto 72; Bartosiewicz 2009.

¹⁷⁰ Leul amenințător este reprezentat pentru prima dată în aceeași schemă ca pe monedele grecești pe reversul unei monede de argint nou determinate, bătute de un conducător trac (?), altfel necunoscut, Ευδῆτιο (*Thraker* 2004, nr. cat. 225/4). Moneda a fost datată în sec. V a.Chr.

¹⁷¹ Peter 1997, p. 89–99, 106–112; Topalov 2005, p. 75–77, nr. 81, 84–85.

¹⁷² Bobrinskij 1905, p. 20, fig. 50; Ginters 1928, p. 13–14, pl. 4/b, 6/c; Il'inskaja 1971, p. 82–83, fig. 7/2, 8/2; *Königsgräber der Skythen* 2008, p. 225–226, fig. 8.

¹⁷³ Ognenova-Marinova 2000, p. 20, fig. 4.

¹⁷⁴ Torbov, Antonov 2002, p. 40, nr. cat. 17, pl. 3/4.

Fig. 10. 1. Medgidia (detaliu al figurii 3/8); 2. Duvanlij, Bašova Mogila (după *Gold der Thraker* 1980, nr. cat. 180); 3. Madara (după Atanasov 2005, fig. 1); 4. Duvanlij (după Venedikov, Gerassimov 1973, nr. cat. 227); 5. Čobruč, plăcuță de aur (după o fotografie realizată de S. Agul'nikov); 6. Brădești (după Nestor 1932, pl. 18/4); 7. Cucuteni (după Dinu 1995, fig. 5/7); 8. Agighiol (după Berciu 1969, fig. 4/8); 9. aplice și alte piese de harnașament de la Červonyj Jar (după Gudkova 1978, fig. 5/2-3, 6-7); 10-14. setul de piese de harnașament de la Arciz (după Alekseeva, Ohotnikov, Redina 1997, fig. 3); 1. scara 3:2; 2-3, 9-14. scara 1:2; 5-8. scara 1:1; 4. fără scară.

Unele aplice pătrate de argint din Tracia sunt decorate, începând cu sec. IV a.Chr., cu măști de leu¹⁷⁵. De asemenea, în toreutica de argint tracică apar și alte motive artistice conținând reprezentarea leului: sărind pe spinarea cerbului și rupându-i gâtul¹⁷⁶, luptând cu grifonul¹⁷⁷, înfrânt de vânătorul călare¹⁷⁸ sau în luptă cu Herakles¹⁷⁹.

4.3.2. Albină sau pupă

Pandative – Cucuteni (lista 1, nr. 10; fig. 10/7); decor al setului de harnașament – Brădești (lista 1, nr. 19; fig. 10/6; 11/5-7).

Albinele sunt motive specific mediteraneene care apar în câteva morminte din zona cercetată ca podoabe de curea ale seturilor de harnașament sau ca pandative. În mitologia greacă albinele sunt legate de zeitățile Artemis, Demeter, Dionysos și Zeus, în ipostazele lor chthoniene sau împreună cu nimfele, fiind considerate simbol al nemuririi sufletului¹⁸⁰. Probabil această din urmă simbolistică se regăsește în cazul măștii din mormântul 1 de la Trebeniște, pe plăcuțele de aur din tumulul 1 de la Atenica și de la Kukuva Mogila (Duvanlij), respectiv pe placa de piept din Munții Ržana¹⁸¹.

Setul de piese de harnașament din bronz de la Brădești¹⁸² conține aplice în formă de albină și a fost datat în prima jumătate a secolului V a.Chr. pe baza aplicelor în formă de palmetă, datare confirmată de setul de harnașament cu aplice în formă de gândaci de la Golemani¹⁸³. Semnificația plăcuțelor de harnașament în formă de insecte este neclară, însă este puțin probabil ca sensul grecesc să se fi păstrat pentru acest set. Este posibilă producerea acestor plăcuțe în formă de pupe de insectă sau de trei semisfere la Dunărea de Jos, fapt indicat de poansoanele din zona Razgrad și Šumen¹⁸⁴.

¹⁷⁵ Tezaurul de la Lukovit, Pančova-Mogila (lângă Starosel), Cvjatkova-Mogila (lângă Šipka), Dolna Koznica (*Thracian Rulers* 1994, nr. cat. 85; *Thraker* 2004, nr. cat. 221/i, 244/c, 287/k), Goljamata Mogila (între Malomirovo și Zlatinica) (Agre 2011, p. 103–106, 112–114, fig. 4/2–3.10–12).

¹⁷⁶ Motivul este redat la începutul secolului IV a.Chr. pe aplica fragmentară din tumulul 3 de sub Mogilanskata Mogila în Vrața (Torbov 2005, p. 105, pl. 5/5; Teleaga 2008, p. 52, pl. 197/3 (!)) și mai târziu pe cămile nr. 155 și 156 din tezaurul de la Rogozen (Nikolov 1986, p. 22, 24–27), pe două aplice de argint ale harnașamentului din tezaurul de la Lukovit (*Gold der Thraker* 1980, nr. cat. 329, pl. color p. 156) și pe o aplică de la Dolna Koznica (*Thraker* 2004, nr. cat. 287/o).

¹⁷⁷ Pe aplica nr. 2 de la Letnica (Venedikov 1996, p. 9–10, fig. 4), pe o aplică de la Dolna Koznica (*Thraker* 2004, nr. cat. 287/f) și pe o alta din Bulgaria (Paunova 2005, p. 104–105, fig. 3).

¹⁷⁸ *Gold der Thraker* 1980, nr. cat. 328.

¹⁷⁹ Filow 1917, p. 40–43, fig. 25.

¹⁸⁰ Cook 1895.

¹⁸¹ Filow, Škorpil 1927, p. 13, pl. 1/1; Filow 1934, p. 40–46, fig. 47–54, pl. 1; Djuknić, Jovanović 1965, p. 8, 16, pl. 15/5–7; *Thraker* 2004, nr. cat. 279.

¹⁸² Nestor 1932, p. 149–150, nota 618.

¹⁸³ Tumulul se datează cca 470–445 a.Chr. pe baza unei *pelike* a pictorului Agrigent (Mannack 2001, p. 17–19, fig. 10; Cărov 2008, p. 41–42, 49–50, 93–94, 96–99, fig. 24, 32, 72, 75–79).

¹⁸⁴ Minčev 2007b, p. 48–51, fig. 12, 14, 20.

Pandantivele în formă de pupe de insectă de la Cucuteni (fig. 10/7) provin probabil de la cercei aparținând tipului 27 varianta 6 după Petrenko. În torentica tracică „clasică” albinele se întâlnesc în harnașamentul de la Buk'jovci¹⁸⁵ și, degenerate, în mormântul fastuos de la Agighiol (fig. 10/8)¹⁸⁶, însă păstrarea sensului inițial nu este clară.

4.4. Reconstituirea harnașamentului cailor și a măștii de cal de la Stâncești (fig. 12)

În zona studiată nu s-au păstrat părțile organice ale harnașamentului (curele de piele), astfel încât reconstituirea lui este ipotetică.

Adesea, din cauza ritului de înmormântare (incinerația), poziția inițială a elementelor de harnașament descoperite nu a putut fi stabilită (Cepari, tumulul 5 – lista 1, nr. 21; Tigveni, tumulul 15, mormânt 1 – lista 1, nr. 22). Se adaugă faptul că starea de conservare a harnașamentului este, de cele mai multe ori, foarte precară, ca de exemplu la Pîrjolteni (lista 1, nr. 5). Mai mult, documentația de săpătură a unor înmormântări prin inhumație nu permite precizarea locului de descoperire a părților de harnașament la calul îngropat (Arciz, tumulul 13 – lista 1, nr. 1; fig. 10/10–14; Červonyj Jar, tumulul 1 – lista 1, nr. 2; fig. 5/4; 10/9). Din aceste motive, nu se pot reconstitui seturile de harnașament pornind doar de la documentația arheologică; unele morminte permit totuși stabilirea combinațiilor de elemente de harnașament.

Analiza poate începe prin prezentarea a trei seturi incomplete de harnașament din zona studiată:

1) Setul de piese de harnașament din tumulul 1 de la Červonyj Jar consta dintr-o zăbală bimetalică cu psalii în formă de S, dintr-un *prometopidion* rombic, care împodobește fruntea calului și din șase aplice de curea (două în formă de rozetă și patru gheare prelungite prin segmente care împodobeau fâlcelele (fig. 5/4; 10/9)¹⁸⁷. Aplicele în formă de rozetă serveau probabil prinderii fruntarului cu cefarul și fâlcelele.

Asocierea podoabei de frunte cu ghearele este specifică tumulilor scitici din regiunea nord-pontică¹⁸⁸. *Prometopidia* rombice se întâlnesc până în zona Subcarpaților, de exemplu în mormântul 1 din tumulul 15 de la Tigveni (vezi lista 1, nr. 22).

2) În mormântarea dublă de sub tumulul 13 de la Arciz conține două seturi de harnașament, constând dintr-o zăbală bimetalică și unul sau doi nasturi de curele. Setul de bronz mai conține o podoabă de fruntar și șapte aplice, în vreme ce acela de argint mai conține două plăcuțe de fâlcele, șase aplice de curea și 92 de perle tubulare (fig. 10/10–14)¹⁸⁹. Aplicele de curea din bronz ale setului de harnașament se compun

¹⁸⁵ Velkov, Danov 1938, p. 437, fig. 227.

¹⁸⁶ Berciu 1969, p. 220–221, fig. 4/8, pl. 116/1–2.

¹⁸⁷ Gudkova 1978, p. 188–189, fig. 5.

¹⁸⁸ A se vedea nota 109.

¹⁸⁹ Alekseeva, Ohotnikov, Redina 1997, p. 51–53, 55, fig. 3.

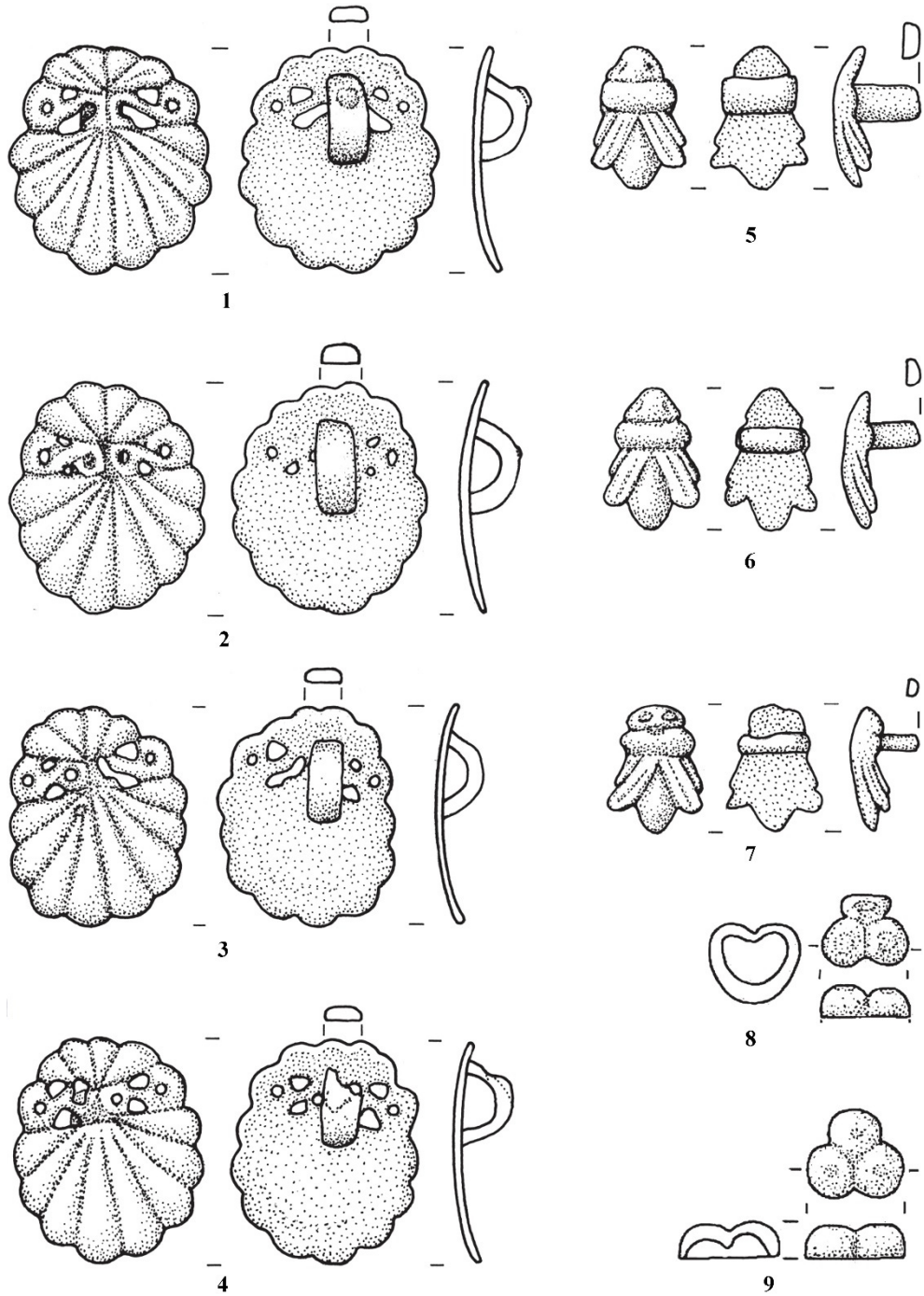

Fig. 11. Aplice de la Brădești (după desene în creion realizate de E. Teleaga, scara 2:3.

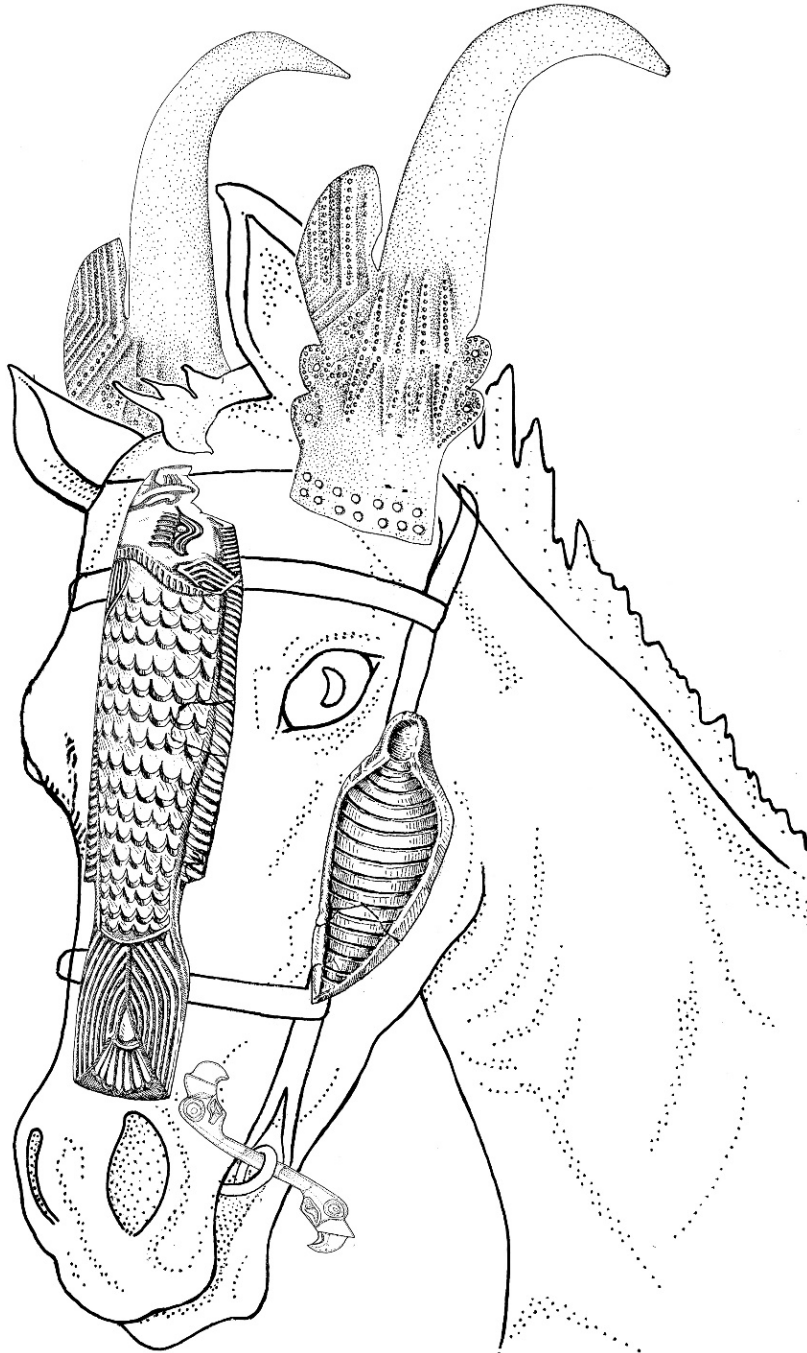

Fig. 12. Reconstituirea căpăstrului calului pe baza setului de piese de harnașament de la Stâncești, scara cca 1:4.

dintr-un cap de grifon, ca podoabă de fruntar, și dintr-o aplică spiralică, respectiv din șase aplice foliforme, ca podoabe pentru fălcele.

3) Setul de harnașament de la Brădești s-a păstrat incomplet, dar funcția aplicelor de curea poate fi determinată. Patru aplice în formă de palmetă (cu urechi longitudinale) împodobeau fruntarul sau botarul, cele trei aplice în formă de albină și poate și cele două triplu semisferice cu ureche transversală împodobeau fălcelele (fig. 11).

Numărul, forma și stilul aplicelor de curea de la Stâncești se aseamănă cu cele din zona nord-pontică. De aceea s-a încercat aici reconstituirea măștii de cal ca un căpăstru scitic.

Placa decorativă de frunte – *prometopidion* (fig. 9/5) și aripile cu nervuri orizontale care decorau fălcelele (fig. 9/3–4) calului de la Stâncești au fost fabricate din tablă de electron. Așa cum arată marginile lor pliate, ele au fost prinse pe o formă similară din piele sau din lemn, groasă de 1,2–1,5 cm; decorul plăcilor, realizat prin ciocănire, era probabil reprezentat și pe formele de bază.

Plăcile de bronz în formă de coarne de țap de stâncă cu frunze exterioare, erau prinse cu nituri pe capetele late ale formelor din piele sau lemn (fig. 9/1–2). Capetele ascuțite și marginile exterioare erau însă nefixate. Deoarece ele aparțineau cel mai probabil aceluiași harnașament ca și placa decorativă a fruntarului și plăcuțele fălcelelor, erau fixate în partea superioară, lateral față de cap, cu vârfurile îndreptate fie în față, fie în sus.

Elementele decorative ale setului de harnașament din depozitul de la Stâncești formează o mască de cal reprezentând animalul cu coarne și urechi de țap de stâncă, imagine care nu este neobișnuită pentru împodobirea cailor scitici.

Părțile organice păstrate din harnașamentul de călărie al cailor depuși permit reconstituirea ritualurilor de înmormântare din epoca scitică: în mormântul de cal din tumulul 1 (cca 300 a.Chr.) de la Pazyryk (din Munții Altai) s-a găsit o mască de cal înfățișând animalul ca un cerb. Alți cai, provenind din tumulul 11 de la Berel (în Munții Altai din Kazachstan), aveau harnașament de călărie și purtau măști cu coarne de țapi de munte; probele ¹⁴C permit datarea tumulului pe la cca 322 a.Chr.¹⁹⁰. Acești tumuli și depozitul de la Stâncești aparțin unui orizont eurasiatic al stilului animalier vag definit în cercetarea modernă, prin aceeași lume de imagini și simboluri.

Calul cu harnașament de călărie avea un pește-mistreț aurit ca podoabă de fruntar, aripi din aur ca plăcuțe decorând fălcelele și urechi și coarne de țap de stâncă; psaliile zăbalelor bimetalice se termină în capete de pasăre de pradă (fig. 12). Așa cum rezultă din analiza de mai sus, toate elementele figurative ale harnașamentului de la Stâncești, în afară de coarnele de țap de stâncă, sunt specifice cailor nord-pontici care au fost depuși cu harnașament în mormintele din sec. V a.Chr.

Combinăția imaginilor harnașamentului de la Stâncești este însă unică. Toate elementele sale animaliere se regăsesc pe frizele pocalelor din argint specifice pentru

¹⁹⁰ Rudenko 1970, p. 179–180, pl. 119; Samașev, Bazarbaeva, Žumabekova 2002, p. 257–261, 264, 268, fig. 17–18, 27; Alekseev *et alii* 2005, p. 75, 182–184, tab. 3, fig. 2/25, 3/122.

toreutica tracică „clasică”: țap de stâncă, mistreț, pasăre de pradă și pește¹⁹¹. Acest set de harnașament arată, ca și placa decorativă de la Gărčinovo, că predecesorii frizelor „clasice” tracice sunt vizibili încă din sec. V a.Chr. în arta nord-tracă și sud-vest-scitică, în perioada apariției formelor sale din această regiune.

5. ÎNCEPUTUL TOREUTICII TRACICE ȘI AL SETURILOR DE HARNAȘAMENT DIN ARGINT

Apariția artei tracice a fost considerată în cercetarea mai nouă ca fiind un fenomen din sec. IV a.Chr.¹⁹². Obiceiul depunerii a numeroase vase de argint tracice și a harnașamentului de argint în orizontul de înmormântări fastuoase din sec. IV a.Chr. a jucat un rol determinant și a condus la această interpretare modernă greșită.

Abia în ultima vreme Brigitte Kull a pledat pentru o apariție mai timpurie a toreuticii tracice, pe la 500 a.Chr., însă argumentația ei s-a bazat pe premise fragile, astfel că a găsit puțină acceptare în lumea cercetării¹⁹³: un poanson de bronz cu reprezentarea bobocului de lotus, un motiv al toreuticii tracice, s-a găsit în locuința I/2 din așezarea de la Oprișor, a cărei ceramică nu permite însă o încadrare cronologică exactă¹⁹⁴. Astfel, poansonul poate fi datat doar stilistic, probabil în sec. IV a.Chr. Calitatea excelentă a decorului, în comparație cu cel al poansoanelor și matrițelor din Bulgaria nord-vestică, ar putea fi considerată un indiciu al originii sale grecești.

Din Bulgaria nordică provin 33 de poansoane și matrițe de bronz, realizate local din bronzuri reciclate, care au fost folosite pentru crearea diferitelor motive figurative (cap de leu, de femeie și de bou, gheară, gândac sau pupă de insectă, scoică, reprezentări vegetale, (trei) semisfere, cercuri), decorând vase din argint, podoabe și plăci de piept¹⁹⁵. Poansonul de la Oprișor și patrița de la Pârjoaia aparțin acestei grupe de instrumente; nu au însă context de descoperire, iar motivele reprezentate sunt realizate grosier. Aceste motive pot fi datate prin metode stilistice sau contextuale, iar

¹⁹¹ Schneider, Zazoff 1994, p. 160–164, 193–195, fig. 10/34.

¹⁹² Alexandrescu 1983, p. 48–51; Frey 1984, p. 261.

¹⁹³ Ion Stîngă și Mircea Babeș consideră poansonul din locuința I/2 a așezării cu mai multe faze de la Oprișor ca decor pentru fialele cu proeminențe (Buckelphialen) ale toreuticii tracice „clasice”, Brigitte Kull, însă, îl atribuie perlelor mai timpurii din două părți și pandantivelor (Stîngă 1992; Babeș 1993; Kull, Stîngă 1997); vezi pentru problematică Treister (2001, p. 75–76), care împărtășește prima părere. Perlele de această formă din tumulul 402 din sec. V a.Chr. de la Žurovka sunt mult mai mici decât poansonul de la Oprișor (Bobrinskij 1905, p. 20, fig. 49). Locuința I/2 a fost datată în a doua jumătate a secolului VI a.Chr. (Kull, Stîngă 1997, p. 565–566, fig. 5).

¹⁹⁴ Piciorul de lekythos cu talpa în formă de șaibă ar putea aparține secolului V a.Chr., deși nu este databil precis. O lekane lucrată la roată are buza apropiată de cele din sec. IV a.Chr. (Lüdorf 2000, p. 20, 106–107, pl. 84). *Lekanai* asemănătoare provin din mormintele 6, 24 și 25 ale necropolei de la Ravna care aparțin, după Hänsel, ultimei ei faze de înmormântări (Mirčev 1962, p. 101–102, 113, pl. 10/4, 12/4, 23/3.6; Hänsel 1974, p. 201–202, fig. 6–7).

¹⁹⁵ Torbov, Antonov 2002; Iliev *et alii* 2007; Minčev 2007b, p. 44–45, 48–54, fig. 4–5, 7, 12, 14, 20, 22–24, 26, 28–29; Bonev *et alii* 2013.

compoziția lor a fost foarte rar analizată, ceea ce duce la un cerc vicios: vasele de argint și podoabele sunt sigur din sec. IV a.Chr., cele mai vechi putând fi importuri.

Majoritatea seturilor de harnașament cu aplice figurative din sec. V a.Chr. au fost descoperite la nord de Dunăre: la Brădești, în Oltenia (lista 1, nr. 19; fig. 11) și mai multe în Moldova istorică, la Arciz (tumulul 13), Červonyj Jar (tumulul 1), Pîrjolteni, Râmnicu Sărat și Stâncești (lista 1, nr. 1/b, 2, 5, 12 und 14; fig. 3/10; 5/4; 9; 10/9–14). Mormântul de incinerare din tumulul 5 de la Cepari conținea un *akinakes* figurat (lista 1, nr. 21; fig. 3/4), mormântul 1 din tumul 15 de la Tigveni o zăbală figurată (lista 1, nr. 22); seturile de harnașament din aceste două morminte cu arme din Muntenia nu aveau însă aplice figurative. Setul de harnașament de pe la 500 a.Chr. din groapa α de la Histria conținea doar un element figurat – un distribuitor de curele ahemenid din bazalt în formă de colț de mistreț (lista 1, nr. 24; fig. 5/3).

Cel mai vechi set tracice de la Golemani, din al doilea sfert al secolului V a.Chr., constă din 21 aplice de curea, o cataramă și un nasture, setul din tumulul 16 de la Lazar Stanevo (a doua jumătate a secolului V a.Chr.) conținea o zăbală, două catarami, doi nasturi de curea și 15 aplice de curea din bronz. Aceste seturi de harnașament decorate în stil animalier sunt cele mai timpurii găsite în mormintele cu arme tracice. În alte morminte tracice de cai din sec. V a.Chr. lipsesc atât aplicile de curea, cât și *prometopidia* decorate figurativ ale seturilor de harnașament. Astfel, mormântul cu cal din tumulul 2 de la Gorski Izvor (sfârșitul secolului V a.Chr.) conținea o zăbală de fier, o cataramă de os și una de bronz și falere de bronz nedecorate¹⁹⁶.

Cele două seturi de bronz decorate în stil animalier din sec. V a.Chr., de la Golemani (tumulul 1)¹⁹⁷ și de la Lazar Stanevo (tumulul 16)¹⁹⁸, nu au fost importate odată cu cai nord-pontici în Tracia de nord; următoarele dovedesc aceasta: 1. Gândacii primului set sau căluții de mare al celui de-al doilea nu au prototipuri scitice, ci sunt creații locale. 2. Aceste seturi nu sunt izolate, ci formează, împreună cu alte aplice de harnașament din regiune, o grupă animalieră locală căreia îi aparțin aplicile de la Răscăieții Noi și Cap Dolojman (lista 1, nr. 6, 25, fig. 6/3), cele din nord-estul Bulgariei, de la Arkovna, din peștera Devetaška, de la Doliște, Kamen Brjag, Klimentovo și Obretenik¹⁹⁹. 3. Patrița de pe Dealul Pârjoaia (lista 1, nr. 27, fig. 6/5), matrița de la Madara, placa de bronz decorativă de la Gărčinovo și forma de turnare din bronz din nord-estul Bulgariei²⁰⁰ arată că obiectele decorate în stil animalier au fost produse în această regiune.

Dalakova Mogila (între Topolčane și Kalojanovo) a fost înălțată pentru o persoană de rang înalt la începutul secolului IV a.Chr. Aceasta purta o mască mortuară din aur și un inel cu inscripția $\Sigma\eta\upsilon\sigma\alpha\ \tau\eta\rho\eta\tau\omicron\varsigma$, nume specifice aristocraților odrysi. Persoanei înmormântate i-au fost depuse arme, fiale din aur, un coif și *rhyta* din argint, vase pictate și amfore grecești. Cei doi cai înmormântați

¹⁹⁶ Petrov 1993, p. 12, 16, fig. 11–12.

¹⁹⁷ Thraker 2004, nr. cat. 198; Cărov 2008, p. 41–42, 49–50, 93–94, 96–99, fig. 24, 32, 72, 75–79.

¹⁹⁸ Kitov 1980; Thraker 2004, nr. cat. 248/a–c.

¹⁹⁹ Dimova 1966, p. 3–9; Marazov 2002, p. 50–54; Minčev 2005, p. 32–38, 42–44, fig. 1/a, 2, 3/a, 7/a–b.d.g, 8.

²⁰⁰ Venedikov, Gerassimov 1973, nr. cat. 152; Atanasov 2005, p. 126, 129, fig. 1; Minčev 2005, p. 46–48, fig. 11–12.

purtau zăbale și harnașament: zăbale din fier cu psalii în forma literei S (capetele unei perechi de psalii sunt din argint, modelate ca și capete de grifon), podoabe de fruntar și de fălcele figurative din argint²⁰¹. Tumulul contrazice, așadar, și teza începutului toreuticii tracice din argint la mijlocul secolului IV a.Chr. Astfel, cel mai vechi set de harnașament fastuos, decorat în stil tracic animalier a fost produs la începutul secolului IV a.Chr., iar seturile tracice anterioare au fost turnate din bronz, chiar dacă provin din morminte bogat înzestrate. Acest fapt nu se datorează dificultății producerii harnașamentului din argint și nici lipsei de metal prețios – căci în tumulii bogat înzestrați sunt depuse vase și podoabe scumpe –, ci mai degrabă prețuirii reduse a cailor în obiceiurile de înmormântare. Aceștia sunt înmormântați arareori la sud de Munții Balcani, în nucleul statului odrys, și atunci doar cu harnașament modest de bronz (Gorski Izvor, tumulul 2 și Krušare, Jakimova Mogila)²⁰². Abia în sec. IV a.Chr. caii de călărie tracici sunt crescuți special, iar harnașamentul lor de argint este depus în morminte sau teaurizat²⁰³.

6. MOTIVE FIGURATIVE ALESE DE ELITE PENTRU AUTOREPREZENTARE

Tracia izvoarelor antice consta în sec. V a.Chr. din estul Peninsulei Balcanice și se întindea până la Strymon și la Dunăre: la vest de Strymon era Macedonia, la nord de Dunăre se găseau sciții; orașele grecești controlau coasta egeeană și pontică. După retragerea persană din Tracia s-a format regatul odrys care a întreținut legături cu vecinii și cu neamurile tracice.

Obiectele de artă figurativă locală și simbolurile de putere din sec. V a.Chr. sunt prezente în Dobrogea de nord și în regiunea de stepă basarabeană și răspândite difuz în zona de dealuri a Moldovei, respectiv în dealurile subcarpatice (fig. 2). Formele funcționale ale acestora în zona cercetată se deosebesc de cele din Tracia nordică propriu-zisă. Cele mai multe obiecte figurative de la nord de Dunăre au fost produse în stil animalier scitic (bine reprezentat în Tracia nordică), doar câteva fiind făcute în stil grecesc, mai bine reprezentat în Dobrogea.

Pasărea de pradă reprezintă un simbol de putere al sciților nord-pontici, capul, aripile și ghearele ei împodobind sceptre de bronz, *akinakai*, harnașament și zornăitoare. Acest motiv este întâlnit la Dunărea de Jos la purtătorii culturii scitice și la geți. Pasărea de pradă este atestată în toreutica tracică doar în această regiune, având o poziție cosmologică – este reprezentată ca stăpână a animalelor de pe uscat și de pe apă, drept purtătorul de sceptru scitic în formă de cap de pasăre prădătoare în lumea oamenilor.

Alte motive animaliere sunt *Cervidae* și *Bovidae*. Cerbul scitic cu capetele coarnelor în formă de cap de pasăre este un animal cosmic, semnificație transmisă

²⁰¹ Kitov, Dimitrova, Siratov 2008, p. 246–249, fig. 3–8; Kitov, Dimitrov 2008; Marazov 2008, p. 125, fig. 6; Tzochetov 2009, p. 56–57, 69, fig. 1.

²⁰² Petrov 1993, p. 14–15, fig. 8–9; Dimitrova 2008, p. 222–224, fig. 4–5.

²⁰³ Într-un studiu încă nepublicat, despre caii tracici și zăbalele lor, am stabilit că în sec. IV a.Chr. apar cai de talie mai mare și că, în același timp, crește lățimea interioară a zăbalelor.

cerbilor din procesiunile animaliere tracice. Capul de elan, căprioara și țapul de munte sunt specifice stilului animalier scitic și contribuie la formarea motivelor animaliere tracice „clasice”.

Motivele scitice ale pisicii sălbatice, încovrigate sau stând la pândă, sunt prezente și transformate în zona cercetată.

Statuile antropomorfe de războinici și pecetea lui Skyles cu zeița tronând descoperite în Dobrogea reprezintă semne de putere relevante social ale unei pătri conducătoare scitice aflate în legătură cu coloniile grecești.

Următoarele motive animaliere din zona cercetată există atât în stilul scitic, cât și în cel grecesc, putând fi atribuite unei tradiții artistice doar prin redarea lor iconografică specifică: grifon, urs sau lup, mistreț și colț de mistreț, pește.

Albina și leul sunt motive specifice stilului grecesc din sec. V a.Chr. Albina, ca simbol al nemuririi sufletului în lumea greacă, apare în zona macedoneană și sud-tracică în contexte funerare. Nu este probabil ca aceeași simbolistică să fi fost păstrată în cazul aplicelor de harnașament de la Golemani și Brădești sau al pandantivelor de cercei de la Cucuteni, prezența lor ca decor de harnașament având o semnificație pur decorativă și nu simbolică. Datorită plurivalenței motivului leului tracic (simbol regal de putere pe la 400 a.Chr. sau păzitor de morminte), răspândirea acestui motiv nu poate fi interpretată politic, ca întindere a stăpânirii odryse.

Aproape toate motivele figurative și însemnele de putere din sec. V a.Chr. din zona cercetată trec în arta tracică „clasică”, unele fiind transformate, altele redată degenerat, unele păstrând puterea lor simbolică inițială, altele devenind doar motive decorative.

Comparativ cu această artă figurativă timpurie, se pare că în sec. IV a.Chr. s-a schimbat compoziția motivelor din scene și din seturile combinate de harnașament – fie prin adăugarea unor noi motive, fie prin mutarea centrelor de răspândire a simbolisticii. Fără o repertoriere completă a motivelor figurative, a însemnelor de putere și a scenelor acestei arte târzii, nu este posibilă înțelegerea exactă a acestor transformări.

În cazul în care motivele și simbolurile de putere figurative din 31 de morminte, așezări și descoperiri izolate descrise anterior sunt atribuite unor motive generale, independente de tradițiile de cercetare (pasăre de pradă, *Cervidae*, *Bovidae*, pisică sălbatică, grifon, cap de urs sau de câine, mistreț, pește, insectă, om și leu), se constată că pasărea de pradă este specifică zonei de la nord de Dunăre, leul și omul – Dobrogei, pe când celelalte motive sunt supraregionale, putând fi explicate doar contextual, într-o anumită regiune stilistică. În Dobrogea se creează un sincretism al simbolurilor de origini diferite, care coexistă și se contopesc, cel mai bun exemplu fiind *akinakes*-ul decorativ de la Medgidia, care fusese probabil fixat pe o statuie de piatră reprezentând un războinic scit (antropomorfism datorat influenței grecești), care poartă simboluri scitice (pasărea de pradă și țapul de stâncă îngenunchiat) și simboluri de putere odryse de origine nord-egeeană (pasărea de pradă cu șarpele și leul reprezentat frontal).

Repertoriul motivistic din sec. V a.Chr. este prezent în continuare în arta tracică „clasică” care s-a născut pe baza lui la Dunărea de Jos și care probabil a folosit autoreprezentării dinastice.

Mulțumiri

Figurile 3/1, 8, 10–11; 5/2, 4–9; 6/1–4, 6–7; 7/1, 4–7; 9; 10/1–7, 10–14; 11 au fost redesenate de către doamna M. Weber (Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz) pe baza desenelor și fotografiilor menționate mai sus.

Pentru identificarea pe baza taxonomiei moderne a animalelor și motivelor animaliere reprezentate și punerea la dispoziție a literaturii zoologice sunt îndatorat față de H. Kroll.

BIBLIOGRAFIE

- Abramova 1974 M.П. Абрамова, *Погребения скифского времени центрального предкавказья*, SovArch/CA 2, 1974, p. 195–212.
- Agre 2011 D. Agre, *The Tumulus of Golyamata Mogila near the villages of Malomirovo and Zlatinitsa* /Д. Агре, *Голямата могила край Маломирово и Златиница*, София, 2011.
- Agul'nikov, Subbotin 1997 С.М. Агульников, А.В. Субботин, *Скифский курган V в. до н. е. в Днестровском Правобережье*, în С.Б. Охотников (ed.), *Никоний и античный мир Северного Причерноморья*, Одесса, 1997, p. 182–186.
- Alekseev 2005 A.J. Alekseev, *Scythian Kings and "Royal" Burial-Mounds of Fifth and Fourth Centuries BC*, în D. Braund (ed.), *Scythians and Greeks. Cultural Interactions in Scythia, Athens and the Early Roman Empire (sixth century BC–first century AD)*, Exeter, 2005, p. 39–55.
- Alekseev et alii 2005 А.Ю. Алексеев, Н.А. Боконенко, С.С. Васильев, В.А. Дергачев, Г.И. Зайцева, Н.Н. Ковалюх, Г. Кук, Й. ван дер Плихт, Г. Поснерг, А.А. Семенцов, Е.М. Скотт, К.В. Чугунов, *Евразия в скифскую эпоху. Радиоуглеродная и археологическая хронология*, Санкт Петербург, 2005.
- Alekseeva, Ohotnikov, Redina 1997 И.Л. Алексеева, С.Б. Охотников, Е.Ф. Редина, *Скифское погребение у г. Арциз, Чобручский археологический комплекс и вопросы взаимовлияния античной и варварской культур (IV в. до н. э. – IV в. н. э.)*, Тираспол, 1997, p. 48–55.
- Alexandrescu 1958 A. Alexandrescu, *Două statui traco-scitice din Dobrogea*, SCIV 9, 2, 1958, p. 291–302.
- Alexandrescu 1974 P. Alexandrescu, *Un art thraco-gète?*, Dacia N.S. 18, 1974, p. 273–281.
- Alexandrescu 1983 P. Alexandrescu, *Le groupe de trésors thraces du nord des Balkans (I)*, Dacia N.S. 27, 1983, p. 45–66.
- Alexandrescu 1990 P. Alexandrescu, *Histria in archaischer Zeit*, în P. Alexandrescu, W. Schuller (eds.), *Histria. Eine Griechenstadt an der rumänischen Schwarzmeerküste*, Konstanz, 1990, p. 47–101.
- Alexandrescu 1993 P. Alexandrescu, *L'oiseau unicolore. Introduction à l'iconologie de l'art thrace*, CRAI, 1993, p. 725–747.
- Alexandrescu 2008 P. Alexandrescu, *Însemnări arheologice histriene. Ornamente de căpăstru achemenide la Istros. Perși, sciți și saci*, Pontica 41, 2008, p. 119–143.
- Apostolidou 1936 Μ. Ἀποστολίδου, Χρυσοῦς ἐξ Ἴστρου ἐνεπίγραφος δακτύλιος, Thrakika/Θρακικά 7, 1936, p. 221–227.

- Archibald 2004 Z.H. Archibald, *Inland Thrace*, in IACP, p. 885–899.
- Asheri 1990 D. Asheri, *Herodotus on Thracian Society and History*, in G. Nenci (ed.), *Hérodote et les peuples non grecs*, Entretiens sur l'Antiquité Classique 35, Geneva, 1990, p. 131–163.
- Atanasov 1988 Г. Атанасов, *Късен халицатски некропол при село Правенци, Шуменско*, GMSB/ГМСБ 14, 1988, p. 21–36.
- Atanasov 2005 Г. Атанасов, *Инструменти за производство на ювелирни изделия от фонда на РИМ-Шумен*, in И. Маразов (ed.), *Тракия и околният свят*, Научна конференция Шумен, 2004, МИФ/МИФ 9, София, 2005, p. 123–135.
- Avram 2004 A. Avram, *The Propontic Coast of Asia Minor*, in IACP, p. 974–999.
- Avram, Hind, Tssetskhladze 2004 A. Avram, J. Hind, G. Tssetskhladze, *The Black Sea Area*, in IACP, p. 924–973.
- Babeş 1993 M. Babeş, *O unealtă toreutică din sec. IV–III a. Ch. de la Oprişor (jud. Mehedinţi)*, SCIVA 44, 2, 1993, p. 125–134.
- Bakay 1971 K. Bakay, *Scythian Rattles in the Carpathian Basin and their Eastern Connections*, Amsterdam – Budapesta, 1971.
- Bartosiewicz 2009 L. Bartosiewicz, *A lion's share of attention: archaeology and the historical record*, ActaArchHung 50, 1, 2009, p. 275–290.
- Bălăşescu, Radu, Moise 2005 A. Bălăşescu, V. Radu, D. Moise, *Omul şi mediul animal între mileniiile VII–IV î.e.n. la Dunărea de Jos*, Târgovişte, 2005.
- Bălăşescu et alii 2003 A. Bălăşescu, M. Udrescu, V. Radu, D. Popovici, *Archéozoologie en Roumanie. Corpus de données*, Târgovişte, 2003.
- Berciu 1958 Д. Берчу, *Фрако-скифский меч-эмблема из Меджидии (Добруджа)*, Dacia N.S. 2, 1958, p. 93–124.
- Berciu 1959 D. Berciu, *O descoperire traco-scitică din Dobrogea şi problema scitică la Dunărea de Jos*, SCIV 10, 1, 1959, p. 7–48.
- Berciu 1969 D. Berciu, *Das thrako-getische Fürstengrab von Agighiol in Rumänien*, BerRGK 50, 1969, p. 209–265, pl. 110–139.
- Bobrinskij 1901 А.А. Бобринский, *Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы 3*, Санкт Петербург, 1901.
- Bobrinskij 1905 А.А. Бобринский, *Отчет о раскопках, произведенных в 1903 году в Чигиринском уезде Киевской губернии*, ІАКІАК 14, 1905, p. 1–43.
- Bogdanov 2007 E. Bogdanov, *Zur Kunst des skythisch-sibirischen Kulturkreises*, EurAnt 13, 2007, p. 199–214.
- Bonev et alii 2013 V. Bonev, B. Zlateva, I. Iliev, I. Kuleff, *Punches, moulds and matrixes from northeastern Bulgaria: an archeometallurgical study*, in К. Рабаджев, Х. Попов, М. Дамянов, В. Кацавова (ed.), *Сборник в памет на академик Д.П. Димитров*, София, 2013, p. 333–348.
- Borovka 1928 G. Borovka, *Scythian Art*, Londra, 1928.
- Bouzek 2006 J. Bouzek, *Local Schools of Thracian Toreutics of the 4th Century BC in a Broader Context*, Ancient West & East 4, 2, 2006, p. 318–387.
- Buzdugan 1975 C. Buzdugan, *Descoperirea de la Petricani şi relaţiile ei cu cultura traco-getică*, SCIVA 26, 1, 1975, p. 69–77.
- Buzdugan 1976 C. Buzdugan, *Pumnale hallstattiene tirzii pe teritoriul României*, CA 2, 1976, p. 239–273.

- Canarache 1950 V. Canarache, *Monetele sciților din Dobrogea*, SCIV 1, 1950, p. 213–257, fig. 1–8.
- Canarache 1953 V. Canarache, *Considerații asupra unei statui inedite din timpul orânduirii comunei primitive în Dobrogea*, SCIV 4, 3–4, 1953, p. 709–722.
- Cărov 2008 И. Църов, *Траките край Атрюс. Тракийско погребение от с. Големаните, Великотърновско*, София, 2008.
- Černenko 2006 E.V. Černenko, *Die Schutzwaffen der Skythen*, PBF III, 2, Stuttgart, 2006.
- Cook 1895 A.B. Cook, *The Bee in Greek Mythology*, JHS 15, 1895, p. 1–24.
- Čugunov, Parzinger, Nagler 2010 K.V. Čugunov, H. Parzinger, A. Nagler, *Der skythenzeitliche Fürstengurgan Aržan 2 in Tuva*, Archäologie in Eurasien 26, Mainz, 2010.
- Culică 1967 V. Culică, *O unealtă scitică de orfăurărie la Dunărea de Jos*, SCIV 18, 4, 1967, p. 677–685.
- Dan 2011 A. Dan, *L'Istros chez Herodote*, Dacia N.S. 55, 2011, p. 25–56.
- Denisova 1994 В.И. Денисова, *Литейная форма мастера Гикесия из Ольвии*, Archeologičeskie vesti/Археологические вести 3, 1994, p. 78–87.
- Dergacev, Postică, Sava 1988 В.А. Дергачев, Г.И. Постикэ, Е.Н. Савва, *Отчет о полевых исследованиях Пугаченской археологической экспедиции у с. Мерень и Курка Новоаненского района в 1987 г.* Arhiva Muzeului Național de Istorie a Moldovei, nr. inv. 275, Кишинэв, 1988.
- Dimitrova 2008 Д. Димитрова, *Якимова могила (предварительно сообщение)*, în Д. Димитрова (ed.), *По пътя на миналото. Сборник научни статии по повод 65-годишнината на д-р Георги Китов*, София, 2008, p. 221–225.
- Dimova 1966 В. Димова, *Гробна находка от с. Обретеник, Русенско*, Izvestija Ruse/Известия Русе 2, 1966, p. 3–9.
- Dinu 1995 M. Dinu, *Quelques considérations sur la nécropole tumulaire daco-gétique découverte à Cucuteni (Dép. de Jassy)*, SAA 2, 1995, p. 103–126.
- Dinu, Măghescu, Boghian 1984 M. Dinu, L. Măghescu, D. Boghian, *Unele considerații cu privire la necropola tumulară, daco-getică, descoperită la Cucuteni, județul Iași*, CercIst 14–15, 1983–1984 (1984), p. 115–130.
- Djuknić, Jovanović 1965 M. Djuknić, B. Jovanović, *Illyrian Princely Necropolis at Atenica*, Archlug 6, 1965, p. 1–35, Taf. 1–40.
- Domaradski 1988 M. Домарадски, *Тракийски богати погребения*, Terra Antiqua Balcanica 3, Sofia, 1988, p. 78–86.
- Dubois 1996 L. Dubois, *Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont*, Ecole pratique des hautes études. Sciences historiques et philologiques III. Hautes études du monde gréco-romain 22, Geneva, 1996.
- Dumitrescu 1974 V. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974.
- Eibner 2009 A. Eibner, *Symbol und Bedeutung des Stabes – anhand eisenzeitlicher Bildquellen*, în G. Tiefengraber, B. Kavur, A. Gaspari (eds.), *Keltske študije II. Studies in Celtic Archaeology. Papers in honour of Mitja Guštin*, Montagnac, 2009, p. 11–45.
- Erlikh 2009 V.R. Erlikh, *Recent Investigations of the Ul'ski Kurgans*, în J. Nieling, E. Rehm (eds.), *Achaemenid Impact in the Black Sea. Communication of Powers*, Black Sea Studies 11, Aarhus, 2009, p. 47–65.

- Evdokimov, Murzin 1984 G.Л. Евдокимов, В.Ю. Мурзин, *Раннескифское погребение с оружием из Херсонской области*, in E.В. Черненко, В.Н. Мозолевский, В.Ю. Мурзин (eds.), *Вооружение скифов и сарматов*, Киев, 1984, с. 75–82.
- Fettich 1928 N. Fettich, *Das Tiermotiv der Parierstange des Schwertes aus Aldoboly, Siebenbürgen*, PZ 19, 1928, p. 144–152.
- Filow 1917 B. Filow, *Denkmäler der thrakischen Kunst*, RömMitt 32, 1917, p. 21–73, pl. 1.
- Filow 1934 B. Filow, *Die Grabhügelnekropole bei Duvanlij in Südbulgarien*, Sofia, 1934.
- Filow, Škorpil 1927 B. Filow, K. Škorpil, *Die archaische Nekropole von Trebenische am Ohrida-See*, Berlin – Leipzig, 1927.
- Flensted-Jensen 2004 P. Flensted-Jensen, *Thrace from Axios to Strymon*, in IACP, p. 810–853.
- Florescu A., Florescu M. 2005 A. Florescu, M. Florescu, *Cetățile traco-getice din secolele VI–III a.Chr. de la Stănțești (jud. Botoșani)*, Târgoviște, 2005.
- Fol, Spiridonov 1983 A. Фол, Т. Спиридонов, *Историческа география на тракийските племена до III в. пр. н. е.*, София, 1983.
- Franke, Hirmer 1964 P. Franke, M. Hirmer, *Die griechische Münze*, München, 1964.
- Frey 1969 O.-H. Frey, *Die Entstehung der Situlenkunst. Studien zur figürlich verzierten Toreutik von Este*, Römisch-Germanische Forschungen 31, Berlin, 1969.
- Frey 1984 O.-H. Frey, *Kontakte zwischen den Thrakern und ihren Nachbarn in Mitteleuropa*, in Dritter Internationaler Thrakologischer Kongress zu Ehren W. Tomascheks, Wien, 1980, Vol. 2, Sofia, 1984, p. 260–268.
- Furtwängler 1883 A. Furtwängler, *Der Goldfund von Vetersfelde*, 43. Programm Winckelmannsfeste der Archaeologischen Gesellschaft zu Berlin, Berlin, 1883.
- Galanina 1997 L.K. Galanina, *Die Kurgane von Kelermes. „Königsgräber“ der frühskythischen Zeit*, Steppenvölker Eurasiens 1, Moscovia, 1997.
- Géza 1886 N. Géza, *Az aldobolyi kardról. Egy képes táblával*, ArchÉrt 6, 1886, p. 234–238.
- Ginters 1928 W. Ginters, *Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Südrußland*, Vorgeschichtliche Forschungen 2, Berlin, 1928.
- Gold der Thraker* 1980 *Gold der Thraker. Archäologische Schätze aus Bulgarien* [Catalog de expoziție], Mainz, 1980.
- Gorbounova 1997 X. Gorbounova, *Arimaspoi*, in LIMC, Vol. 8, Suppl., p. 529–534, pl. 340–348.
- Görner, Hackethal 1987 M. Görner, H. Hackethal, *Säugetiere Europas. Beobachten und Bestimmen*, Leipzig, 1987.
- Grjaznov 1984 M.P. Grjaznov, *Der Großkurgan von Aržan in Tuva, Südsibirien*, Materialien zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie 23, München, 1984.
- Gudkova 1978 A.В. Гудкова, *Раскопки курганов у с. Червоний Яр на нижнем Подунавье*, in В.П. Ванчугов, Г.А. Дзис-Райко, П.О. Карышковский (eds.), *Археологические исследования Северо-Западного Причерноморья*, Киев, 1978, p. 182–193.
- Haiduczek 1989 W. Haiduczek, *Die schönsten Sagen aus Firdausis Königsbuch*, Ed. 4, Berlin, 1989.

- Haimovici 1992 S. Haimovici, *Observații cu privire la motivul animalier în toreutica traco-geto-dacă*, TD 13, 1992, p. 179–193.
- Hammond, Griffith 1979 N.G.L. Hammond, G.T. Griffith, *A History of Macedonia*, Vol. 2: 550–336 BC, Oxford, 1979.
- Hampel 1895 J. Hampel, *Skythische Denkmäler aus Ungarn*, Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn 4, 1895, p. 1–26.
- Hänsel 1974 B. Hänsel, *Zur Chronologie des 7. bis 5. Jahrhunderts v. Chr. im Hinterland von Odessos an der westlichen Schwarzmeerküste*, PZ 49, 2, 1974, p. 193–217.
- Hartuche 1985 N. Hartuche, *Mormîntul princiar traco-getic de la Găvani, județul Brăila*, Istros 4, 1985, p. 25–70.
- Hellmuth 2007 A. Hellmuth, *Zur Datierung der kreuzförmigen Goryt- und Bogentaschenbeschläge im Karpatenbecken*, PZ 82, 2007, p. 66–84.
- Heptner, Nasimovič, Bannikov 1966 V.G. Heptner, A.A. Nasimovič, A.G. Bannikov, *Paarhufer und Unpaarhufer*, în V.G. Heptner, N.P. Naumov (eds.), *Die Säugetiere der Sowjetunion* 1, Jena, 1966.
- Herodot Iliiev et alii 2007 Herodot, *Historien*, traducere A. Horneffer, ed. 2, Stuttgart, 1955. I. Iliiev, D. Antonov, I. Kuleff, E. Pernicka, *Chemical and lead isotope composition of 6th–1st centuries B.C. bronze tools from North-Western Bulgaria*, în L. Vagalinski (ed.), *The Lower Danube in Antiquity (VI C BC – VI C AD)*, International Archaeological Conference Bulgaria – Tutrakan, 2005, Sofia, 2007, p. 7–23.
- Il'inskaja 1965 В.А. Ильинская, *Культовые жезлы скифского и предскифского времени*, în Е.И. Крупнов, *Новое в советской археологии. Памяти Сергея Владимировича Киселева к 60-летию со дня рождения*, МИА/МИА 130, 1965, p. 206–211.
- Il'inskaja 1968 В.А. Ильинская, *Скифы Днепровского лесостепного Левобережья (Курганы Посулья)*, Киев, 1968.
- Il'inskaja 1971 В.А. Ильинская, *Образ кошачьего хищника в раннескифском искусстве*, SovArch/CA, 1971, p. 64–85.
- Jačenko 1959 И.В. Яценко, *Скифия VII–V веков до н. е.*, Москва, 1959.
- Jacobson 1995 E. Jacobson, *The art of the Scythians. The interpenetration of cultures at the edge of the Hellenic world*, Handbuch der Orientalistik 8, 2, Leiden – New York – Köln, 1995.
- Jacobstahl 1944 P. Jacobstahl, *Early Celtic Art*, Oxford, 1944.
- Janakieva 2009 С. Янакьева, *Тракийската хидронимия*, Studia thracica 12, София, 2009.
- Jurukova 1976 J. Jurukova (Y. Youroukova), *Coins of the ancient Thracians*, VARIntSer, Oxford, 1976.
- Kantorovič 1997 А.Р. Канторович, *К вопросу о скифо-греческом синтезе в рамках звериного стиля степной Скифии*, în Р.М. Мунчаев, В.С. Ольховский (eds.), *Памятники предскифского и скифского времени на юге Восточной Европы*, МIAR/МИАР 1, 1997, p. 97–113.
- Kapošina 1950 С.И. Капошина, *Памятники звериного стиля из Ольвии*, Краткие сообщения Института истории материальной культуры 34, 1950, p. 42–52.
- Kapošina 1956 С.И. Капошина, *О скифских элементах в культуре Ольвии*, în В.Ф. Гайдукевич (ed.), *Ольвия и нижнее Побужье в античную эпоху*, МIА/МИА 50, 1956, p. 154–189.

- Karyškovskij 1982 П.О. Карушковский, *Об изображении орла и дельфина на монетах Синопы, Истрии и Олвии*, in В.Л. Янин (ed.), *Нумизматика античного Причерноморья*, Сборник научных трудов, Киев, 1982, p. 80–98.
- Kemenczei 1991 Т. Kemenczei, *Die Schwerter in Ungarn II (Vollgriffschwerter)*, PBF IV, 9, Stuttgart, 1991.
- Kemenczei 2009 Т. Kemenczei, *Studien zu den Denkmälern skythisch geprägter Alföld Gruppe*, *Inventaria Praehistorica Hungariae* 12, Budapesta, 2009.
- Kitov 1980 Г. Китов, *Конское снаряжение во Фракии*, in R. Vulpe (ed.), *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, București, 1976, București, 1980, p. 295–300.
- Kitov 1997 G. Kitov, *Découvertes récentes dans „La vallée des rois thraces”*, *Orpheus* 7, 1997, p. 111–120.
- Kitov 2003 G. Kitov, *Starosel – centre culturel thrace*, *Orpheus* 11–12, 2001–2002 (2003), p. 5–60.
- Kitov, Dimitrov 2008 G. Kitov, P. Dimitrov, *A 4th century BC thracian gold signet-ring from the Dalakova Tumulus (SE Bulgaria)*, *ArchBulg* 12, 2, 2008, p. 25–32.
- Kitov, Krasteva 1995 G. Kitov, M. Krasteva, *The Thracian Grave and Cult Complex in the Ostrousha Tumulus near Shipka*, *Talanta* 26–27, 1994–1995, p. 7–28.
- Kitov, Dimitrova, Siratov 2007 Г. Китов, Д. Димитрова, Н. Сираков, *Тракийски могили в Сливенско*, in Археологически открития и разкопки, 2007, София, 2008, p. 245–250.
- Korol'kova 1999 Е.Ф. Королькова, *Образы верблюдов и пути их развития в искусстве ранних кочевников Евразии*, Археологический Сборник 34. Материалы и исследования по археологии Евразии, Санкт Петербург, 1999, p. 68–96.
- Kossack 1987 G. Kossack, *Von den Anfängen des skytho-iranischen Tierstils*, in H. Franke (ed.), *Skythika. Vorträge zur Entstehung des skytho-iranischen Tierstils und zu Denkmälern des Bosporanischen Reichs anlässlich einer Ausstellung der Leningrader Ermitage in München 1984*, *Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse NF* 98, München, 1987, p. 24–86.
- Kovalëv 1998 A. Kovalëv, *Überlegungen zur Herkunft der Skythen aufgrund archäologischer Daten*, *EurAnt* 4, 1998, p. 247–271.
- Kovaleva, Muchonad 1982 И.Ф. Ковалева, С.Е. Мухонад, *Скифское погребение конца VI–V вв. до н. э. у с. Александровка*, in А.И. Тереножкин, В.М. Мозолевский, Е.В. Черненко (eds.), *Древности степной Скифии. Сборник научных трудов*, Киев, 1982, p. 91–102.
- Königsgräber der Skythen* 2008 W. Menghin, H. Parzinger, A. Nagler, M. Nawroth (eds.), *Im Zeichen des goldenen Greifen. Königsgräber der Skythen* [Catalog de expoziție], München – Berlin – London – New York, 2008.
- Kuleff, Tonkova, Stoyanov 2009 I. Kuleff, M. Tonkova, T. Stoyanov, *Chemical Composition of Gold Breast Plates from Ancient Thrace (5th–4th Century BC)*, *ArchBulg* 13, 2, 2009, p. 11–20.
- Kull 1997 B. Kull, *Tod und Apotheose. Zur Ikonographie in Grab und Kunst der jüngeren Eisenzeit an der unteren Donau und ihrer Bedeutung für die Interpretation von „Prunkgräbern”*, *BerRGK* 78, 1997, p. 197–466.

- Kull, Stîngă 1997 B. Kull, I. Stîngă, *Die Siedlung Oprișor bei Turnu Severin (Rumänien) und ihre Bedeutung für die thrakische Toreutik*, Germania 75, 1997, p. 551–584.
- Lapușnjani 1979 В.Л. Лапушнян, *Ранние фракийцы. X начала IV в. до н. э. в лесостепной Молдавии*, Кишинев, 1979.
- Leventopoulou 1997 M. Leventopoulou, *Gryps*, in LIMC, Vol. 8, Suppl., p. 609–611, pl. 378–379.
- Levițchi 1998 O. Levițchi, *Considerații asupra monumentelor funerare din perioada Hallstättiană târzie de pe teritoriul Moldovei*, Revista Arheologică 2, 1998, p. 28–60.
- Loukopoulou 2004a L. Loukopoulou, *Thrace from Strymon to Nestos*, in IACP, p. 854–869.
- Loukopoulou 2004b L. Loukopoulou, *Thrace from Nestos to Hebros*, in IACP, p. 870–884.
- Loukopoulou 2004c L. Loukopoulou, *Thracian Chersonesos*, in IACP, p. 900–911.
- Loukopoulou, Laitar 2004 L. Loukopoulou, A. Laitar, *Propontic Thrace*, in IACP, p. 912–923.
- Lucke, Frey 1962 W. Lucke, O.-H. Frey, *Die Situla in Providence (Rhode Island). Ein Beitrag zur Situlenkunst des Osthallstattkreises*, RGF 26, Berlin, 1962.
- Lüdorf 2000 G. Lüdorf, *Die Lekane. Typologie und Chronologie einer Leitform der attischen Gebrauchskeramik des 6.–1. Jahrhunderts v. Chr.*, Internationale Archäologie 61, Rahden, 2000.
- Luschnat 1970 O. Luschnat, *Thukydides*, in RE, Suppl. XII, 1085–1266.
- Mannack 2001 T. Mannack, *The late Mannerists in Athenian vase-painting*, Oxford monographs on classical archaeology, Oxford, 2001.
- Marazov 1978 I. Marazov, *Die Ideologie des Königtums*, in A. Fol, I. Marazov, *Goldene Fährte Thrakien*, Innsbruck, 1978, p. 37–59.
- Marazov 2000 I. Marazov, *The "coiled-up carnivore": visual etymology of the motif*, Thracia 13, 2000, p. 267–291.
- Marazov 2002 И. Маразов, *Скитска апликация от Северна Тракия*, Проблеми на изкуството 35, 2, 2002, p. 50–54.
- Marazov 2003 И. Маразов, *Ловът като ценностно изпитание в митичната биография на тракийския владетел*, Analî/Анали 1, 2003, p. 44–57.
- Marazov 2005 И. Маразов, *Тракийски апликации в чужди колекции*, in T. Stojanov, M. Tonkova, Ch. Preshlenov, Ch. Popov (eds.), *Heros Hephaistos. Studia in honorem Liubae Ognenova-Marinova*, Veliko Târnovo, 2005, p. 229–234.
- Marazov 2007 И. Маразов, *Ритуалната функция на погребаната глава*, Analî/Анали 3, 2007, p. 58–78.
- Marazov 2008 И. Маразов, *Апликации към конска амуниция от „Колекция В. Божков“*, in Д. Димитрова (ed.), *По пътя на миналото. Сборник научни статии по повод 65-годишнината на д-р Георги Китов*, София, 2008, p. 125–130.
- Marinescu-Bilcu, Rența, Matei 2000 S. Marinescu-Bilcu, E. Rența, G. Matei, *Les recherches archéologiques de sauvetage de Ciulnitza, le département de Ialomitza (1994–1997). Le tumulus I*, in V. Lungu (ed.), *Pratiques funéraires dans l'Europe des XIIIe–IVe s. av. J.-C.*, Actes du IIIe Colloque International d'Archéologie Funéraire Tulcea 1997, *Hommage à Gavrilă Simion*, Tulcea, 2000, p. 149–165.

- Matei, Coman 2000 G. Matei, R. Coman, *Statuia traco-scitică de la Platonești, jud. Ialomița*, Ialomița 3, 2000, p. 15–19.
- Măndescu 2010 D. Măndescu, *Cronologia perioadei timpurii a celei de-a doua Epoci a Fierului (sec. V–III a.Chr.) între Carpați, Nistru și Balcani*, Brăila, 2010.
- Meljukova 1964 А.И. Мелюкова, *Вооружение скифов*, ArchSSSR-SAI/АрхСССР-САИ, Д 1–4, Москва, 1964.
- Meljukova 1979 А.И. Мелюкова, *Скифия и фракийский мир*, Москва, 1979.
- Metzner-Nebelsick 2002 C. Metzner-Nebelsick, *Der „Thrako-Kimmerische“ Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien*, Vorgeschichtliche Forschungen 23, Rahden, 2002.
- Michel 1995 S. Michel, *Der Fisch in der skythischen Kunst. Zur Deutung skythischer Bildinhalte*. Europäische Hochschulschriften, Archäologie 52, Frankfurt a. M., 1995.
- Mielczarek 2005 M. Mielczarek, *Coinage of Nikonion. Greek bronze cast coins between Istrus and Olbia*, in C. Alfaro, C. Marcos, P. Otero (eds.), XIII Congreso Internacional de Numismática, Madrid, 2003, Madrid, 2005, p. 273–276.
- Minčev 2004 А. Минчев, *Приноси към тракийското златарство. I. Бронзови матрици, калъпи и наковалня от Варненския музей (края на VI–I в. пр. Хр.)*, Izvestija Varna/Известия Варна 40, 2004 (2006), p. 53–90.
- Minčev 2005 А. Минчев, *Бронзови апликации от скитски тип и калъп от VI–V в. пр. Хр. във Варненския археологически музей*, in И. Маразов (ed.), *Тракия и околният свят. Научна конференция*, Шумен, 2004, МИФ/МИФ 9, София, 2005, p. 31–58.
- Minčev 2007a А. Minčev, *Some aspects of cultural exchange during 5th–1st C BC in North-Eastern Thrace: Thracian, Scythian and Celtic bridle frontlets in the Archaeological Museum of Varna*, in L. Vagalinski (ed.), *The Lower Danube in Antiquity (VI C BC – VI C AD)*, International Archaeological Conference, Bulgaria – Tutrakan, 2005, Sofia, 2007, p. 25–36.
- Minčev 2007b А. Минчев, *Приноси към тракийското златарство. II. Бронзови печати от Варненския музей, използвани в златарството и торевтиката (V–I в. пр. Хр.)*, Izvestija Varna/Известия Варна 47, 2007, p. 40–76.
- Mirčev 1962 М. Мирчев, *Раннотракийският могилен некропол при с. Равна*, Izvestija Sofia/Известия София 25, 1962, p. 97–164.
- Müller 1983 Н. Müller, *Fische Europas. Beobachten und Bestimmen*, Stuttgart, 1983.
- Nestor 1932 I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, BerRGK 22, 1932, p. 11–181.
- Nikolov 1965 Б. Николов, *Тракийски паметници във Врачанско*, Izvestija Sofia/Известия София 28, 1965, p. 163–202.
- Nikolov 1986 Б. Николов, *Каните от Рогозенското съкровище*, Izkustvo/Изкуство 36, 6, 1986, p. 17–36.
- Nițu 1953 А. Nițu, *Despre unele urme scitice în Moldova*, Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R. 1, 1953, p. 3–11.
- Nudel'man, Rikman 1956 А.А. Нудельман, Э.А. Рикман, *Навершие и клад серебряных украшений скифского времени из Молдавии*, IMFAN/ИМФАН 4, 31, 1956, p. 129–133.

- Očir-Gorjaeva 2005 M.A. Očir-Gorjaeva, *Pferdegeschirr aus Chošeutovo. Skythischer Tierstil an der Unteren Wolga*, Archäologie in Eurasien 19, Mainz, 2005.
- Ognenova-Marinova 2000 L. Ognenova-Marinova, *L'armure des thraces*, ArchBulg 4, 3, 2000, p. 11–24.
- Ol'chovskij 1991 В.С. Ольховский, *Погребально-поминальная обрядность населения степной Скифии (VII–III вв. до н. э.)*, Москва, 1991.
- Ol'chovskij, Evdokimov 1994 В.С. Ольховский, Г.Л. Евдокимов, *Скифские изваяния VII–III вв. до н. э.*, Москва, 1994.
- Ostroverchov 1994 А.С. Островерхов, *Звіриний стиль у культурі Ольвії*, Arheologija/Археология 2, 1994, p. 58–69.
- Otčet 1895 *Отчетъ императорской археологической комиссии*, Санкт Петербург, 1895.
- Párducz 1973 M. Párducz, *Probleme der Skythenzeit im Karpatenbecken (Skythen-Urbevölkerung)*, ActaArchHung 25, 1973, p. 27–63, pl. 9–14.
- Pârvan 1926 V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926.
- Paunova 1999 V. Paunova, *Warrior's belt appliqué from Thrace (6th–4th Century BC)*, ArchBulg 3, 2, 1999, p. 15–29.
- Paunova 2005 В. (Владимирова-)Паунова, *Pars pro toto: за nem апликацији от конска сбруја и още нещо*, în T. Stojanov, S. Angelova, I. Lozanov (eds.), *Stephanos Archaeologicos in honorem Professoris Ludmili Getov*, Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, Suppl. IV, Sofia, 2005, p. 102–114.
- Perevodčikova 1980 Е.В. Переводчикова, *Типология и эволюция скифских наveriшій*, SovArch/CA, 2, 1980, p. 23–44.
- Peter 1997 U. Peter, *Die Münzen der thrakischen Dynasten (5.–3. Jahrhundert v. Chr.). Hintergründe ihrer Prägung*, Berlin, 1997.
- Petrenko 1978 В.Г. Петренко, *Украшения Скифии VII–III вв. до н. э.* ArchSSSR-SAI/АрхСССР-САИ, Д 4–5, Москва, 1978.
- Petrov 1993 И. Петров, *Тракийски могилен некропол край село Горски Извор, Хасковско*, IzvestijaMJB/ИзвестияМЮБ 16, 1993, p. 7–36.
- Picard 2006 O. Picard, *Mines, monnaies et impérialisme: conflicts autour du Pangée (478–413 av. J.-C.)*, în A.-M. Guimier-Sorbets, M.B. Hatzopoulos, Y. Morizot (eds.), *Rois, cités, necropoles. Institutions, rites et monuments en Macedoine*, Actes des colloques de Nanterre (2002) et d'Athènes, 2004, Atena, 2006, p. 269–283.
- Piotrowski, Galanina, Gratsch 1987 В. Piotrowski, L. Galanina, N. Gratsch, *Scythian Art*, Sankt Petersburg, 1987.
- Polidovič 2001 Ю.Б. Полидович, *К истокам скифского искусства: происхождение мотива свернувшегося хищника*, Rossijskaja Archeologija/Российская Археология 3, 2013, p. 25–34.
- Popescu, Vulpe 1982 E. Popescu, A. Vulpe, *Nouvelles découvertes du type Ferigile*, Dacia N.S. 26, 1982, p. 77–114.
- Psoma 2001 S. Psoma, *Olynthe et les Chalcidiens de Thrace. Etudes de numismatique et d'histoire*, Stuttgart, 2001.
- Psôma 2002 S. Psôma, *Le monnayage de Sparadocos des Odryses. Un état de question*, în A. Fol (ed.), *Proceedings of the Eighth International Congress of Thracology. Thrace and the Aegean*, Sofia – Yambol, 2000, Sofia, 2002, p. 513–522.

- Rehm 2009 E. Rehm, *The Impact of the Achaemenids on Thrace: A Historical Review*, in J. Nieling, E. Rehm (eds.), *Achaemenid Impact in the Black Sea. Communication of Powers*, Black Sea Studies 11, Aarhus, 2009, p. 137–160.
- Rjabova 1984 B.O. Рябова, *Дерев'яні чаши з оббивками з курганів скифського часу*, *Arheologija/Археологія* 46, 1984, p. 31–44.
- Robinson, Clement 1938 D.M. Robinson, P.A. Clement, *The Chalcidic Mint and the Excavation Coins Found in 1928–1934*, in *Excavations at Olynthus* 9, Baltimore, 1938.
- Rudenko 1970 S.I. Rudenko, *Frozen Tombs of Siberia. The Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen*, London, 1970.
- Samašev, Bazarbaeva, Žumabekova 2002 Z.S. Samašev, G.A. Bazarbaeva, G.S. Žumabekova, *Die „goldhütenden Greife“ des Herodot und die archäologische Kultur der frühen Nomaden im kazachischen Altai. Skythenzeitliche Kurgane von Berel und Tar Asu*, *EurAnt* 8, 2002, p. 237–276.
- Šapošnikova 1970 O.Г. Шапошникова, *Погребение скифского воина на р. Ингул (предварительная публикация)*, *SovArch/CA* 3, 1970, p. 208–212.
- Schefold 1938 K. Schefold, *Der skythische Tierstil in Südrußland*, *EurSepAnt* 12, 1938, p. 1–77.
- Schmidt 1927 H. Schmidt, *Skythischer Pferdegeschirrschmuck aus einem Silberdepot unbekannter Herkunft*, *PZ* 18, 1927, p. 1–90, pl. 1–9.
- Schmidt 1957 E.F. Schmidt, *Persepolis II. Contents of the treasury and other discoveries*, Oriental Institute Publications 69, Chicago, 1957.
- Schmidt 1983 M. Schmidt, *Adler und Schlange. Ein griechisches Bildzeichen für die Dimension der Zukunft*, *Boreas* 6, 1983, p. 61–71.
- Schneider, Zazoff 1994 L. Schneider, P. Zazoff, *Konstruktion und Rekonstruktion. Zur Lesung thrakischer und skythischer Bilder*, *JahrbDAI* 109, 1994, p. 143–216.
- Silant'eva 1959 Л.Ф. Силантьева, *Некрополь Нимфея*, in В.Ф. Гайдукевич (ed.), *Некрополи Боспорских городов*, МИА/МИА 69, Москва – Санкт Петербург, 1959, p. 5–107.
- Simion 1992 G. Simion, *Geții și sciții dinspre gurile Dunării*, *Carpica* 23, 1, 1992, p. 95–105.
- Sîrbu 2012 V. Sîrbu, *Agighiol and Peretu – Graves of Getae Basilei (350-300 BC) at Lower Danube*, in V. Sîrbu, C. Schuster (eds.), *Tumuli Graves – Status Symbol of the Dead in the Bronze and Iron Ages in Europe*, BARIntSer 2396, Oxford, 2012, p. 85–92.
- Spiridonov 1983 Т.Т. Спиридонов, *Историческа география на тракийските племена до III в. пр. н.е.* Атлас, София, 1983.
- Stîngă 1992 I. Stîngă, *Découvertes archéologiques inédites appartenant à l'époque Latène dans le département de Mehedinți*, *SympThrac* 9, București, 1992, p. 151–154.
- Subbotin et alii 1992 Л.В. Субботин, А.С. Островерхов, С.Б. Охотников, Е.Ф. Редина, *Скифские древности Днестро-Дунайского междуречья*, Киев, 1992.
- Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004 S. Tecco Hvala, J. Dular, E. Kocuvan, *Eisenzeitliche Grabhügel auf der Magdalenska Gora*, *Catalogi et Monographiae* 36, Ljubljana, 2004.

- Teleaga 2008 E. Teleaga, *Griechische Importe in den Nekropolen an der unteren Donau. 6. Jh. – Anfang des 3. Jhs. v. Chr.*, Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 23, Rhaden, 2008.
- Teleaga 2014 E. Teleaga, *Pecetea lui Skyles și tumulii fastuoși de la Agighiol și Cugir. Omisiune și falsificare în fondarea mitului „strămoșilor” românilor, geto-dacii*, SCIVA 65, 3–4, 2014, p. 295–318.
- Teleaga 2015 E. Teleaga, *Die Anfänge der figuralen thrakischen Kunst in dem 5. Jahrhundert v. Chr.* / *Началата на тракийското фигурално изкуство през V век пр. Хр.*, în E. Teleaga, D. Gergova, A. Müller-Karpe, N. Torbov (eds.) *Studien zur Eisenzeitlichen Archäologie Thrakiens / Изследвания за археологията от желязната епоха в Тракия*, Vol. 1, Rahden, 2015.
- Thracian Horsemen 1987 *Gold of the Thracian Horsemen. Treasures from Bulgaria* [Catalog de expoziție], Montréal, 1987.
- Thracian Rulers 1994 *The Riches of the Thracian Rulers* [Catalog de expoziție], Tokio, 1994.
- Thraker 2004 *Die Thraker. Das goldene Reich des Orpheus* [Catalog de expoziție], Bonn, 2004.
- Thukydidēs Thukydidēs, *Der Peloponnesische Krieg*, traducere A. Horneffer, Bremen, 1957.
- Tochtas'ev 1999 С.Р. Тохтас'ев, recenzie la L. Dubois, *Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont* (Ecole pratique des hautes études. Sciences historiques et philologiques III / Hautes études du monde gréco-romain 22), Genève 1996. 208 pp., în *Hyperboreus* 5, 1, 1999, p. 164–192.
- Tomaschek 1893 W. Tomaschek, *Agathyrsoi*, în RE, Vol. 1/1, p. 764–765.
- Topalov 2005 S. Topalov, *Urban bronze coins of small denomination from the Propontis area with images of a conical vessel with two handles, dynastic symbol of the coinage of the early Odrysiyan kings of the 5th–4th centuries B.C. Genealogy of the Odrysiyan dynasty from the end of the 6th to the 3rd quarter of 4th century B.C. Catalogue of the early Thracian tribal coins of 6th–5th century B.C., anepigraphic types of coins minted of the territory of the early Odrysiyan kingdom and early Odrysiyan regal coins of 5th–4th century B.C.*, Sofia, 2005.
- Torbatov 1998 S. Torbatov, *Scythian zoomorphic sceptre from North-East Bulgaria*, *Arheologiceski Vesti/Археологически вести* 1, 1998, p. 10–13.
- Torbov 2005 H. Torbov, *Могиланската Могила във Враца*, Враца, 2005.
- Torbov, Antonov 2002 N. Torbov, D. Antonov, *Bronze tools from North-Western Bulgaria (6th–1st Centuries BC)*, *ArchBulg* 6, 2, 2002, p. 37–53.
- Treister 2001 M.Y. Treister, *Hammering techniques in Greek and Roman jewellery and toreutics*, *Colloquia pontica* 8, Leiden – Boston – Köln – Brill, 2001.
- Tzochev 2009 Ch. Tzochev, *Notes on the Thasian Amphora Stamps Chronology*, *ArchBulg* 13, 1, 2009, p. 55–72.
- Vasiliev 1980 V. Vasiliev, *Sciții agatârși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980.
- Velkov 1938 И. Велков, *Могилна гробна находка при Торос*, *IzvestijaSofia/Известия София* 12, 1938, p. 415–418.
- Velkov, Danov 1938 И. Велков, Н. Данов, *Новооткрити старини*, *IzvestijaSofia/Известия София* 12, 1938, p. 433–449.

- Venedikov 1996 I. Венедиков, *Тракийското съкровище от Летница*, Sofia, 1996.
- Venedikov, Gerassimov 1973 I. Venedikov, T. Gerassimov, *Thrakische Kunst*, Viena – München, 1973.
- Veneto 1984 A. Aspes (ed.), *Il Veneto nell'antichità. Preistoria e protostoria*, Verona, 1984.
- Vinogradov 1980 Ю.Г. Виноградов, *Перстень царя Скила. Политическая и династийная история скифов первой половины V в. до н. э.*, SovArch/CA 3, 1980, p. 92–109.
- Vinogradov 1997 J.G. Vinogradov, *Pontische Studien. Kleine Schriften zur Geschichte und Epigraphik des Schwarzmeerraumes*, Mainz, 1997.
- Vinogradov, Kryžickij 1995 J.G. Vinogradov, S.D. Kryžickij, *Olbia. Eine altgriechische Stadt im nordwestlichen Schwarzmeerraum*, Mnemosyne Suppl. 149, Leiden – New York – Köln, 1995.
- Vulpe 1983 A. Vulpe, *Pe marginea a trei cărți noi despre traci și sciți*, Istros 2–3, 1981–1983, p. 115–144.
- Vulpe 1986 A. Vulpe, *Limita de vest a Sciției la Herodot*, StCl 24, 1986, p. 33–43.
- Vulpe 1990 A. Vulpe, *Die Kurzschwertler, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien*, PBF VI, 9, München, 1990.
- Vulpe 2003 A. Vulpe, *Problema scitică în România*, în Ș. Ștefănescu, F. Constantiniu, D. Rusu (eds.), *Identitate națională și spirit european. Academicianului Dan Berindei la 80 de ani*, București, 2003, p. 113–134.
- Vulpe 2012 A. Vulpe, *Herodotus and the Scythian problem in Romania*, Dacia N.S. 54, 2012, p. 47–75.
- Walser 1980 G. Walser, *Persepolis. Die Königspfalz des Darius*, Tübingen, 1980.
- Weißbach 1944 F.H. Weißbach, *Sigynnes*, în RE, Vol. 2 A/2, 2458.
- Werner 1988 W. Werner, *Eisenzeitliche Trensen an der unteren und mittleren Donau*, PBF XVI, 4, München, 1988.
- West 2007 St. West, *Herodotus and Olbia*, în D. Braund, S.D. Kryzhitskiy, *Classical Olbia and the Scythian World from the Sixth Century BC to the Second Century AD*, Proceedings of the British Academy 142, Oxford, 2007, p. 79–92.
- Yablonsky 2000 L.T. Yablonsky, *“Scythian Triad” and “Scythian World”*, în J. Davis-Kimball, E.M. Murphy, L. Koryakova, L.T. Yablonsky (eds.), *Kurgans, Ritual Sites and Settlements. Eurasian Bronze and Iron Age*, BARIntSer 890, Oxford, 2000, p. 3–8.

THE BEGINNINGS OF THE THRACIAN FIGURAL ART IN 5th CENTURY B.C. – PARTICULARLY NORTH DOBRUDJA AND THE REGION BETWEEN THE DANUBE AND THE DNIESTER

ABSTRACT

This article treats the beginnings of the Thracian figural art (a South Danubian phenomenon) in the 5th century BC, in its occurrences from the region between Dniester and Danube and in North Dobrudja.

The antic authors considered Thrace in the 5th century BC to be the region between Strymon and Danube; north of the river was a Scythian kingdom and inland were the Agathyrsi and the Siginni. The objects of figural art from the 5th century belong to a small number of functional types: stone statues, a bronze sceptre, *akynakai*, appliques, pendants, a sigil, harnesses, rattles and a patrix (fig. 3; 5–7; 9–11); the mapping does not show a regional concentration of their distribution, maybe because of the still diffuse centralisation of the local powers (fig. 2). These objects are made in Scythian or in Greek style, some of them have mixed motifs.

The harness of the riding horse from Stâncești can be restored as a mask with horns of ibex – fish with boar head, like prometopidion. Wings ornamented the cheek straps and the bit with gags ending in the form of a raptors head. This combination is found in the Thracian “classic” toreutics (fig. 9; 12). The harness of the riding horses from 5th century Thrace was decorated with bronze objects in animal style, but in the 4th century BC, these were worked in silver.

The majority of the figural objects from 5th century BC north of the Danube River were made in Scythian animal style, only some of them in Greek style. The bird of prey represents a symbol of power of North Pontic Scythia found at the Lower Danube too (fig. 4); other Scythian animal motifs are the cosmic deer, the head of elk, the doe and the ibex, a feline predator. The anthropomorphic statues of the warriors and the sigil of Skyles reveal a Scythian leading class in relationship with the Greek colonies. Gryphon, bear or wolf, boar and fish appear both in the Scythian and in the Greek styles.

The bee (symbol of immortality of the soul in the Greek culture) and the lion are typical motifs of the Greek style in the 5th century BC, but the first one has only an ornamental signification and the lion is polysemantic, so that the distribution of the motif can not be interpreted politically, as an expansion of the Odrysian hegemony.

All these figural motifs and insignia of power from 5th century BC in the researched area pass over in the Thracian “classic” art and can either preserve their original symbolism or become ornamental motifs.

Keywords: historical geography, Thracia, Scythia, 5th century BC, Thracian figural art, Scythian animal style, Greek style, mixed figural motifs, symbols of power, the beginning of Thracian toreutics, self representation of elites.

LIST OF CAPTIONS

Fig. 1. Historical geography of the North-Balkan Peninsula and of the neighbouring regions north of the Danube in the 5th century BC (the city-states and tribes that stroke coins are underlined).

Fig. 2. Objects of local art from the 5th century BC in the researched region, coming from the rich barrows, from deposits and from isolated discoveries.

Fig. 3. 1. Vadu (after Vinogradov 1997, pl. 39/1); 2. Telița (after Simion 1992, fig. 5); 3. Witaszkowo/Vettersfelde (after Furtwängler 1883, pl. 1/1); 4. Cepari (after Vulpe 1990, pl. 15, nr. 75); 5. Stupina (after Vulpe 1990, pl. 18, nr. 97); 6. Sibioara (after Vulpe 1990, pl. 18, nr. 96); 7. Ciulnița (after Teleaga 2008, pl. 134/2); 8. Medgidia (after Berciu 1959, fig. 1/a.c, pl. 3); 9. Găiceana (after

Vulpe 1990, pl. 15, nr. 74); 10. Râmnicu Sărat (after a penciled drawing by D. Sîrbu); 11. Sineva Mogila (after *Thraker* 2004, nr. cat. 239/c): 1. scale 2:1; 2–3, 8, 10. scale 1:2; 4. scale 1:3; 5–7. scale 1:15; 9. scale 1:3, 11. without scale.

Fig. 4. The distribution of the bronze sceptres shaped as the head of a raptor and of the *akinakai* of the *Găiceanca* type, respectively the diffusion of the dagger related to this type.

Fig. 5. Teiuș (after Vasiliev 1980, pl. 21/1); 2. Bârsești (after a penciled drawing by E. Teleaga); 3. Histria (after Alexandrescu 2008, fig. 2); 4. Červonyj Jar (after Gudkova 1978, fig. 5/3); 5. North-east Bulgaria (after Minčev 2005, fig. 11–12); 6. “treasure from Craiova” (after Schmidt 1927, pl. 1); 7. chalcidian coin (după Franke, Hirmer 1964, nr. 121); 8. coin of Sparadokos (after Jurukova 1976, pl. 4/20); 9. Medgidia (after Berciu 1959, fig. 1/a.c, pl. 3); 10 Rogozen (after Nikolov 1986a, 35); 1. scale 3:4; 2, 9. scale 1:2; 3–6. scale 2:3; 7. scale 3:2; 8. scale 2:1; 10. Without scale.

Fig. 6. 1. Răscăieți (after Nudel'man, Rikman 1956, fig. 2); 2. Gornești (after Bakay 1971, pl. 9); 3. Cap Dolojman (after Simion 1992, fig. 2/b); 4. “treasure from Craiova” (after Schmidt 1927, pl. 4/10); 5. Pârjoaia hill (after Culică 1967, fig. 4); 6. Obretenik (after *Thraker* 2004, nr. cat. 276); 7. Brezovo (after Filow 1917, fig. 3); 1–4, 6. scale 1:2; 5. scale 2:1; 7. scale 2:3.

Fig. 7. 1. Medgidia (after Berciu 1959, fig. 1/b); 2. Mereni (after Dergačev, Postică, Sava 1988, fig. 17); 3. Dobolii de Jos (after Fettich 1928, fig. 1); 4. Brezovo (after Filow 1917, fig. 8); 5. Lazar Stanevo (after Velkov 1938, fig. 201); 6. Šipka (after *Thraker* 2004, nr. cat. 275); 7. “treasure from Craiova” (after Schmidt 1927, pl. 4/7); 1, 4, 6. scale 1:1; 2, 5, 7. scale 1:2; 3. scale 2:1.

Fig. 8. The distribution of the stone statues from VI–V BC in the researched area and eastwards (till lower Bug).

Fig. 9. The set of harness from the building nr. 2 in the stronghold nr. 2 in Stâncești (after Florescu A., Florescu M. 2005, fig. 111, 113, 115–116), scale 1:4.

Fig. 10. 1. Medgidia (detail of the fig. 3/8); 2. Duvanlij, Bašova Mogila (after *Gold der Thraker* 1980, nr. cat. 180); 3. Madara (after Atanasov 2005, fig. 1); 4. Duvanlij (after Venedikov, Gerassimov 1973, nr. cat. 227); 5. Čobruč, golden plate (after a photo made by S. Agul'nikov); 6. Brădești (after Nestor 1932, pl. 18/4); 7. Cucuteni (after Dinu 1995, fig. 5/7); 8. Agighiol (after Berciu 1969, fig. 4/8); 9. appliques and harness from Červonyj Jar (after Gudkova 1978, fig. 5/2–3, 6–7); 10–14. Set of harness from Arciz (after Alekseeva, Ohotnikov, Redina 1997, fig. 3); 1. scale 3:2; 2–3, 9–14. scale 2:3; 5–8. scale 1:1.

Fig. 11. Appliques from Brădești (after penciled drawings by E. Teleaga), scale 2:3.

Fig. 12. Reconstruction of the head harness on the ground of the set of harness from Stâncești, scale cca 1:4.

ABREVIERI

- AARMSI – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
Academica – Academica, Academia Română, București
ActaArchHung – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău
AÉ – l'Année Épigraphique, Paris
AIIA Cluj – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca
AIIA Iași – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași
AISC – Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj
AnB – Analele Banatului, S.N., Arheologie – Istorie, Muzeul Național al Banatului, Timișoara
Angustia – Angustia, Arheologie – Etnografie, Sf. Gheorghe
AnȘUIași – Analele Științifice ale Universității „Al.I. Cuza”, Iași
Anteus – Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta
Antiquity – Antiquity, University of York
AnUB – Analele Universității București
ArchBulg – Archaeologia Bulgarica, Sofia
Archeologičeskie vesti / Археологические вести – Археологические вести. Институт истории материальной культуры РАН, Санкт-Петербург
ArchÉrt – Archaeologiai Értesítő, Budapesta
ArchIug – Archaeologia Iugoslavica, Belgrad
ArchSSSR-SAI / АрхСССР-САИ – Arheologija SSSR – Svod arheologičeskikh istočnikov / Археология СССР – Свод исторически источников, Moscova / Москва
ArheologijaSofia / АрхеологияСофия – Arheologija. Organ na Archeologičeskij Institut i Muzej / Археология. Орган на Археологически институт и музей, София / Sofia
ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași – București
Ars Transilvaniae – Ars Transilvaniae, Institutul de Arheologie și Istoria Artei al Academiei Române, Cluj-Napoca
BAI – Bibliotheca Archaeologica Iassiensis, Iași
BAM – Bibliotheca Archaeologica Moldaviae, Iași
Banatica – Banatica, Muzeul Banatului Montan, Reșița
BARIntSer – British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BÉ – Bulletin Épigraphique, Paris
BerRGK – Berichte der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archaologischen Instituts, Frankfurt am Main, Berlin
BHAUT – Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis, Timișoara
BIAB – Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare, Sofia (= Izvestija na Bălgarskija archeologiceski Institut, Sofia), devenit, din 1951, Izvestija na Archeologiceskii Institut, Sofia (vezi Izvestija Sofia / ИзвестияСофия)
BMA – Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra Neamț
Boreas – Boreas. An international Journal of Quaternary Research, The Boreas Collegium
Britannia – Britannia. A Journal of Romano-British and Kindred Studies, National Museum of Wales
BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, București
BudReg – Budapesti Régiségei, Budapesta

- BulBOR – Buletinul Bisericii Ortodoxe Române, București
 CA – Cercetări Arheologice, Muzeul Național de Istorie a României, București
 Carpica – Carpica, Complexul Muzeal „Iulian Antonescu”, Bacău
 CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
 CEPR – C.C. Petolescu, *Cronica Epigrafică a României*, SCIVA, București
 CercIst – Cercetări Istorice, Iași
 Chronica Valachica – Chronica Valachica, Studii și Materiale de Istorie și Istorie a Culturii, Târgoviște
 CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, 1863–
 Classica et Christiana – Classica et Christiana, Centrul de Studii Clasice și Creștine al Facultății de Istorie a Universității „A.I. Cuza”, Iași
 ComArchHung – Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapesta
 CN – Cercetări Numismatice, București
 CRAI – CRAI. Comptes-Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres, Paris
 Dacia – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; serie nouă N.S. (nouvelle série); Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, București
 Dolg – Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből, Szeged
 EBpB – Etudes byzantines et postbyzantines, București
 Entretiens sur l'Antiquité Classique – Entretiens sur l'Antiquité Classique, Geneva
 EphemNap – Ephemera Napocensis, Cluj-Napoca
 Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn – Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn, Budapesta
 EurAnt – Eurasia Antiqua, Zeitschrift für Archäologie Eurasiens, Mainz am Rhein
 EurSepAnt – Eurasia Septentrionalis Antiqua, Zeitschrift für Archäologie Eurasiens, Mainz am Rhein
 Germania – Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin
 GMSB / ГМСБ – Godișnik na Muzeite ot Severna Bălgaria / Годишник на музеите от Северна България, Varna / Варна
 Hyperboreus – Hyperboreus. Bibliotheca Classica Petropolitana, St. Petersburg
 IACP – M.H. Hansen, T.H. Nielsen, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis. An Investigation Conducted by The Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation*, Oxford, 2004
 IAK / ИАК – Izvestija Arheologičeskoj Komissii / Известия археологической комиссии, Sankt-Petersburg / Санкт Петербург
 Ialomița – Ialomița. Studii și comunicări de istorie, arheologie, etnografie, Slobozia
 IDR – *Inscripțiile Daciei Romane*, București
 IDRE – Constantin C. Petolescu, *Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie I–II*, București, 1996–2000
 IGLR – Emilian Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV–XIII descoperite în România*, București, 1976
 ILD – C.C. Petolescu, *Inscripții latine din Dacia*, București, 2005
 ILS – H. Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae I–III*, Berlin, 1892–1916
 IMFAN / ИМФАН – Izvestija Moldavskogo Filiala Akademii Nauk / Известия Молдавского Филиала Академии Наук, Chișinău / Кишинев
 ISM – *Inscripțiile din Scythia Minor*, București
 Istros – Istros. Buletinul Muzeului Brăilei. Studii, comunicări, note, Brăila
 Izkustvo / Изкуство – Izkustvo / Изкуство, Sofia / София
 IzvestijaRuse / ИзвестияРусе – Izvestija na narodnija muzej Ruse / Известия на народния музей Русе
 IzvestijaSofia / ИзвестияСофия – Izvestija na Archeologičeskija Institut Sofia / Известия на Археологическия Институт София
 IzvestijaVarna / ИзвестияВарна – Izvestija na Narodnija Muzej Varna / Известия на народния музей Варна

- IzvestijaMJB / ИзвестияМЮБ – Izvestija na Muzeite ot Jugoiztočna Bălgaria / Известия на Музеите от Югоизточна България, Šumen / Шумен
- JbDAI – Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin
- JbRGZM – Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz
- JHS – Journal of Hellenic Studies
- LIMC – *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, Zürich – München
- MCA – Materiale și Cercetări Arheologice, București
- MemAntiq – Memoria Antiquitatis, Piatra-Neamț
- MFMÉ - Stud Arch – A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. Móra Ferenc Múzeum, Studia Archaeologica, Szeged
- MIA / МИА – Materialy i Issledovanija po Arheologhii Rossii / Материалы и Исследования по Археологии России, Moscova/Leningrad (Sankt-Petersburg) / Москва/Ленинград (Санкт Петербург)
- MIAR / МИАР – Materialy i Issledovanija po Arheologhii Rossii / Материалы и исследования по археологии России, Moscova / Москва
- MIF / МИФ - Mit-izkustvo-folklor / Мит-изкуство-фолклор, Sofia / София
- Mousaios – Mousaios, Muzeul Județean Buzău, Buzău
- Oltenia – Oltenia. Studii și Comunicări, Craiova
- Orpheus – Orpheus. Journal of Indo-European and Thracian Studies, Sofia
- PAS – Prähistorische Archäologie Südosteuropas, Berlin
- PBF – Prähistorische Bronzefunde, München – Stuttgart
- Peuce – Peuce, Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea
- PIR – *Prosopographia Imperii Romani*, Berlin, Leipzig
- PME – H. Devijver, *Prosopographia militiarum equestrum quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*, I–V, Leuven, 1976–1993
- Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța
- Problemi na izkustvoto / Проблемы на изкуството – Проблемы на изкуството, Институт за изследване на изкуствата, Българска академия на науките, Sofia / София
- PZ – Prähistorische Zeitschrift, Leipzig – Berlin
- RE – G. Wissowa (ed.), *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart, 1893–1997
- RESEE – Revue des Études Sud-Est Européennes, București
- Revista Arheologică – Revista Arheologică, Chișinău
- Revista Bistriței – Revista Bistriței, Bistrița
- RGF – Römisch-Germanische Forschungen, Berlin
- RHSEE – Revue Historique du Sud-Est Européen, București
- RI – Revista Istorică, București
- RIB – R.G. Collingwood, R.P. Wright, *The Roman Inscriptions of Britain*, Oxford, 1965
- RMD – M.M. Roxan, *Roman Military Diplomas*, Londra, 1978, 1985, 1993
- RömMitt – Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Römische Abteilung, Heidelberg
- Rossijskaja Archeologija – Российская Археология, Moscova / Москва
- SAA – Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
- SAI – Studii și Articole de Istorie, București
- Sargetia – Sargetia, Acta Musei regionalis Devensis, Deva
- SBS – Studies in Byzantine Sigillography
- SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București
- SCN – Studii și Cercetări Numismatice, București
- Scripta Valachica – Scripta Valachica, Târgoviște
- SEG – *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Leiden, 1923–
- SHA – *Scriptores Historiae Augustae* (ed. E. Hohl), I–II, Teubner, Leipzig, 1971

- SlovArch – Slovenská Archeológia, Nitra
 SovArch / CA – Sovetskaja Arheologija / Советская археология, Москва / Moscova
 StCl – Studii Clasice, București
 StComSatuMare – Studii și Comunicări Satu Mare
 Studia Praehistorica – Studia Praehistorica, Sofia
 SympThrac – Symposia Thracologica, București
 Talanta – TALANTA – Proceedings of the Dutch Archaeological and Historical Society, Amsterdam
 TD – Thraco-Dacica, București
 Terra Antiqua Balcanica – Terra Antiqua Balcanica. Acta centri historiae Terra Antiqua Balcanica, Veliko Tărnovo
 Thracia – Thracia, Academia Litterarum Bulgarica, Sofia
 Thrakika / Θρακικά – Θρακικά : σύγγραμμα, περιοδικό εκδιδόμενον υπό του εν Αθήναις "Θρακικού κέντρου" και της "Εταιρίας Θρακικών Μελετών", Atena
 Tibiscum – Tibiscum. Acta Musei Carasebesiensis. Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de graniță Caransebeș
 TIR K 34 – J. Šašel (ed.), *Tabula Imperii Romani. K 34, Naissus – Dyrrachion – Scupi – Serdica – Thessalonike*, Ljubljana, 1976
 Transsylvania Nostra – Transsylvania Nostra, Fundația Transsylvania Nostra, Cluj-Napoca
 Valachica – Chronica Valachica. Studii și materiale de istorie, Muzeul județean Dâmbovița, Târgoviște
 ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn

ERATĂ

Într-un articol semnat de Sorin-Cristian Ailincăi, Florian Mihail, Mihai Constantinescu, Laurent Carozza, Cristian Micu, Albane Burens, *Découverte d'un tumulus de l'âge du bronze à Rahman, sur la commune de Casimcea (dép. de Tulcea)*, apărut în SCIVA 67, 1–2, 2016, p. 29–52, dintr-o regretabilă eroare, au fost omise un paragraf și o notă infrapaginială, care ar fi trebuit să se afle la p. 30, imediat după fig. 1:

« Le tumulus se trouve à 2,6 km au sud-ouest de la localité de Rahman (commune Casimcea, dép. de Tulcea), à proximité de la route reliant les villes de Hârșova et de Tulcea (fig. 1) (Ailincăi *et alii* 2014 ; Vasiliu, Mocanu, Paraschiv 2014). Le tumulus a subi des dommages liés à l'aménagement de la route, au creusement d'un système d'irrigation et par des intenses activités agricoles. Au début de la fouille archéologique, la structure présentait une hauteur conservée de 1,5 m et un diamètre d'environ 40 m. Sur un plan méthodologique, nous avons procédé à la fouille du tumulus par tranchées, dans le but de produire des sections parallèles permettant d'appréhender l'architecture du tumulus et la position des tombes à l'intérieur de la structure. Les tranchées ont été réalisées dans deux parties distinctes du tumulus (au nord et au sud), séparées entre elles par une berme ».